

Vrije Universiteit Brussel

Eindverhandeling ingediend tot het verwerven van de graad van licentiaat in de wijsbegeerte

“Wind in een visnet”

-De werkelijkheid achter het realisme van Putnam

Curt Claeys

Academiejaar 2002-2003

Promotor: Gustaaf Cornelis

Inhoudstafel

Voorwoord	Pagina 3
Hoofdstuk 1: 10% inspiratie, 90 % transpiratie	Pagina 5
Hoofdstuk 2: Wat zeggen anderen?	Pagina 22
Hoofdstuk 3: Het begin van een “queeste”	Pagina 47
Hoofdstuk 4: De jonge Putnam temidden zijn realisme	Pagina 64
Hoofdstuk 5: De schijnbare ommezwaai	Pagina 87
Hoofdstuk 6: Het begin van het einde – het einde van het begin	Pagina 107
Samenvatting en conclusie: Gevangen wind	Pagina 135
Nawoord : Een persoonlijke noot – de relevantie van de thesis	Pagina 243
Bibliografie	Pagina 147

Voorwoord en woordje van dank

Om te beginnen heb ik in de thesis overal de “we” - en “men” - vorm gebruikt. Ik heb dit niet gedaan omdat ik zoals een megalomane keizer uit het klassieke Rome over mezelf spreek als over meerdere personen, of uit de derde persoon. Evenmin heb ik last van meer persoonlijkheidssyndroom. Ik streefde er naar om een zekere academische objectiviteit na te streven. Daarnaast zie ik deze thesis ook als een wetenschappelijk onderzoek van het werk van Putnam dat ik samen met u, aanvang. U dient het dus op die manier te begrijpen telkens er “we” of “men” geschreven staat.

Een woordje uitleg over de structuur van de thesis. In het eerste hoofdstuk vindt u enig voorbereidend werk. Daartoe behoort een korte blik op de algemeen aanvaarde invulling voor het woord “realisme” aan de hand van allerhande naslagwerken. Er wordt een schets gegeven van Putnams leven. In datzelfde hoofdstuk kunt u de werkhypothese terugvinden. De structuur van een wetenschappelijk onderzoek bestaat er dan ook meestal uit dat men voorbereidend werk doet (bijvoorbeeld een labo opstellen, de nodige materialen verzamelen), een werkhypothese formuleert, vervolgens een aantal experimenten (in dit geval een zoektocht door het werk van Putnam) en uiteindelijk een conclusie schrijft waarin de werkhypothese beaamt, verworpen of bijgeschaafd wordt. Deze wetenschappelijke werkwijze heb ik dus willen toepassen op het werk van Putnam. Niet voor niets behoort hij immers onder meer tot de wetenschapsfilosofen. In hoofdstuk twee zal u een overzicht terugvinden van een aantal filosofen en hun werk over Putnam. Een aantal onder hen hebben een duidelijke mening over Putnams werk. Onze werkhypothese wordt er mee vergeleken. Al naargelang de resultaten van ons onderzoek worden die meningen en theorieën weerlegd of beaamd. In het derde hoofdstuk vervolgens begint ons onderzoek. In dit, en het vierde hoofdstuk behandelen we wat men kan noemen de “oude Putnam”. In hoofdstuk vijf en zes behandelen we wat kan genoemd worden de “nieuwe Putnam”. Een conclusie van ons onderzoek en een samenvatting er van kunt u ten slotte terugvinden in een apart deel.

Zoals vaak weet men waaraan men begint, maar weet men niet waar men eindigt. Dit is ook van toepassing op deze thesis. Het is niet onbelangrijk dat men een thema kan omsluiten, inperken. Daarmee dacht ik mijn thesis te schrijven voornamelijk over het werk van één persoon, namelijk Putnam. Daar bovenop wou ik mij beperken tot slechts één thema uit zijn werk, namelijk het realisme. Dit zijn reeds grote inperkingen van hetgeen waarover te schrijven valt, en nog moet ik bekennen een te grote perimeter te hebben vastgelegd. Om de taak te volbrengen helemaal zoals het hoort, had ik heel secuur ieder stukje tot op het woord van Putnams schrijven moeten analyseren en becommentariëren. Helaas heb ik heel veel materiaal moeten overslaan of beknopter beschrijven, vanwege de ruimte die voorzien is voor een licentiaatthesis en vanwege de tijd die men daaraan kan besteden. Deze thesis kan dan ook gezien worden als een begin, als een onderzoek dat nog op vele vlakken verder kan uitgebouwd worden. Anderzijds denk ik ondanks alles toch een vrij accuraat beeld te hebben gegeven van het denken van Putnam in amper een honderdvijftigtal bladzijden.

Filosofen houden van nuanceren en het uitspinnen van argumenten en theorieën. Voor Putnam is dit, zoals vaak zal terugkomen in de thesis, zelfs nog meer van toepassing dan bij anderen. Misschien kunnen we hem de “meester van de nuance” noemen, hoewel hij natuurlijk zeker niet de enige is. In de mate waarin Putnam zich hier op toelegt, kan het soms verwarrend worden en dit zal dan ook – zei het zo weinig mogelijk – weerspiegeld worden in de thesis. Eén van de methodes die Putnam gebruikt om te nuanceren, is de nadruk leggen op een woord in een zin door die te cursiveren. Dit gebeurt niet occasioneel maar eerder vrij frequent. Het is dan ook onbegonnen werk om telkens aan te duiden dat Putnam iets cursief schreef wanneer ik hem citeer. Daardoor zal elke cursivering steeds door de geciteerde auteur (meestal Putnam) gedaan zijn, tenzij expliciet anders vermeld.

Putnam is een nog steeds levende filosoof, waardoor er nog geen volledige uitgave kwam van alle werken gebundeld. Putnam schrijft nog steeds verder aan artikels. Ik vond echter op een website, namelijk www.pragmatism.org/genealogy/putnam.htm een volledige bibliografie van Putnam tot en met het jaar 2000. Om volledig te zijn dient die nog aangevuld worden met latere werken vermeld in de eigen bibliografie. Hoewel een afdruk van deze site, en dus de quasi volledige bibliografie werd bijgevoegd, baseerde ik me op de eigen, kleinere bibliografie om naar te verwijzen in de tekst van de thesis.

Ik wil ook een niet onbelangrijk woordje van dank plegen. Er zijn vele mensen die ik op de één of andere manier schatplichtig ben en ik kan ze dan ook niet allemaal hier vermelden, dus beperk ik mij tot de belangrijkste namen van mensen die bijdroegen tot deze thesis. Ik zou mijn moeder willen bedanken die gedurende het schrijven een grote steun was en die het tolereerde dat gedurende een langere periode haar woonkamer werd omgetoverd tot een magazijn voor boeken. Lydie Loens wil ik speciaal bedanken voor het nalezen van deze thesis en de vele hersenkrampen die ze daarbij kreeg. Ook Kim Loyens heeft een belangrijk deel van die uitdaging op zich genomen. Sarah Deschryver, An Devooght en verdienen ook mijn dank omdat zonder hen ik zeker niet in staat was dit werkje te schrijven. Meer in het algemeen dien ik ook mijn vriendenkring hier te noemen. Ze kregen immers tijdens het schrijven van de thesis niet de aandacht die ze verdienen. En last but not least, zelfs al zal hij dit misschien niet zo graag hebben omdat het naar zijn eigen mening maar gewoon “zijn job was”, wil ik toch mijn promotor, Gustaaf Cornelis, bedanken voor alle raad, het werk dat hij in de thesis stopte en ook de steun die ik van hem kreeg als mens. De hier vermelde mensen, maar ook nog anderen, motiveerden mij, steunden mij en sommigen hielpen zelfs op praktisch gebied mee aan de thesis door middel van opbouwende kritiek.

Hoofdstuk 1: 10% inspiratie, 90 % transpiratie

- Wie is Putnam?
- Wat is het realisme?
- Wat willen we bereiken?

“Kennistheorie is de filosofie van de psychologie.”

- Ludwig Wittgenstein in zijn “Tractatus Logico-Philosophicus”

Een kleine toelichting

Een korte verklaring bij het gekozen citaat “Kennistheorie is de filosofie van de psychologie”. (Witt, 1998, pag. 53, § 4.1121) Niet toevallig komt het uit één van de belangrijkste werken van Wittgenstein, een filosoof die ook Putnam heeft geïnspireerd¹. Het is een discussie op zich of we het er mee eens zijn of de kennisleer op die manier verbonden is met de psychologie. De teksten van Putnam beijkend, zouden we het daar mee eens kunnen zijn: hij houdt zich bezig met ontologie, kennisleer, wetenschapsfilosofie, maar hij vraagt zich even goed af hoe het menselijk brein functioneert. Toch gaat het niet daarover. Als we het citaat bekijken zien we een metaniveau ontstaan over een metaniveau. Om te beginnen is kennistheorie het metaniveau over hoe we in de praktijk dingen “weten”, “leren”, wat de achterliggende ontologie is bij ons onderzoek. Verder hebben we het over “de filosofie van de psychologie”. De psychologie is een metaniveau over ons dagelijks functioneren: bijvoorbeeld hoe werkt onze geest bij het denken? Wittgenstein maakt nog eens een sprongetje als hij tenslotte stelt dat het gaat om de “filosofie” van de psychologie. We gaan dus nog eens bekijken wat de achterliggende structuren zijn bij het doen aan psychologie. Een heel boeiend thema om over verder te denken, maar wat heeft dat nu te maken met Putnam? Zoals we verder in deze thesis grondig uit de doeken zullen doen, gaan we eigenlijk ook het werk van Putnam op een metaniveau bekijken. Op zijn beurt is dat werk van Putnam bij momenten net ook reeds een metaniveau van iets anders, bijvoorbeeld de praktijk van het wetenschappelijk onderzoek in onder meer de fysica. Soms kunnen we zelfs spreken van een “meta-metaniveau”, als het om taalfilosofie gaat bijvoorbeeld. Zo gaan ook wij dus een blik werpen op Putnams geschriften en eerder gedachten. Daarmee bekijken we eigenlijk ook “Putnams psychologie”. In zekere zin bekijken we dus ook de psychologie van de filosofie (van Putnam). We stellen ons de vraag wat bij Putnam de achtergrond is van zijn denken, of wat de dingen zijn die hem bewegen tot zijn gedachten en hetgeen hij schrijft. Zoals Putnam bij momenten afstand neemt van de wetenschappelijke praktijk om er uitspraken over te doen, en op andere momenten er in meegaat om de manier van redeneren te volgen, zo gaan wij in deze thesis het ene moment afstand nemen van Putnams denken om er even bij stil te staan en beschouwingen over te maken, om andere momenten mee te gaan in Putnams argumentatie en redeneren om zijn werkwijze en denkwijze te bekijken.

Voor we dit kunnen doen hebben we wat voorbereidend werk. Daarmee bestaat dit eerste hoofdstuk dan ook uit een drietal te onderscheiden delen: de werkhypothese waarin ons standpunt wordt uiteengezet, een blik op het praktische en theoretische leven van Putnam en een korte beschouwing over wat de algemene naslagwerken te zeggen hebben over het realisme. Dat realisme zal immers overal terugkeren. Het voorbereidend werk is echter niet alleen beperkt tot dit eerste hoofdstuk, maar wordt in een andere context verder gezet in het tweede hoofdstuk. Tegen dan kunnen we de geschriften van Putnam plaatsen en aan ons onderzoek onderwerpen.

Werkhypothese

¹ Men kan een grondige beschouwing hiervan terugvinden in de door James Conant geschreven inleiding tot “Realism with a Human Face”. (Put, 1990a)

Hier verduidelijken we wat onze positie werkelijk inhoudt. Het werk van Putnam, althans een deel ervan², zullen we bekijken vanuit een specifiek standpunt. De hoofdmoot van de onderliggende overtuiging die we zullen proberen te staven, is dat Putnam in de kern van zijn denken nooit van mening is veranderd. Het gaat om zijn overtuigingen omtrent realisme. Vandaar de ondertitel van dit essay “de werkelijkheid achter het realisme van Putnam”³. We doen met andere woorden een poging om de werkelijke mening van Putnam te achterhalen. Een mening die wordt verborgen door nuances, “schijnbare” omwentelingen en mentale omzwervingen. Vandaar dat dit misschien een gedurfde overtuiging is. We hebben het immers over Hilary Putnam, de filosoof over wie vele andere filosofen elkaar beaamden met de volgende woorden toen ze Putnams gedachten wilden vatten: “Schrijven over ‘de filosofie van Putnam’ is als het willen vangen van de wind met een visnet”.⁴ Hoe gaan we dan te werk om deze moeilijke taak aan te pakken? Er is een grondige studie vereist van Putnams werken over het realisme, en er dient op zijn minst een blik geworpen te worden op zijn meditaties over andere onderwerpen. Dan kunnen we een schets maken van de verschillende soorten realisme die Putnam onderscheidt, of de soorten realisme die hij verwerpt, en kunnen we nagaan wat de kernbetekenis inhoudt van zijn standpunten en concepten en hoe ze met elkaar overeenstemmen. Tevens kan een blik op het persoonlijke leven van Putnam misschien verhelderend werken⁵. Hiermee is de kous echter niet af. Deze hypothese (en ook werkwijze) valt eigenlijk te verdelen in twee grote onderdelen, twee subthema’s als het ware, die onder meer de onderliggende motivatie proberen verhelderen.

Laat ons het eerste luik bekijken van onze hypothese. Veel filosofen schrijven hun interessantste of belangrijkste werken wanneer ze een natte filosofische droom beleefden. Ze lijken soms helemaal vervuld van hun filosofisch inzicht. Dit is althans de indruk die men soms krijgt bij het bestuderen van grotere stukken uit het oeuvre van een denker. Als voorbeelden kunnen we hier aanhalen de ideeën of inzichten die staken achter: het Zijn van Heidegger, de ideeënwereld van Plato, de twee steden van Augustinus (civitas terrena en civitas dei), de Tractatus van Wittgenstein en zo zijn er nog die we kunnen aan het lijstje toevoegen. Putnam kan iets dergelijks beleefd hebben als wat die mensen beleefden bij hun grote ideeën, toen hij na grondig denkwerk bij zijn functionalisme⁶ terecht kwam, maar ook toen hij zich volledig en meer expliciet op het realisme gooid. Dat realisme heeft hem nooit meer helemaal losgelaten. Dit valt op in zijn publicaties. Zelfs nu nog, dertig jaar na zijn “Philosophy of logic” (Put, 1972), schrijft hij werken die zich met het realisme bezighouden. We kunnen verwijzen naar “Pragmatism and Realism”.⁷ (Put, 2001) Het is dus niet ondenkbaar dat Putnam nooit helemaal uit de droom van het realisme

² Werken van Putnam die niet rechtstreeks over het realisme gaan, zullen hier niet worden behandeld, tenzij bij uitzondering in het licht van dat realisme, als voorbeeld of uitwerking ervan.

³ De ondertitel van dit essay is dubbelzinnig bedoeld, en dus ook nog op een andere manier te interpreteren.

⁴ Deze commentaar kan men onder andere lezen bij Passmore. Hij vermeldt echter zelf niet wie hij hiermee citeert. (Pass, 1992, 5, pag. 92, §2) Ook James Conant verwijst er naar in de inleiding van “Realism with a Human Face”. (Put, 1990a, pag. xxxviii-xxxix)

⁵ Denk maar aan het feit dat Marx van Joodse afkomst is en, volgens bepaalde interpretatoren, dat een invloed had op zijn denken. Met die kennis in het achterhoofd bekeek men bepaalde stukken uit zijn denken vanuit een totaal ander daglicht. (Om meer hierover te lezen, raadpleeg hoofdstuk 2 uit “Weltgeschichte und Heilgeschehen” van Karl Löwith).

⁶ Het functionalisme is een standpunt of theorie waar Putnam toe kwam tijdens zijn onderzoek binnen het gebied van de “philosophy of mind” en de Turing machines. Bronnen hieromtrent zijn ondermeer de opgenomen lezingen van Putnam over het functionalisme die men kan terugvinden op één van de belangrijkste websites die Putnam behandelen: spaziowind.iol.it/albgaz/putnam/puteng.html

is ontwaakt. Dit kan betekenen dat hij in se nog steeds trouw is aan de beginselen ervan. Dit is iets wat zich niet alleen voordoet bij Putnam en met het realisme. Er zijn nog filosofen en wetenschappers bij wie een bepaalde theorie of overtuiging zo sterk leeft, dat ze haar, desondanks veel tegenstand en tegenargumenten, niet willen lossen. Dit is iets wat de theorie van Imre Lakatos nader verklaart⁸. Volgens hem zal bijvoorbeeld een wetenschapper een theorie verdedigen. De kern van die theorie zal hij zo lang mogelijk trouw blijven, de gehele theorie zal hij proberen te legitimeren. Er kunnen echter tegenargumenten komen die bepaalde delen van de theorie onderuithalen. De wetenschapper zal hier proberen op verschillende manieren een mouw aan te passen. Een mogelijkheid is dat hij ad hoc oplossingen zoekt, of de theorie begint bij te schaven, om toch maar trouw te kunnen blijven aan de kern ervan. Iets dergelijks zou dus ook het geval kunnen zijn bij Putnam: misschien is hij zo overtuigd van het realisme, dat hij bereid is nuanceringen door te voeren, de theorie bij te schaven, om toch maar trouw te kunnen blijven aan de kern van dat realisme.

Onze hypothese kan ook nog vanuit een andere richting benaderd worden. Wist Putnam wel echt wat “het realisme” inhoudt toen hij er uiteindelijk in belandde? Was er wel een omschrijving/definitie van het realisme die voor Putnam voldeed? Als we kijken naar wat voor verklaringen we vonden voor het realisme in de naslagwerken, dan zijn deze soms vaag, oppervlakkig, of onderling verschillend. Allicht kent Putnam de geschiedenis van de filosofie wel, evenals “de” basisdefinitie⁹ van het realisme. Zijn nuances en omwentelingen kunnen ook beschouwd worden als een zoektocht naar wat het ware realisme inhoudt, hoe men het realisme nu eigenlijk dient op te vatten. Putnam kan die queeste ondernemen naar de ware toedracht van het realisme, terwijl hij trouw blijft aan de kern, de basisdefinitie van het realisme. Het gaat dan tevens in dit geval niet over een “ander” realisme, maar over een zoektocht naar wat het ware realisme inhoudt. Het is een poging om het realisme te vatten zoals het “werkelijk is en dient geïnterpreteerd en gevat te worden”¹⁰. Deze realistische interpretatie van het realisme is misschien één van vele mogelijke interpretaties, maar het biedt een mogelijkheid om een aantal wendingen in Putnams denken te verklaren. Eén soort realisme dat bijvoorbeeld ook bij Putnam aan bod zal komen is het Wetenschappelijk realisme. Dit realisme is er bovendien van overtuigd op een dag de werkelijkheid volledig te kunnen omschrijven (of ze probeert dit op zijn minst). Als we deze opvatting nu toepassen op het realisme zelf (en dan krijgen we een soort van realistische interpretatie van het realisme), dan zien we dat bepaalde vormen/soorten van het realisme hieraan niet voldoen. De ene vorm tegenover de andere, lijkt dichter te staan bij de werkelijkheid dan de andere. Dit is iets wat uiteindelijk Putnam zelf verdedigde wanneer hij schreef: “[...] realisme is gelijk aan intern realisme. Intern realisme is alle realisme dat we willen of nodig

⁷ Dit geldt ook als argument waarom het gezichtspunt van waaruit Putnams werken bekeken worden, niet zomaar uit de lucht gegrepen is.

⁸ Men kan daarover meer lezen in het artikel “A methodology of scientific research Programmes”. (Lak, 1999, pag. 47) Meer specifiek behandelt Lakatos het onderdeel van bovenvermeld artikel “Negative heuristic: the ‘hard core’ of the programme” (Lak, 1999, pag. 48) deze theorieën.

⁹ Hier hebben we het over een soort van algemene definitie die we gepuurd hebben uit de verklaringen te vinden in een aantal naslagwerken. De belangrijkste elementen zijn het bestaan van een werkelijkheid met dingen daarin, onafhankelijk van het feit of ze waargenomen worden of niet. We behandelen dit meer gedetailleerd verder in dit hoofdstuk.

¹⁰ In deze context moet men dan ook de tweede interpretatie verstaan van de ondertitel “De werkelijkheid achter het realisme van Putnam”.

hebben”. (Put, 1978) Maar we zullen hier meer over zien in onze pelgrimstocht naar de waarheid doorheen het werk van Putnam.

Deze twee facetten van de werkhypothese behelzen dus uiteindelijk één en dezelfde mening: desondanks wat andere auteurs beweren, en wat in de geschriften van Putnam soms zelf staat te lezen, is hij nooit veranderd van gedacht. Of hij nu een kern behield en in een schil veranderingen toeliet om zijn overtuiging te bewaren, of dat hij op zoek was naar de ware toedracht van het realisme, ook onze basisovertuiging blijft dezelfde: in de grond bleef hij bij hetzelfde standpunt. Dit is dan ook de overtuiging die in het achterhoofd wordt gehouden bij het analyseren en interpreteren van de teksten van Putnam.

Een schets van het leven van Putnam.

Voor we echt aan het onderzoek beginnen van het realisme en de werken van Putnam in het licht van onze werkhypothese, is het interessant om eens te kijken naar het leven van Putnam. Het kan ons eventueel helpen om bepaalde wendingen of veranderingen te duiden. Zoniet geeft het ons op zijn minst enig inzicht in wie Putnam is als persoon. Het is niet evident om informatie te vinden over het leven van Putnam, vooral als het gaat om dingen die min of meer tot de privé-sfeer behoren. Hij leeft immers nog – op het moment van schrijven – en behoudt een zekere privacy. Het meeste bronmateriaal is dan ook te vinden op het internet. Slechts weinig gegevens zijn voorhanden in boeken en andere publicaties om de informatie te verifiëren. De reden waarom we er toch vanuit gaan dat de informatie verkregen van het internet betrouwbaar is, is dat er sites van universiteiten tussen zitten en dat de ze elkaar bevestigen en aanvullen. Wat de sites van de universiteiten betreft, gaat het voornamelijk om die van Harvard en Oxford. In tweede instantie was er informatie over Putnams leven terug te vinden in verschillende voorwoorden van zijn eigen werken. De informatie die daar teruggevonden is, blijft vrij beknopt en beperkt zich voornamelijk tot zijn professionele leven. Toch biedt het ons de mogelijkheid om de gevonden informatie van het internet aan te vullen. Op vele sites wordt soms inhoudelijk bijna letterlijk hetzelfde – soms wel wat anders geformuleerd – weergegeven qua informatie over Putnam. Daardoor is het moeilijk om te verwijzen naar specifieke sites bij het maken van een overzicht van Putnams leven.¹¹ Het gevonden materiaal in boeken en tijdschriften, is eveneens zeer schaars. Meestal wordt er uitvoeriger over Putnams filosofie geschreven, dan over zijn leven, hoewel – zoals gezien in de werkhypothese – een blik op het privé-leven van een filosoof interessant kan zijn. Toch was er *iets* te vinden. Zo verscheen er een artikel over Putnam in “Filosofie Magazine” (2001, pag. 25, nr. 6) ter ere van zijn betreden van de Spinoza-leerstoel. Verder was er nog heel beknopt wat informatie in “Biographical

¹¹ Om een korte lijst te geven van de geraadpleegde sites:
www.fas.harvard.edu/~phildept/body_emereti_pages_1.html
www.swif.uniba.it/lei/foldop/foldoc.cgi?Putnam+Hilary
www.xrefer.com/entry.jsp?xfefid=553313&secid=.1.-
www.artsci.wustl.edu/~philos/MindDict/putnam.html
www.srhe.ucsb/lectures/info/putnam.html
www.spazioinwind.iol.it/albgaz/putnam/puteng.html
www.philosophenlexikon.de/putnam.htm

De outprints van deze sites zijn terug te vinden in de bijlagen van deze thesis.

Dictionary of Twentieth-Century Philosophers” en “The Cambridge Biographical Encyclopaedia”. Alle gevonden materiaal zullen we voor het gemak hieronder in een min of meer coherent geheel samenvatten.

Hilary Whitehale Putnam is geboren in 1926 in Chicago, Illinois. Hij is de zoon van Samuel Putnam en een zekere Riva. Putnams vader was een bekende auteur en vertaler. Samuel Putnam werd geboren in Illinois in 1892 en stierf in 1950 in New Jersey. Hij was ook reporter voor onder meer “The Chicago Tribune”. In 1926 verhuisde het gezin Putnam naar Parijs. Samuel wou er de literaire figuren van Chicago vervoegen. Het gezin Putnam woonde uiteindelijk in Frankrijk tot 1934. Daarna verhuisden ze naar Philadelphia wegens financiële problemen. Samuel Putnam verdiende zijn brood vanaf dan met het vertalen van Italiaanse en Franse werken. Hij was onder meer gekend omwille van zijn expertise in Brazilië en Braziliaanse literatuur.¹²

Hilary Putnam gradueerde aan de universiteit van Pennsylvania in het jaar 1948. Hij behaalde er een graad in de wiskunde en de filosofie. Hij studeerde ook Duits en taalkunde.¹³ In 1951 behaalde Putnam zijn doctoraat aan de universiteit van Californië, Los Angeles. Zijn doctoraatsthesis behandelde het concept van waarschijnlijkheid en werd begeleid door Hans Reichenbach. Hij heeft er ook een tijd samengewerkt met Reichenbach. Reichenbach behoort, evenals Rudolf Carnap tot Putnams grootste leermeesters. Tot 1961 heeft Putnam een tijdje wiskunde gedoceerd aan de Northwestern University en aan Princeton. Daarna was Putnam ook nog professor van de wetenschapsfilosofie aan het Massachusetts Institute of Technology (kotweg M.I.T.). In 1976 heeft hij de straat overgestoken en ging wiskunde geven aan de Harvard Universiteit als “Walter Beverley Pearson Professor” van de mathematische logica. Nog later gaf hij les als “Cogan University Professor”¹⁴ in het departement filosofie aan Harvard. In juni 2000 ging Putnam op rust en werd emeritus professor aan het departement filosofie van Harvard. Nadien kreeg hij nog voor de maand juni in 2001 de spinoza-leerstoel aan de universiteit van Amsterdam.

Putnam had meerdere leermeesters. We hebben reeds Hans Reichenbach en Rudolf Carnap vernoemt, maar ook Willard von Quine had een belangrijke invloed. Uiteraard zijn er nog vele anderen die op allerhande manier Putnam inspireerden. We kunnen hiervoor onder meer verwijzen naar Kant, Wittgenstein, ... Desondanks het feit dat Putnam in direct contact stond met een paar grote filosofen, was hij toch in staat –los van hen - een eigen standpunt uit te werken. Met Reichenbach en Carnap, heeft het neo-positivisme een invloed op Putnam, maar we zullen zien in zijn werken¹⁵ dat Putnam zich daar dan soms ook tegen verzet. Voor hem geven deze stromingen aanleiding tot theorieën die veel te dicht staan bij het idealisme. Dit zal echter grondiger behandeld worden verder in dit essay.

Putnam trouwde met Ruth Anna Putnam.¹⁶ Ruth Anna heeft ook filosofie gestudeerd. Ze heeft les gegeven aan de Wellesley College. Ondertussen is ook zij

¹² Een korte schets over het leven van Samuel Putnam is terug te vinden onder meer op de volgende site: www.lib.siu.edu/spcol/inventory/SC059.html

¹³ Dit vinden we terug in “Het verschil tussen wijsheid en expertise” een artikel over en interview met Putnam in “filosofie magazine”, nr. 6, jaargang 10, juli/augustus 2001

¹⁴ Dit betekent dat Putnam de Cogan leerstoel kreeg aan de universiteit van Harvard.

¹⁵ Dit kan men onder meer terugvinden in de introductie van deel twee van Putnams verzamelde werken. (Put, 1975b)

op emeritaat gegaan. Ze gaf er 35 jaar les. Ze is redactrice van “The Cambridge companion to William James”. Ze schreef, en schrijft nog, over William James, John Dewey, ethica en politieke filosofie. (Put, 1999, pag. viii) Hilary en Ruth Anna Putnam hebben samengewerkt aan verschillende publicaties, waaronder een aantal artikelen aanwezig in Putnams “Words and Life”. Voorbeelden hiervan zijn “Dewey’s Logic: Epistemology and Hypothesis” (Put, 1994, pag. 198) en “Education for Democracy” (Put, 1994, pag. 221).

Putnam is lid van allerhande filosofische verenigingen en genootschappen. Hij is voorzitter geweest van “The American Philosophical Association (Eastern Division)”, “The Philosophy of Science Association” en “The Association for Symbolic Logic”. Putnam is ook lid van “The American Academy of Arts and Sciences” en een corresponderend lid van “The British Academy”. Putnam kreeg een reeks van eregraden, waaronder graden van (of benoemingen aan) de universiteit van Pennsylvania, de universiteit van Athene en de Hebreeuwse¹⁷ universiteit in Jeruzalem.

Tot zover wat Putnams levensverhaal betreft uit secundaire bronnen. Putnam zelf heeft ook een paar dingen prijsgegeven in de voorwoorden en inleidingen van zijn eigen boeken. Langs deze weg is er dus een mogelijkheid om zijn biografie verder aan te vullen. Wat er daar te vinden valt, is ook vrij beknopt en beperkt zich meestal tot Putnams professionele leven. Daarom is het echter nog niet minder belangrijk. Het eerste boek van Putnam waar we een voorwoord tegenkomen dat wat inzicht schept in de gebeurtenissen in zijn leven, is “Meaning and the Moral Sciences”. (Put, 1978) Putnam beweert dat dit boek werd geschreven gedurende een tweetal jaar die hij “extraordinarily eventful years” noemt, althans wat zijn leven betreft. (Put, 1978, pag. vii, §1) In 1976 gaf hij de “John Locke Lectures” aan de Oxford universiteit, en het zijn deze lezingen die hij heeft gepubliceerd in het desbetreffende boek. Tezelfdertijd nam Putnam een sabbatjaar aan de Harvard universiteit om de tijd en de stimulus te hebben zich te kunnen toeleggen op het schrijven. (Put, 1978, pag. vii, §1) Putnam heeft uiteindelijk ongeveer een jaar gewoond in de Oxford College. Naar eigen zeggen heeft hij zich daar goed geamuseerd. (Put, 1978, pag. viii, §2) Gedurende die periode heeft hij zijn lezingen afgewerkt en vrienden gemaakt in Cambridge en er vele interessante contacten gehad. Hij heeft ook de “Shearman” lezingen gegeven aan de universiteit van Londen, en dat gaf hem dan weer de kans om een aantal vrienden die er wonen te ontmoeten. Al deze filosofische en sociale contacten waren zeer stimulerend voor hem, aldus Putnam. (Put, 1978, pag. viii, §1) Dat jaar kwam er een vroege lente, en dat gaf Putnam vervolgens de kans om de architectuur van Oxford te bewonderen, en weekends te spenderen op het platteland. (Put, 1978, pag. viii, §2) Kortom, het was voor Putnam een jaar waar hij filosofisch werk verrichte, maar ook de kans zag voor verpozing en ontspanning. Daarna is hij (voor het eerst) naar Israël getrokken. Daar heeft hij kunnen genieten van vrienden, het land, Jeruzalem en ook van een internationale conferentie over taal filosofie aan de universiteit van Jeruzalem. Daar heeft hij op zijn beurt Peter Strawson en Michael Dummet ontmoet. Putnam geeft

¹⁶ Er zijn verschillende verwijzingen te vinden van Putnam naar Ruth Anna, hier en daar vindt men terug dat ze getrouwd zijn, maar jammer genoeg is het blijkbaar zo goed als onmogelijk te ontdekken wanneer ze getrouwd zijn, en of er kinderen uit dat huwelijk voortkwamen.

¹⁷ Een aantal details zouden kunnen laten vermoeden dat Putnam een Jood is of was: die Hebreeuwse universiteit, de naam Putnam, de namen van zijn ouders... Toch werd er nergens een bewijs gevonden dat dit vermoeden zou kunnen staven.

zelfs toe niet alleen interessante filosofische discussies met hen gevoerd te hebben, maar zelfs in zekere zin beïnvloed te zijn door Michael Dummet. Hij zegt immers: “Zijn commentaren waren zeer belangrijk voor mijn denken, en terwijl er nog steeds vele punten van tegenstelling zijn in onze visies, de wending in mijn denken gerepresenteerd in ‘Realism and Reason’ is, voor een deel, het resultaat van onze dialoog.” (Put, 1978, pag. viii, §4) Putnam voegt er nog aan toe dat dit niet alles is wat “Realism and Reason” vormde. Het was trouwens ook niet tijdens zijn sabbatjaar geschreven. Nadien heeft hij nog enkele keren afgesproken met Nelson Goodman en Willard van Quine. Op een drietal seminaries hebben ze elkaar’s visies besproken en bekritiseerd. We merken op dat Goodman en Quine eigenlijk ook behoren tot de “leermeesters” van Putnam.

Tot zover over wat we terugvinden in “Meaning and the Moral Sciences”. Daarna kwam “Reason, Truth and History”. Hoewel daar het voorwoord voornamelijk gaat over zijn filosofie, laat hij toch een paar details uit de pen rollen: Putnam gaf in 1979 een “Herbert Spencer” lezing, getiteld “Philosophers and Human Understanding”, aan de universiteit van Oxford. (Put, 1981, pag. xii, §2) Een deel van de hoofdstukken uit dit boek, gaf Putnam als lezingen in Lima in de lente van 1980. Ook daar legde Putnam contacten met verschillende filosofen. Het volledige boek (in een eerdere versie) werd gegeven als lezingen aan de universiteit van Frankfurt in de zomer van 1980. Putnam poot een grote lijst neer van namen van mensen die hij dankbaar is op de één of andere manier voor hun hulp, steun, of stimulerende gesprekken die dit boek tot stand brachten, maar wat opvalt is de naam van Nelson Goodman¹⁸ die terugkeert.

Een redelijke tijd later (vijf jaar ongeveer) werd Putnam uitgenodigd om de “Paul Carus” lezingen te geven in december 1985 tijdens de bijeenkomst van de Amerikaanse Filosofische Associatie in Washington D.C. Hij publiceerde zijn lezingen in “The Many faces of Realism” en voegde er nog één lezing (dat tegelijkertijd een hoofdstuk) aan toe. Weer geeft Putnam blijken van appreciatie aan medefilosofen die hem op de een of andere manier vooruit hielpen in zijn onderzoek. De namen die hier het meest in het oog springen zijn Quine en Goodman. Zij komen immers herhaaldelijk terug. Putnam betuigt ook zijn dank aan zijn vrouw Ruth Anna. Dit is ook iets wat in meerdere boeken, en in meerdere vormen, terugkomt. Blijkbaar zijn ze niet alleen man en vrouw, maar ook partners in de filosofie.

In 1988 publiceert Putnam “Representation and Reality”. Daar verlaat Putnam even het pad van het realisme om zich te concentreren op de “philosophy of mind”. Ook in die periode gaat Putnam lezingen geven. Men kan er zelfs enkele van het internet halen.¹⁹ We gaan hier echter niet dieper op in om ons niet te laten afleiden van onze hoofdzaak: het realisme. Rond deze periode was Putnam toch nog bezig met het realisme op andere vlakken. Zo discussieerde hij in Madrid met een zekere Cesar Gomez²⁰ over onder meer een model-theoretisch argument uit “Reason, truth and History”.

¹⁸ Erik Oger benadrukt ook de invloed van Nelson Goodman en Michael Dummet op het denken van Putnam, onder meer tijdens een belangrijke “wending” in zijn denken rond de jaren 1976. (Og, 1992, pag. 124, §2)

¹⁹ Men kan deze terugvinden op spaziowind.iol.it/albgaz/putnam/puteng.html

²⁰ Putnam omschrijft hem als “een van de op wereldvlak leidende mathematische fysici in het esoterische veld van ‘string theorie’ en een goede ‘amateur’ filosoof”. (Put, 1999, pag. xii, §2)

De volgende publicatie die we tegenkomen waar er wat informatie over Putnams leven terug te vinden is, verscheen in 1990 onder de titel “Realism with a Human Face”. Daar zien we voor het eerst een zekere James Conant opduiken die redacteur is van het boek en een uitgebreide inleiding schreef. Deze James Conant is Professor filosofie aan de universiteit van Chicago en werkte ook nog voor andere publicaties²¹ samen met Putnam. Putnam wijdt eerder uit over zijn filosofie dan over zijn leven in het voorwoord van dit werk. Opvallend is dat we hier voor het eerst²² een verwijzing tegenkomen naar Richard Rorty, die op bepaalde vlakken een zeer aan Putnams verschillende visie verdedigt. (Put, 1990, pag. ix, §3) James Conant keert vervolgens terug als redacteur in “Words and Life” (Put, 1994), een werk dat kan beschouwd worden als een vierde deel verzamelde essays. Hoewel deze twee publicaties verband houden (“Realism with a Human Face” en “Words and Life”), gaf Putnam er tussenin nog een ander boek uit. In de herfst van 1990 geeft Putnam de “Gilford” lezingen aan de universiteit van Sint Andrews, die uiteindelijk uitgroeien tot het boek “Renewing Philosophy”, dat gepubliceerd werd in 1992.

Weer een hele tijd later, meer bepaald in het jaar 1999, publiceert Putnam lezingen van hem in het boek “The threefold cord Mind, Body and Word”. Hij gaf de lezingen als een serie van drie John Dewey lezingen²³ in maart 1994 aan de universiteit van Columbia. De andere lezingen gepubliceerd in dit boek, gaf Putnam aan de Brown Philosophy universiteit in november 1997 als een serie van drie Josiah Royce lezingen.²⁴

Tot zover het levensverhaal dat we konden terugvinden in de boeken van Putnam zelf. Hoewel we zo grondig mogelijk zijn geweest, kunnen we onmogelijk beweren volledig te zijn. Het is bijvoorbeeld niet omdat er in de uitleg een viertal jaren overgeslagen worden, dat Putnam die jaren spendeerde aan een plots opgedoken passie voor golf.²⁵ We weten het gewoon niet. Dit is te wijten aan de beperkte bronnen voorhanden om Putnams “praktische” (voor zover we hier die term mogen gebruiken) leven te reconstrueren. Desondanks kunnen we toch stellen dat we in onze schets de belangrijkste evenementen hebben aangehaald.

De vijftien²⁶ werken van Putnam.

Zoals bij de meeste filosofen, bestaat ook een groot deel van Putnams leven uit een “praktisch leven” en een “vita contemplativa” of “bios theoretikon” (voor zover we dit onderscheid kunnen maken). Dit “theoretisch leven” kunnen we reconstrueren

²¹ Conant is coauteur van “Pragmatism and Realism” van Putnam (Put, 2002a).

²² In Putnams boeken althans.

²³ De lezingen kregen de titel die ze in het boek behielden, namelijk “Sense, Nonsense, and the senses: An Inquiry into the Powers of the Human Mind”.

²⁴ Deze kregen de titel “Mind and Body”.

²⁵ Voor zover we hebben kunnen terugvinden in de werken van Putnam, heeft hij geen specifieke interesse in golf.

²⁶ Op het moment van dit schrijven heeft Putnam vijftien boeken gepubliceerd, maar uiteraard eveneens een grote hoeveelheid aan artikelen en dergelijke die hier niet meegerekend werden.

aan de hand van zijn werken en artikelen gepubliceerd door en over Putnam. Vooral zijn eigen werken reconstrueren de denkweg die hij aflegde. Erik Oger poogde hetzelfde te doen in zijn “Denken in alle Staten”. (Og, 1992) Daar begint hij zijn zoektocht met de volgende observatie: “Hilary Putnam heeft een indrukwekkend filosofisch huis opgetrokken, dat een haast niet meer te overziene veelheid van kamers en kamertjes bevat.” (Og, 1992, pag. 119, §1) We kunnen Oger hier zeker in volgen, maar misschien moeten we er aan toevoegen dat niet alle kamers altijd even ordelijk en opgeruimd zijn en soms spullen uit andere kamers bevatten.

Zoals reeds gezegd studeerde Putnam onder meer wiskunde en filosofie. Daar “begon” dan ook een groot deel van zijn denken. Hoewel zijn werk pas veel later gepubliceerd werd, startte zijn professionele loopbaan in het jaar 1951 met zijn doctoraatsthesis, getiteld: “The Meaning of the Concept of Probability in Application to Finite Sequences”. (Put, 1990b) Dit behelst reeds enkele thema’s die later in zijn werk regelmatig terugkeren, waaronder wiskunde en logica. De tien jaren die daarop volgen gaat Putnam zich niet meteen met filosofie bezighouden. Zoals reeds gezien doceert hij in die tijd wiskunde. We moeten uiteindelijk wachten tot in 1971 eer hij zijn “Philosophy of Logic” publiceert. Toch was hij ondertussen al bezig met de filosofie en wetenschap. Artikels daarover, geschreven gespreid over een vijftiental jaar, bundelde hij in “Mathematics, Matter and Method”. (Put, 1975a) Verschillende filosofische problemen en ideeën die toen opdoken werden verder uitgewerkt in essays en werden gebundeld in het tweede deel verzamelde werken, namelijk “Mind, Language and Reality”. (Put, 1975b) Deze drie boeken behandelen dan wel verschillende subthema’s (waaronder logica en wiskunde), maar zijn geschreven met dezelfde achterliggende ontologie: een realisme dat neigt naar een realisme van de “harde lijn”.²⁷ We kunnen spreken van metafysisch of wetenschappelijk realisme, maar Putnam hanteert niet echt een voorzetsel. Hij heeft het voornamelijk over “het realisme” en begint een denkweg waarvan hij op dat moment nog niet weet waar het hem zal leiden. Zijn filosofische interesse concentreert zich in die periode op allerhande problemen, niet noodzakelijk gerelateerd aan het realisme. Later, met het nuanceren van zijn positie, vergroten zijn inspanningen om de problemen omtrent het realisme op te lossen of te omzeilen.

Dit gebeurt tijdens wat sommigen²⁸ Putnams “ommezwaai” zouden noemen. In dezelfde periode, namelijk ergens rond 1976, migreert Putnam van de “M.I.T.” naar Harvard. Toch lijkt het onwaarschijnlijk dat er een verband is tussen zijn verhuis en de nieuwe wending in zijn denken. De twee instituten liggen ongeveer amper een straat van elkaar verwijderd, zoals bijvoorbeeld de VUB en de ULB.

Vanaf dan is er sprake van het “intern realisme”. Hoewel hij zich nog steeds bezig houdt met logica, wiskunde en “philosophy of mind”, gaat hij zich van tijd tot tijd nog meer concentreren op dat realisme en het overkomen van bepaalde problemen. Een aantal artikels in die periode van overdenken van zijn filosofie, heeft Putnam pas later gepubliceerd, namelijk in 1983 in zijn derde deel van verzamelde werken getiteld: “Realism and Reason”. Tussen zijn twee eerste delen en zijn derde deel verzamelde werken, geeft Putnam nog twee andere boeken uit, die ondertussen al gewag maken van het “intern realisme”, namelijk “Meaning and the Moral Sciences”

²⁷ Of dat is tenminste wat Putnam er achteraf zelf van denkt. Wij gaan hier uiteraard argumenteren dat het hier niet over een echt “hard” realisme gaat. In hoofdstuk 2 komen we hierop uitvoerig terug.

²⁸ Waar Erik Oger toe behoort.

(Put, 1978a) en “Reason, Truth and History”. (Put, 1981) Putnam blijft grotendeels met dezelfde thema’s bezig, en vooral met realisme dus, wanneer hij vervolgens zijn Paul Carus lezingen uitgeeft onder de naam: “The Many Faces of Realism”. (Put, 1987a) Daar nuanceert en werkt hij nogmaals bepaalde onderdelen en werkt ze uit.

Kort daarop publiceert Putnam een boek waarin hij het over een ietwat andere boeg gooit. In “Representation and Reality” (Put, 1988) gaat het niet echt meer om realisme, maar eerder om een specifieke visie van Putnam binnen “the philosophy of mind”. In dit werk bekijkt hij specifiekere verschillende thema’s die de werking van de menselijke geest en “turingmachines”²⁹ en dergelijke behandelen. Dit kwam hier en daar al aan bod in essays uit zijn verzamelde werken, maar hier concentreert hij er zich op. Het is dan ook in dit boek dat hij zijn “functionalisme” uitwerkt en naar voor schuift als een model om te verklaren hoe de menselijke geest een wereldbeeld bouwt. Om hier even dieper op in te gaan: volgens dit functionalisme gebruikt de menselijke geest verschillende wetenschappelijke theorieën en ideeën om de wereld te verklaren en vorm te geven. Als men dus al kan spreken van een geheel dat een wereldbeeld is in de menselijke geest, dan is het een samenraapsel van allerhande dingen die de wereld voor de mens zo betrouwbaar mogelijk omschrijven. Hoewel dit het eerste boek van Putnam is dat er expliciet over handelt, is zijn functionalisme al veel eerder bedacht en ondertussen door hemzelf verworpen.

Na de zijsprong van het functionalisme, keert Putnam terug naar zijn oude liefde van het realisme in het boek: “Realism with a Human Face” (Put, 1990a) In dit boek snijdt Putnam vrij uiteenlopende thema’s aan. In het eerste deel maakt hij een apologie van het realisme. In het derde deel geeft hij een overzicht van verschillende stromingen van de Amerikaanse filosofie. Het tweede deel dienen we even apart te beschouwen omdat hier iets aan bod komt dat voor Putnam min of meer nieuw is. Hij gaf het de titel “Ethics and Aesthetics” en weidt dus onder meer uit over ethica. Het is dan ook eerder hier (en niet binnen zijn realisme) dat we kunnen spreken van een “ommezwaai”. Tot hiertoe waren vooral zuivere wetenschap, logica, wiskunde en filosofie van de geest zijn belangrijkste onderwerpen, en opeens³⁰ zien we ethica verschijnen.

“Realism with a Human Face” dienen we eigenlijk te beschouwen als verbonden met (een vierde) verzamelde werk, namelijk “Words and Life” (Put, 1994), hoewel ze ook wel een aantal verschillen hebben. Putnam zegt dit zelf: “Toch is er een continuïteit tussen de twee volumes”. (Put, 1994, pag.v, §1) De essays daar verzameld behelzen terug voornamelijk epistemologie en wetenschapsfilosofie. In dit werk vinden we dan ook terug allerhande nuances en overdenkingen in over dingen die te maken hebben met zijn realisme. Door ons enkel vast te pinnen op dat realisme en dergelijke, zouden we echter een belangrijk werk dat tussen “Realism with a Human Face” en “Words and Life” gepubliceerd werd, over het hoofd zien, namelijk: “Renewing Philosophy”. (Put, 1992) In dat werk is een verdere evolutie zichtbaar van wat we dus “de grote ommezwaai” zouden moeten noemen. Hij zet er opnieuw in de verf dat wetenschapsfilosofie, en het zoeken naar “de waarheid” en dergelijke veel minder belangrijk geworden zijn voor hem. Dingen zoals ethica treden ook hier veel meer op de voorgrond. Hij laat zich tevens verleiden door een doctrine

²⁹ Een Turing machine is een wetenschappelijk experiment voor het eerst ontworpen door Alan Turing. Het betreft een poging om artificiële intelligentie te creëren aan de hand van een computer.

³⁰ ...of toch veel meer uitgesproken en uitgewerkt...

die Richard Rorty³¹ uitbouwde: het pragmatisme. Dat pragmatisme gaat onder meer filosofie in functie van het praktische inzetten. Waarheid bijvoorbeeld wordt gedefinieerd in functie van wat “werkt” of “handig” is. Desondanks dit pragmatisme en deze ommezwaai, verlaat Putnam nog steeds niet helemaal zijn realisme, maar hij past het verder aan zodat het ook binnen dit kader bruikbaar wordt. Putnam is zich al langer bewust van het pragmatisme, en is er al eerder mee bezig geweest, maar in “Renewing philosophy” is hij het uitvoerigst zijn richtingen van denken aan het herbekijken. Het essay waar hij eerder al over het realisme nadacht, namelijk “Il Pragmatismo: Una Questione Aperta” werd vertaald in het Nederlands gepubliceerd in 2001 onder de naam: “Pragmatisme: een open vraag”.

Een tijd nadien publiceert Putnam een reeks gegeven lezingen die nogmaals - onder meer - het realisme behelst. Hij gaf ze de veelbetekenende titel: “The threefold cord mind, body and world” (Put, 1999) die de behandelde thema’s prijsgeeft. Het gaat hier om de “John Dewey lezingen”. John Dewey hield zich ook onder andere bezig met realisme. Dus dit was dan ook hét moment voor Putnam om zijn stokpaartje nog eens boven te halen en verder uit te werken en te vergelijken met andere visies. (Putnam spreekt in dit boek bijvoorbeeld over “intern realisme”, “naïef realisme” en “natuurlijk realisme”).

Hoewel hij dan al mag van oordeel zijn dat er ondertussen ook andere belangrijke thema’s bestaan om over na te denken, toch komt hij nog steeds niet los van het realisme. Niet alleen zou hij wel eens kunnen in zijn vroege periode verblind zijn door dat realisme, hij is er tenslotte ook later zeer lang mee bezig geweest. Dit uitte zich tenslotte heel recent in een publicatie die dat onderwerp behandelt, namelijk “Pragmatism and Realism”. (Put, 2002a) Het werk behelst echter meer dan enkel realisme. Een argument om aan te nemen dat hij zich toch voornamelijk met andere dingen bezig houdt nu, of ze belangrijk vindt, vinden we terug in een interview met “filosofie magazine” in het nummer van juli/augustus van het jaar 2001. Op dat moment was hij in de universiteit van Amsterdam om er de Spinozaleerstoel te bezetten die hem aangeboden werd. Daar is hij zeer duidelijk. De titel spreekt voor zich: “Er is behoefte aan wijsheid, dat is wat anders dan expertise”, ook iets verder wordt dit herhaald: “Kennis is geen doel, het gaat om wijsheid”. Met het realisme indertijd was het daarentegen eerder te doen om de kennis.

In 2000 ging Putnam op emeritaat, iets wat we kunnen beschouwen als het “pensioen voor oude professoren”. Van dat “op rust gaan” hebben we echter nog niet veel kunnen merken. Sindsdien publiceerde hij nog een boek (Put, 2002) en reisde de wereld rond om als filosofische popster lezingen te geven. Waarschijnlijk blijft Putnam filosoferen en schrijven, en ons stof tot nadenken geven tot op de dag dat hij zijn laatste (filosofische) (ver)zucht(ing) slaakt en het hier voor bekeken houdt. In dat opzicht zal deze schets van zijn leven dan ook onvolledig zijn en verder kunnen aangevuld worden.

Standaard realisme

³¹ Een goede inleiding tot het denken van Rorty is bijvoorbeeld “Ironie en solidariteit – Een kennismaking met het werk van Richard Rorty” van Marc Van den Bossche. (Vdb, 2001)

Tot zover het neuzen in het leven van Putnam en zijn naaste familie. Het kan verhelderend zijn, voor we beginnen aan het realisme van Putnam, ook eerst eens te kijken wat voor verklaringen we vinden voor “realisme” in naslagwerken. Om beter Putnams gedachtecronkels te kunnen volgen en begrijpen, kunnen we eerst een blik werpen naar wat de algemene opvattingen zijn over het realisme (en de wortels ervan) in de filosofie. Die “algemene opvattingen” of definities zijn te vinden in allerhande naslagwerken zoals woordenboeken en encyclopedieën (en uiteraard ook het internet). Er is als het ware een “wildgroei” ontstaan van naslagwerken. Vandaar dat we ons beperken tot slechts enkele, zo mogelijk de meest relevante. We beperken ons ook tot de filosofische opvatting van “realisme”.

Het eerste waar men misschien aan denkt om de betekenis van een woord te achterhalen is een woordenboek. Het als standaard aanvaarde boek voor de Nederlandse taal is de Van Dale. (VD, 1996) Daar staat dan ook vrij beknopt te lezen voor de filosofische betekenis van het woord “realisme”: “Leer die aanneemt dat er een realiteit, onafhankelijk van het menselijk bewustzijn bestaat.” Deze definitie is misschien weinig diepgaand en weinig genuanceerd, maar geeft alvast de kerneigenschap weer die het realisme maakt tot het realisme, namelijk het bestaan van een externe werkelijkheid. Naast de Van Dale is er nog een tweede vrij gekend Nederlandstalig woordenboek dat soms als standaard wordt beschouwd, namelijk het “Kramers” woorden boek. (Kram, 1987) In dit werk kunnen we de volgende filosofische verklaring terugvinden, namelijk: “Filosofische opvatting volgens welke de algemene begrippen een eigen werkelijkheid bezitten”. Het is een verklaring die eerder aanleunt bij het idealisme dan bij het realisme. Vanwege de geschiedenis van het idealisme en het realisme, zoals we verder nog zullen zien, is het enigszins logisch dat de twee dicht bij elkaar aanleunen. Anderzijds is de formulering hier dusdanig ongenueanceerd dat we er weinig aan hebben. Ze verwijst gewoon té veel naar dat idealisme.

Een ander boek dat vrij bekend is, is de Larousse. (KL, 1977) Daar kan men bijvoorbeeld het volgende lezen: “Opvatting over de aard van de kennis, die staande houdt dat de kennis de werkelijkheid vat (in tegenstelling tot het idealisme).” Erg duidelijk is dit niet, maar het geeft ons wel een element dat in de vorige definitie niet meteen te vinden was: het gaat om de “aard van de kennis”, met andere woorden kennisleer. Weer komt het belang van “de werkelijkheid” naar voor in deze verklaring, en wordt het bestaan er van geïmpliceerd. De Larousse is van origine een Frans werk, maar ook bij bijvoorbeeld de Engelsen vinden we een belangrijk standaard werk, namelijk “The Concise Oxford Dictionary”. (COD, 1964) In dit werk vindt men eigenlijk twee min of meer verschillende filosofische verklaringen terug voor het woord “realisme”: “1 Scholastische doctrine die zegt dat universalia of algemene ideeën een objectief bestaan hebben. 2 Het geloof dat materie als een object van de waarneming een werkelijk bestaan heeft.” In de eerste verklaring wordt nog verwezen naar het nominalisme en het conceptualisme, en in de tweede verklaring naar het idealisme. Voor een woordenboek vinden we hier eigenlijk een vrij genuanceerde uitleg terug. Enerzijds zien we in de eerste verklaring grote parallellen met wat voor verklaring onder “idealisme” zou kunnen staan. Het doet een beetje denken aan de verklaring die we vonden in het “kramers” woordenboek. Helemaal fout is het uiteraard niet. In de tweede verklaring zien we iets wat dan weer dichter aanleunt bij andere verklaringen, namelijk de gedachte dat dingen bestaan los van onze waarneming. Het is zeer interresant om deze verklaringen te bekijken.

Vooreerst is dit het eerste woordenboek waar we echt kunnen spreken van twee filosofische verklaringen. Verder wordt niet alleen een poging ondernomen tot het invullen van de term “realisme”, maar wordt er ook blijkbaar een link gelegd naar het idealisme.

Een andere bron van informatie is bijvoorbeeld het internet. Ook op het internet kan men verschillende woordenboeken terugvinden. Zo kan men bijvoorbeeld de “Merriam-Webster Dictionary”³² terugvinden, waar men voor het woord “realism” de volgende verklaring kan vinden: “a) een doctrine die zegt dat universalia bestaan buiten de geest; specifiek: de opvatting dat een abstracte term een onafhankelijke en unitaire realiteit benoemt. B) de opvatting dat objecten van waarneming of cognitie bestaan, onafhankelijk van de geest”. Het externe³³ bestaan van de dingen komt hier terug aanbod. Wat in deze definitie nieuw is, tegenover de vorige, is dat die realiteit unitair is. Deze verklaring ziet de werkelijkheid dus als een soort van holistisch geheel, een eenheid.

Ook bij “Logos multilingual portal”³⁴ vindt men een verklaring, doch iets minder uitgebreid: “De moderne filosofische doctrine, in tegenstelling tot het idealisme, dat fysische objecten bestaan onafhankelijk van het feit of ze waargenomen worden of niet.” De inhoud verschilt niet echt van de andere tot hiertoe gevonden definities. Wat tot hiertoe wel opvalt is dat het realisme blijkbaar gezien wordt als een ontologie, tegengesteld aan het idealisme, zowel op deze website als bij de Larousse.

Sommige woordenboeken op het web zijn dan weer iets uitgebreider. Een voorbeeld daarvan is de “Hyper Dictionary”³⁵. Enerzijds vinden we daar terug: “a) Tegengesteld aan het nominalisme, de doctrine die zegt dat genera en species echte dingen of entiteiten zijn, die onafhankelijk bestaan van onze waarnemingen. Volgens het realisme bestaat het Universele ante rem (Plato), of in re (Aristoteles) b) Tegengesteld aan het idealisme, de doctrine die zegt dat er in waarneming een directe cognitie is van het externe object, en dat onze kennis er van “onmiddellijk” is en representatief.” Deze definitie is reeds iets uitgebreider dan de vorige. Elementen uit de vorige verklaringen zijn ook hier terug te vinden. Verder wordt hier ook nog verwezen naar het nominalisme om het realisme plaats te geven. Er is ook nog een tweede luik op de website waar men kan lezen: “De filosofische doctrine die zegt dat abstracte concepten onafhankelijk bestaan van hun naam.” Deze tweede verklaring is vrij beknopt en gelijkaardig aan de vorige.

Een laatste woordenboek op het net die we hier zullen behandelen is de “Cambridge Learner’s Dictionary”³⁶: “In wetenschap en filosofie, is realisme het geloof dat objecten blijven bestaan in de wereld, zelfs wanneer er niemand is om ze te zien”. Hier spreekt men van een “geloof”, een niet onbelangrijke nuance omdat het ons iets zegt over de fundering van deze doctrine. Verder is de inhoud gelijkaardig aan voorgaande verklaringen.

Wat kunnen we nu tussentijds besluiten bij het bekijken van onze gevonden verklaringen via woordenboeken? Enerzijds zijn het allen gelijkaardige verklaringen,

³² www.m-w.com/cgi-bin/dictionary

³³ extern aan de menselijke geest

³⁴ www.logosdictionary.com/pls/dictionary/new_dictionary.dic.main

³⁵ www.hyperdictionary.com/dictionary?define=realism

³⁶ dictionary.cambridge.org/define.asp?key=real*1+0

anderzijds verschillen ze in details en nuances. Ondertussen zijn we in staat een vrij eenvoudige verklaring te geven voor het woord “realisme”. Als we de gevonden definities proberen samenvoegen, kunnen we tot iets komen in de trant van het volgende: “Het realisme is een opvatting over de aard van de kennis, die zegt dat er een externe werkelijkheid is, waar de objecten van onze waarneming werkelijk bestaan, los van het feit of ze waargenomen worden of niet.” Bewust hebben we hier elementen zoals Plato en Aristoteles er buiten gelaten, evenals “abstracte entiteiten” en “universalia”. Deze geven immers een bepaalde richting of interpretatie aan het realisme, terwijl we een “algemene definitie” nastreven. Toch kan men het realisme niet los zien van bijvoorbeeld de universaliastrijd en vele specifieke filosofen die er mee bezig waren. Dit valt althans ook op bij de diepgaander verklaringen van de encyclopedieën.

Uitgebreid standaard realisme.

Een tweede soort naslagwerk waaraan men kan denken bij het zoeken naar een verklaring, betekenis of definitie, is de encyclopedie. De informatie die men daar terugvindt is meestal veel uitgebreider en diepgaander. Anderzijds wijkt men ook af van een korte verklaring van het woord om meer uitleg te geven over dingen die te maken hebben met het thema. Vandaar dat we deze naslagwerken enigszins moeten scheiden van woordenboeken. Er zijn veel verschillende vormen van encyclopedieën te vinden, maar weer beperken we hier ons tot enkele, zo mogelijk de belangrijkste. We gaan hier niet de volledige inhoud overnemen van hetgeen te vinden is in de encyclopedieën, vermits deze soms zelf de vorm van een klein essay aannemen. We beperken ons tot een samenvatting en een aanhalen van de belangrijkste elementen.

Voor encyclopedieën integraal op cd-rom verschenen, was het aanschaffen van een dergelijke boekenreeks een dure bedoening. Allicht was dat een drijfveer voor het publiceren van kleinere “pocket” werken. Hoewel ze veel minder diepgaand zijn dan een volwaardige encyclopedie, kunnen ze toch hun steentje bijdragen. Elsevier heeft bijvoorbeeld zo een “kleine” encyclopedie uitgebracht, waar men voor “realisme” het volgende kan lezen: “De erkenning van het bestaan van een werkelijkheid onafhankelijk van ons kennen” (Els, 1960, 5, pag. 125). Hoewel vrij correct te noemen, is het een omschrijving die eerder thuishoort bij deze van de woordenboeken.

Veel meer gekend en “erkend” is daarentegen bijvoorbeeld de “Winkler Prins encyclopedie”. (WP, 1998) In dit werk wordt niet alleen een verklaring gegeven voor het begrip “realisme”, maar er wordt ook een schets van de geschiedenis van het begrip weergegeven. Als verklaring kan men vinden: “In de eerste plaats duidt men er het kennistheoretische en tevens metafysische standpunt mee aan, volgens hetwelk aan de algemene begrippen, de universalia, een werkelijk bestaan wordt toegekend.” (WP, 1998, 19, pag. 393) Vervolgens wordt er uitgeweid over verschillende soorten realisme. Plato en Augustinus, die het hebben over “ideeën” krijgen de stempel “ultrarealisme”, terwijl anderen, zoals Abaelardus en Thomas van Aquino als “gematigde realisten” worden beschouwd omdat voor hen de universalia in de dingen zelf zitten. Men kan zich uiteraard afvragen in hoeverre het ultrarealisme

gelijk is aan het idealisme. Het geeft in ieder geval weer hoe het realisme ontstaan is uit, en verwant is met, het idealisme. De schets van het realisme gaat verder in wat omschreven wordt als de “nieuwere wijsbegeerte”. Daar wordt een onderscheid gemaakt tussen naïef en wetenschappelijk realisme, materierealisme, kritisch realisme en neorealisme. Er worden filosofen aangehaald zoals Locke, Berkeley, Kant, Leo Polak, Külpe, Moore, Whitehead en Peirce. Niet alle filosofen, zoals Berkeley kunnen zomaar aan het realisme gekleefd worden, maar het schetst in ieder geval een weg dat het realisme aflegde en een reeks denkers die ermee te maken kregen. Voor ons wordt alleszins al duidelijk dat het realisme op vrij uiteenlopende manieren interpreteerbaar is, of er verschillende soorten realisme bestaan met allen hetzelfde basisprincipe: het bestaan van een externe werkelijkheid en objecten. Vreemd genoeg worden recente filosofen zoals Quine, Kripke en Putnam niet vermeld.

Een ander vrij gekend werk is de “Britannica encyclopedie” (Brit, 1998). Ook daar wordt begonnen met een vrij beknopte verklaring voor het woord “realisme”: “De filosofische opvatting dat objecten van zintuiglijke waarneming of van cognitie in het algemeen, echt zijn in hun eigen recht, en onafhankelijk van het gekend zijn of gerelateerd zijn aan de geest, bestaan.” (Brit, 1998, 9, pag. 974) Verder wordt er een andere weg genomen wat betreft de geschiedenis van het begrip “realisme”. Er wordt eerder gesproken over de universalistrijd door het realisme te contrasteren tegenover bijvoorbeeld het conceptualisme en het nominalisme. Er worden terug enkele filosofen aangehaald, zij het enkele andere dan in de Winkler prins: William of Ockham, Wittgenstein, en tenslotte terug Plato. Ook hier wordt het verband geschetst met het platonisme/idealisme. Er wordt echter wel strakker vastgehouden aan het realisme zelf, zonder verschillende interpretaties te laten aan bod komen, of verschillende voorzetsels te hanteren. Toch worden verschillende kanten van het realisme belicht, net door dat contrasteren met andere ontologiën. Verder wordt er nog verwezen naar het “realisme-antirealisme” debat. Dat debat wordt even aangeraakt, maar er bestaan vele boeken die er aan gewijd zijn. Ook bij Putnam komt dit terug.

De “Encyclopaedia Universalis” (EU, 1995) ten slotte pakt het nog anders aan. Daar begint men niet met een “algemene definitie” van het realisme. Men heeft het meteen over verschillende opvattingen over het realisme. Er wordt dan ook met verschillende soorten realisme naar de lezer gegooid: logisch realisme, metafysisch realisme, fysisch realisme... Op zich getuigt het misschien van een zekere grondigheid, maar voor een leek is het niet bijzonder duidelijk. Toch komt uiteindelijk een soort van algemene definitie aan bod, maar men neemt ze over uit de “Vocabulaire de la philosophie d’André Lalande”: “[Het realisme is een] doctrine volgens dewelke het zijn onafhankelijk is van de actuele kennis die de bewuste subjecten kunnen vatten: *esse* is niet equivalent met *percipi*”. (EU, 1995, 19, pag. 585) In wezen verschilt deze definitie niet bijster veel van de eerder gegeven versies, komende uit woordenboeken, of uit andere encyclopedieën. Enkel de aanpak verschilt, en wederom de interpretatie van de verschillende soorten realisme.

Uiteindelijk verschillen de encyclopedieën in hun verklaringen niet wezenlijk van deze van de woordenboeken. Wel zijn ze veel uitgebreider en neigen uit te lopen tot “mini-essays”. Waar ze verschillende interpretaties bespreken, afwijkingen of uitbreidingen van de basisdefinitie, verschillen ze toch hier en daar in hun uitleg, zei

het in nuances. Wat wel overal duidelijk te bemerken valt, is de link tussen het platonisme/idealisme en het realisme. Als men dus een soort realisme bespreekt, moet men heel duidelijk en genuanceerd zijn om niet te vervallen in, bijvoorbeeld, het idealisme. Wat onze basisdefinitie betreft van het realisme, kunnen we bij deze blijven die we vonden uit de woordenboeken. Met die definitie hebben we een beeld van het realisme. Vanuit deze gesynthetiseerde basisdefinitie beginnen we dan ook met ons onderzoek naar Putnams realisme.

Hoofdstuk 2: wat zeggen anderen?

“Als je 21 bent maak je je constant zorgen
om wat de anderen denken,
Als je 41 bent kan het je niet meer schelen
wat de anderen denken
En als je tenslotte 61 jaar geworden bent,
kom je tot de vaststelling
dat de anderen nooit iets hebben gedacht
over je.”

- onbekend

Erik Oger - Een villa in verbouwing

Zeggen de “anderen” wel iets fundamenteels over Putnam? We gaan dat hier onderzoeken. Er zijn zeer veel schrijvers die op allerhande manieren met Putnam te maken krijgen of er naar verwijzen. De lijst is zodanig groot dat we ze moeilijk hier exhaustief kunnen behandelen of noteren. Er zullen steeds mensen zijn die een nieuw stukje schrijven over Putnam, of een deel van zijn werk, met nieuwe commentaren of interpretaties, de één al uitgebreider dan de ander. Uiteraard werpen we een blik op de belangrijkste³⁷ filosofen en commentatoren die met Putnam te maken kregen. Veel is er terug te vinden als een “terloopse verwijzing” of in de vorm van een artikel dat gewijd is aan Putnam, of een deel van diens werk. Er zijn echter niet zoveel boeken van anderen volledig gewijd aan het werk van Putnam. Een paar mogelijke redenen lijken evident: Putnam is te wisselvallig in zijn schrijven, waardoor de dingen een grote complexiteit en onoverzichtelijkheid krijgen; daarnaast leeft en publiceert Putnam nog steeds, waardoor zijn werk geen “afgesloten geheel” vormt. Om verschillende redenen, kunnen we stellen dat de voornaamste filosofen die in het vaarwater van Putnam kwamen de volgende zijn: Richard Boyd, Richard Rorty, Erik Oger, Bass van Fraassen, John Passmore, Christopher Norris, Peter Clark en Bob Hale, James Conant, Richard Boyd en anderen. We gaan beginnen met het werk van Erik Oger in “Denken in alle staten” (Og, 1992), omdat dit het enige Nederlandstalige werk is over Putnam die we konden vinden.

Oger begint zijn onmogelijke taak, namelijk het samenvatten van wat Putnam tot dan toe (1992) gepubliceerd had, en het geven van een blik op zijn leven, in een dertigtal pagina's. Hij beschouwt Putnams filosofie als een “[...] indrukwekkend filosofisch huis, [...] dat een haast niet meer te overziene veelheid van kamers en kamertjes bevat.” (Og, 1992, pag. 119, § 1) Ook de complexiteit van Putnams werk wordt ingecalculeerd in de metafoor van het huis wanneer hij schrijft: “Wel is het zo dat men [...] hier en daar op een alkoof stoot die weliswaar niet afgegrensd is, maar toch minder gemakkelijk te betreden valt.” (Og, 1992, pag. 119, § 1) Voor een deel heeft hij hiermee accuraat een beeld gegeven van Putnams werk, maar misschien is er wel een betere metafoor. We zouden Putnams werk op bepaalde vlakken ook kunnen vergelijken met een groot glazen doolhof, zoals we die terugvinden als kermisattractie. Deze is zoals het open huis van Oger even goed “doorzichtig” in een bepaald opzicht, maar de weg terugvinden in deze doolhof is een ander paar mouwen. Het kan bij momenten lijken, Putnams redeneringen volgende, dat men een bepaalde weg uitgaat, terwijl men kort daarop nietsvermoedend op een pas zichtbaar geworden muur stoot. Putnam heeft immers de, bij momenten irritante, gewoonte om schijnbaar te veranderen van mening, of alleszins om plots allerhande nieuwe wendingen en nuances uit te werken. Toch erkent ook Oger deze eigenschap wanneer hij schrijft: “Zijn evolutie is de resultante van een tegelijkertijd aangetrokken en afgestoten worden door tegengestelde filosofische standpunten.” (Og, 1992, pag. 121, § 1)

Oger heeft oog voor bepaalde details uit Putnams leven. Zo weet hij bijvoorbeeld te vertellen dat Putnam tijdens zijn studententijd en tijdens de Vietnamese oorlog een overtuigd marxist was. (Og, 1992, pag. 120, § 1) Hij is echter een beetje ongenueanceerd wanneer hij daarna schrijft: “Ook van dit marxisme heeft

³⁷ “Belangrijk” is natuurlijk zeer relatief. We gaan er van uit dat ze de meest besproken en gewichtige hedendaagse filosofen zijn die met Putnam te maken krijgen, of het meest over hem schreven.

hij sindsdien ondubbelzinnig afstand genomen.” (Og, 1992, pag. 120, § 1) Om te beginnen slaat die “ook” op de gedachte dat Putnam zou afstand genomen hebben van zijn voornaamste standpunten in onder meer de wetenschapsfilosofie. Dit slaat ook op Putnams denken omtrent het realisme. Hier gaan we daarentegen net proberen aantonen dat hij helemaal geen afstand heeft genomen van zijn standpunten, hij heeft ze hooguit genuanceerd. Anderzijds kunnen we ook betwisten of Putnam zomaar heeft afstand genomen van dat marxisme. Misschien is hij geen echte marxist meer, maar we kunnen stellen dat hij toch in die richting blijft hangen wat betreft zijn politieke overtuigingen. In “Realism with a Human Face” (Put, 1992) kunnen we terugvinden dat hij nog steeds socialist is. Hij heeft dus ook daar hooguit zijn denken afgezwakt en genuanceerd.³⁸

Oger verdeelt het huis van Putnam vervolgens in wat hij noemt: “Drie architecturale principes, die drie stadia van zijn denkontwikkeling hebben bepaald [...]” (Og, 1992, pag. 121, § 2) Daarin onderscheidt hij “logisch empirisme”, “wetenschappelijk realisme” en tenslotte “intern realisme”. Voor een stuk kunnen we Oger daarin volgen, behalve wat betreft het verschil tussen wetenschappelijk realisme en intern realisme. Het is terecht om het te beschouwen als een apart deel als het ware, maar men mag niet zomaar spreken van “iets totaal anders”. Oger zelf spreekt immers van “ommekeer in [Putnams] denken” en argumenteert door te verwijzen naar Putnam hoe sterk de invulling van “ommekeer” wel moet gezien worden. (Og, 1992, pag. 124, § 2) Zoals reeds gezegd, kunnen we het daar niet mee eens zijn. We dienen er echter ook wel rekening mee te houden dat Oger in dit stuk niet de mogelijkheid heeft om zeer diep en genuanceerd op Putnams werk in te gaan. Hij moet immers over alles iets vertellen, en dit in een beperkte hoeveelheid bladzijden. Ook Oger zelf benadrukt dit wanneer hij schrijft: “Laat ik deze introductie in het denken van Putnam beginnen met een vlugge rondgang doorheen dit grote gebouw, waarbij we evenwel niet veel meer kunnen doen dan de naamplaatjes lezen die op de deuren van de belangrijkste kamers prijken.” (Og, 1992, pag. 119, § 1) Op verschillende manieren zwakt hij hiermee zijn eigen samenvatting en interpretatie af.

Toch is de daaropvolgende analyse van Oger niet louter gericht op het realisme, maar is het iets breder. Het logisch positivisme in het denken van Putnam bijvoorbeeld, dat Oger behandelt als puntje (a) (Og, 1992, pag. 121, § 3) beslaat veel meer dan alleen maar realisme. Oger weidt eigenlijk uit over de problemen van het logisch positivisme op zich en brengt daarmee een citaat van een zekere Frank P. Ramsey in verband. (Og, 1992, pag. 122, § 1) Dit is een filosofisch interessante denkpiste, maar misschien een beetje een afwijking van de hoofdzaak. In ieder geval is het belangrijk die punten aan te stippen bij Putnam, want hij is het meeste gekend vanwege zijn onderzoek in de artificiële intelligentie en het realisme. Via de problemen van het logisch empirisme, belandt Oger bij het realisme van Putnam, dat daar eigenlijk een reactie op zou zijn. (Og, 1992, pag. 123, § 1) Bij een korte uitleg over dat realisme, of hoe Putnam daar bij zou gekomen zijn, geeft Oger eigenlijk een voor ons bruikbaar argument. Het belang voor ons is dat er aangetoond wordt waarom Putnam zo verblind is, of onder de indruk is van dat realisme. Oger schrijft: “Een realisme vertrekt over het algemeen van de vage maar onuitwisbare ervaring van een overweldigende en verpletterende aanwezigheid van een door de mens niet zelfgemaakte wereld. Het is niet de mens die sterren of de bergen gemaakt heeft. Hij

³⁸ Op zijn beurt is het een beetje ongenuanceerd om socialisme en marxisme te beschouwen als behorende tot een soort van algemene “denkrichting”. We kunnen dit thema hier echter niet verder uitdiepen.

treft al deze dingen aan.” (Og, 1992, pag. 123, § 2) Oger citeert hiermee Putnam in zijn “Realism with a Human Face.” (Put, 1990a, pag. 30, § 2) Ook daar heeft Oger weer de neiging om uit te weiden. Hij maakt er de vergelijking tussen bepaalde elementen uit de filosofie van Putnam en deze van Nietzsche, waarvoor hij er zelfs een citaat van die laatste bijhaalt. (Og, 1992, pag. 123, § 2) Er is dan tenslotte nog een derde “architecturaal principe” dat besproken wordt. Zoals daarstraks al aangestipt, heeft Oger het vervolgens over wat hij noemt “de ingrijpendste verandering in de denkevolutie van Putnam”. (Og, pag. 124, § 1) Hij werpt ook een blik op Putnams intern realisme en beschouwt het als “een tussenpositie”. (Og, pag. 124, § 3)

Hierop gaat Oger dieper op de filosofie van Putnam in door, zoals hij zelf zegt “te bekijken hoe de hal er uit ziet” (van dat filosofisch huis). (Og, 1992, pag. 126, § 2) Hij geeft hiermee ook aan zich te beperken tot een deel ervan, namelijk hetgeen op dat moment zich voordeed in de werken van Putnam, alsook het op dat punt belangrijkste thema, namelijk het realisme. Het eerstvolgende deel krijgt dan ook de titel “Metafysisch realisme”. (Og, 1992, pag. 126, § 4) Oger verwijst naar Putnam om synoniemen te hanteren als “transcendentiaal realisme” of “Realisme met een hoofdletter R”. Hij beweert dat dit het soort realisme is dat Putnam afgezworen heeft. Oger ontleedt deze doctrine tot drie min of meer samenhangende stellingen die hij de volgende titels gaf: “(a) externalisme, (b) waarheid als correspondentie en (c) theoretisch monisme.” (Og, 1992, pag. 127, § 1)

Het eerste wat aan bod komt is het externalisme, en Oger geeft er zelf de kern van weer: “[...] het is het poneren van een ‘buiten’, van een ‘out there’.” (Og, 1992, pag. 127, § 2) Daaruit volgt volgens Oger dat het gaat om een “voor-gestructureerde wereld” waarin “het kennisstreven wordt opgevat als de steeds hernomen poging om te weten te komen waaruit het ‘meubilair van de wereld’ zoal bestaat.” (Og, 1992, pag. 127, § 3 en pag. 128, § 2) Ook dat kennisstreven is vanuit een bepaald gezichtspunt: “Hij³⁹ wil de wereld aanschouwen vanuit een goddelijk standpunt, vanuit ‘a God’s Eye point of view’, of beter, vanuit ‘a No Eye (point of) view’ [...]”. (Og, 1992, pag. 128, § 2) Dit metafysisch realisme heeft echter allerhande tekortkomingen die Oger ook vermeld: “[...] Hij kan evenwel nooit de mogelijkheid uitsluiten dat de mens onbekwaam zou zijn om zulk een absoluut standpunt in te nemen. Regelmatig overvalt hem dan de twijfel aan de uiteindelijke mogelijkheid van ‘objectieve’ kennis.” (Og, 1992, pag. 129, § 1) In het metafysisch realisme schuilt het gevaar van een “radicale misleiding”. Het is dan ook op dit punt dat volgens Oger het gedachte-experiment geïntroduceerd wordt van een “brein in een vat”. (Og, 1992, pag. 129, § 1-2) Oger schrijft echter dit metafysisch realisme toe aan het denken van Putnam uit een bepaalde periode. We zijn het daar niet mee eens. In deze thesis zullen we argumenteren dat het realisme van Putnam, voor er sprake was van intern realisme, niet zonder meer bij het “harde” realisme kan geklasseerd worden.

Het tweede element volgens Oger behorende tot het metafysisch realisme dat besproken wordt is “waarheid als correspondentie”. (Og, 1992, pag. 130, § 2) Ook daar vat Oger de kern ervan krachtig samen: “Hij stelt dat een uitspraak slechts waar is wanneer ze *overeenkomt* met hoe de wereld op zichzelf is en dat omgekeerd deze uitspraak onwaar is wanneer dit niet het geval is.” (Og, 1992, pag. 130, § 2) De

³⁹ In alle citaten van Oger, waar “hij” of “hem” vermeld staat, gaat het over Putnam, tenzij expliciet anders vermeld.

correspondentietheorie van Putnam is iets wat uitgebreid aan bod komt in onder meer zijn tweede deel van verzamelde werken, getiteld “Mind, Language and Reality”. (Put, 1975b)

Het derde en laatste deel dat Oger onderscheidt als behorende tot het metafysisch realisme is “theoretisch monisme”. (Og, 1992, pag. 131, § 4) Eigenlijk moeten we meer spreken van “wetenschappelijk realisme” als we de samenvatting van Oger er op nalezen: “Het metafysisch realisme gaat van de grondovertuiging uit dat de wetenschap in een langgerekt proces uiteindelijk tot de ‘ene ware theorie’ zal komen.” (Og, 1992, pag. 131, § 4) Ogers uitleg gaat verder: “De ‘ene ware theorie’ waarnaar de wetenschap asymptotisch zou tenderen, moest een theorie zijn die volledig is (dat wil zeggen een theorie die in staat is elke gebeurtenis in de wereld te verklaren) en die tevens exact is (dit wil zeggen elke vaagheid elimineert).” (Og, 1992, pag. 131-132) Het wetenschappelijk realisme, of bepaalde vormen er van, heeft inderdaad de eigenschap alles te willen vatten in een holistisch geheel. Wat bij Putnam uitvoerig aan bod komt en onderzocht wordt, wordt ook bij Oger vermeld, namelijk dat die correspondentie een soort van causaal verband moet zijn. Oger spreekt dan ook over een “causaal realisme”. (Og, 1992, pag. 133, § 3)

Na het onderzoeken van de belangrijkste elementen van het metafysisch realisme, komt Oger bij het intern realisme terecht. Hij spreekt ook van “pragmatisch realisme” en “common sense realisme”. (Og, 1992, pag. 133, § 4) Hoewel het niet meteen evident is om het zo aan te pakken, gaat Oger het intern realisme drie eigenschappen geven die hij plaatst tegenover die van het metafysisch realisme. Hoewel misschien een beetje geforceerd komt hij terecht bij: “(a) internalisme, (b) waarheid als idealisering van ‘rationele aanvaardbaarheid’ en (c) theoretisch pluralisme”. (Og, 1992, pag. 134, § 1)

Oger begint met het internalisme en geeft ook daar een de dingen samengevat: “Hij noemt ‘internalisme’ daarom de opvatting dat datgene wat de wereld is, onvermijdelijk doortrokken is van onze wijze van spreken en denken over deze wereld.” (Og, 1992, pag. 134, § 3) Voor een stuk kunnen we het hier met Oger eens zijn, zei het dat hij een beetje ongenueanceerd te werk gaat. Verder in de tekst staat er bijvoorbeeld te lezen: “Verloren gaat vooreerst de wereld die als een transcendente, op zich bestaande, niet-geconceptualiseerde realiteit wordt begrepen.” (Og, 1992, pag. 135, § 2) We kunnen er mee akkoord gaan dat het beeld van die realiteit in de filosofie van Putnam veranderd is, of op zijn minst aangepast is. Toch moeten we er rekening mee houden dat hij nog steeds het bestaan erkent van die “externe werkelijkheid”. Een aantal eigenschappen van die externe werkelijkheid verdwijnen zomaar niet, zij het wel dat hij ondertussen toegeeft dat een deel van de wereld zich ook bevindt in de menselijke geest. We komen hier uitgebreid op terug verder in de thesis. Waar we wel verder Oger kunnen in volgen is zijn analyse van het begrip “objectiviteit” bij Putnam: “Met het ontkennen van de traditionele distictie tussen de eigenschappen die de dingen op zich hebben en de eigenschappen die wij in de dingen projecteren, meent Putnam echter niet de mogelijkheid van objectiviteit als dusdanig op te heffen. Objectiviteit krijgt hierdoor wel een andere inhoud, namelijk een meer menselijke.” (Og, 1992, pag. 136, § 1)

Vervolgens bekijkt Oger bij Putnam wat hij noemt: “Waarheid als idealisering van ‘rationele aanvaardbaarheid’”. Daarbij komt Oger bij een belangrijke vaststelling

van Putnam die hem z'n standpunten deed overdenken, namelijk “de moeilijkheden die met een correspondentietheorie van de waarheid verband houden.” (Og, 1992, pag. 138, § 2) Dit zijn dingen die bij Putnam uitgebreid worden uitgelegd in de inleiding van zijn derde deel verzamelde werken, namelijk “Realism and Reason”. (Put, 1983) Het is dan ook de redenering die daar wordt gegeven die Oger grotendeels volgt in dit stuk. Hierover vinden we een zeer correcte omschrijving bij Oger over wat er bij Putnam gebeurt: “[...] Het enige criterium voor wat een feit is, bestaat in wat *rationeel* is om te aanvaarden. Opdat we een uitspraak waar zouden noemen, is het in ieder geval noodzakelijk dat deze uitspraak op een *rationele wijze aanvaard* kan worden, dat wil zeggen dat ze op basis van een redelijk verantwoording instemming krijgt. Toch weigert Putnam ook waarheid en ‘rationele aanvaardbaarheid’.” (Og, 1992, pag. 142, § 1-2) Vandaar dat Oger, met Putnam, komt bij rationale aanvaardbaarheid die aan de voorwaarden van een idealisering voldoet.

Tenslotte komt Oger bij het “theoretisch pluralisme”. Dit is iets totaal anders dan relativisme, maar betekend dat “er meerdere ware theorieën of beschrijvingen van de wereld kunnen zijn.” (Og, 1992, pag. 143, § 2) We kunnen Oger hierin volgen, want dat is het onontkoombare resultaat van de conclusie dat er niet zoiets is als “een unieke correspondentierelatie”. Oger voegt hier echter aan toe “met de ene ware wereld”. (Og, 1992, pag. 143, § 2) Deze laatste uitspraak is op zijn minst gezegd ongenueanceerd. Er kunnen immers meerdere correcte theorieën of beschrijvingen zijn van een zelfde externe wereld. Als men trouwens spreekt van meerdere werelden, of het bestaan van een wereld ontkent, dan heeft het ook geen zin meer om van “realisme” te spreken en had Putnam even goed een andere naam kunnen verzinnen in plaats van “intern realisme”. Zoals we zullen proberen aan te tonen in deze thesis, gaat Putnam immers niet zomaar een theorie gaan verdedigen die lijnrecht tegenover zijn oude overtuigingen staat. Hij gaat net vertrekken van die oude overtuigingen en ze bijschaven en nuanceren en op deze manier komen tot min of meer nieuwe overtuigingen die in het verlengde ervan liggen. Op dit punt zijn we het duidelijk oneens met Erik Oger, maar dit kwam al meerder malen aan bod.

Na deze delen waar Oger dieper in ging op onder meer het realisme van Putnam, komt er nog een beknopte conclusie die voornamelijk een oordeel velt over het intern realisme. We kunnen Oger volgen wanneer hij schrijft dat bij de lectuur van de teksten van Putnam zich vele vragen stellen op vele punten. Vervolgens beschouwt hij Putnam als een evenwichtsoefenaar op een slap koord, het koord van het intern realisme. (Og, 1992, pag. 146, § 2) Putnam maakt inderdaad regelmatig zijsprongen en allerhande bewegingen, maar dit is eigen aan zijn filosofie, zelfs ten tijde van zijn eerste werk, “The Philosophy of Logic”. (Put, 1972) Op die manier bekeken heeft hij al gans zijn carrière lang op slappe koorden gewandeld. Oger zegt dit natuurlijk niet zomaar, maar baseert zich op de meningen van anderen. Zo zijn er auteurs met een voorkeur voor een harder realisme die vinden dat Putnam uitschuift naar een andere richting, namelijk “een idealisme (Hacking), of een pragmatisme (Bradie), of van een coherentisme (Tuomela), of van een anti-realisme (Devitt en Vergauwen)”. (Og, 1992, pag. 146-147) Helaas vergeet⁴⁰ Oger een verklaring te geven voor de verschillende “ismen” en op die manier een eerste nuance te maken. Aan de andere kant zou Putnam volgens anti-realistische denkers uitschuiven in de richting van een metafysisch realisme. Een paar van die denkers zijn ondermeer

⁴⁰ Of heeft hij de mogelijkheid niet wegens plaatsgebrek bijvoorbeeld.

Bass van Fraassen en Richard Rorty. (Og, 1992, pag. 147, § 1) We moeten toegeven dat het een zeer moeilijke positie is die Putnam uiteindelijk inneemt. Toch mogen we niet vergeten dat interpretaties van zijn teksten die zeggen dat hij meer de ene kant of de andere kant opgaat, ook grotendeels beïnvloed zijn door de eigen, soms extreme, visies van diegene die de kritieken neerpent. Misschien geldt dit ook wel een beetje voor Oger zelf.

James Conant (Dokter Watson)

In enkele zeer gekende series hebben de grote detectives een soort van “hulpje”. Voor Hercules Poirot was dat kapitein Arthur Hastings, voor Sherlock Holmes was dat dokter Watson. We kunnen Putnam evengoed beschouwen als een detective op zoek naar de waarheid. Het gaat hier dan om de waarheid wat betreft het realisme, maar daar binnen ook de aard van de waarheid zelf. Men zou kunnen zeggen dat Putnam zoekt naar “de waarheid over de waarheid”. Ook hij heeft op een bepaald ogenblik een “partner in crime” gekregen en die heet James (Ferguson) Conant. Hij studeerde aan de Harvard universiteit en leerde daar Putnam kennen. Dit kan men terugvinden in de inleiding van “Realism with a Human Face” waar hij zelf schrijft: “Ik leerde Putnam eerst kennen als een leraar in de filosofie.” (Put, 1990a, pag. xvi, § 3) Van daaruit groeide een verdere samenwerking. Hij was redacteur van een drietal boeken van Putnam, namelijk “Realism with a Human Face” (Put, 1990a), “Words and Life” (Put, 1994) en “Pragmatism and Realism”. (Put, 2002) Hij heeft niet echt een boek gepubliceerd dat Putnam behandelt, en waarschijnlijk komt Putnam zelfs helemaal niet voor in de meeste publicaties van Conant. Hij heeft daarentegen wel telkens een zeer grondige inleiding geschreven voor de boeken van Putnam waar hij redacteur van was. Daarin heeft hij een poging ondernomen om het desbetreffende werk enigszins te verklaren of te plaatsen binnen een groter kader. Er zijn weinig of geen echte kritieken te vinden en het betreft ook niet het ganse oeuvre van Putnam dat beschouwd wordt.

In “Realism with a Human Face” (Put, 1990a) begint Conant zijn inleiding door de titel van het werk te verklaren. Dit zou namelijk een verwijzing zijn naar het boek “Socialism with a Human Face” dat het socialisme terug wou in evenwicht brengen met haar grondvesten. Volgens Conant is dit net wat Putnam in dit werk wou doen met het realisme (Put, 1990a, pag. xv). Hieruit volgend komt er wat uitleg over het intern realisme en de achtergronden ervan. Hij doorloopt een aantal grote voorbeelden van Putnam die een rol spelen in zijn filosofie en dat realisme. Daarbij passeren Kant en Wittgenstein de revue. Conant vermeldt ook nog Stanley Cavell en William James. (Put, 1990a, pag. xvii, § 2) Wat verder snijdt hij een filosofisch interessant thema aan binnen het kader van bepaalde essays in dat boek, namelijk verbanden tussen Putnam en diens collega Stanley Cavell (Put, 1990a, pag. lvii). Het betreft hier het thema van de toekomst van de filosofie, en in het bijzonder de analytische filosofie. Boeiende thema’s die helaas niet zo veel te maken hebben met onze zaak. Het is tenslotte ook in deze inleiding dat John Passmore ter sprake komt en voor een stukje besproken wordt. (Put, 1990a, pag. xxxvii, § 2)

In “Words and Life” (Put, 1994) gaat Conant zich meer gericht bezighouden op het uitwerken van een aantal gedachten rond bepaalde essays van Putnam in dit

werk opgenomen. Anderzijds kunnen er ook wat we zouden kunnen noemen “algemene tendensen” aangehaald. Zo’n tendens, of een belangrijk gebeuren is de discussie met Rorty. We kunnen er niet te diep op ingaan op dit moment, omdat later in deze thesis een aantal opmerkingen van Conant nog zullen terugkeren bij het bespreken van “Words and Life” van Putnam. In ieder geval is hij vrij grondig met het uitwerken van die “tendensen”. Zo ontstaat er een soort van dialoog tussen Rorty en Putnam, compleet met citaten.

In “Pragmatism and Realism” (Put, 2002) tenslotte beperkt hij zich tot redacteur en tot het geven van een kort voorwoord, samen met de andere redacteur. De dubbele inleiding wordt verzorgd door de andere redacteur, een zekere Ursula M. Zeglen. In dat voorwoord (Put, 2002, pag. x) wordt enkel iets kortzeggend over de verschillende auteurs die in dit boek bijdragen met een essay en op die manier met Putnam in discussie treden.

John Passmore

Zoals hierboven vermeld, bespreekt Conant op een gegeven moment John Passmore. Het betreft het boek “Recent Philosophers”. (Pass, 1992) Er hangt een kleine geschiedenis vast aan dit boek. Om te beginnen werd het oorspronkelijk gepubliceerd in 1985, en in 1992 heruitgegeven. Dit geeft al aan dat hij bepaalde werken van onder meer Putnam niet ter beschikking zal gehad hebben. In zijn inleiding zegt Passmore oorspronkelijk het boek “A hundred years of Philosophy” geschreven te hebben. (Pass, 1992, pag. vii, § 1) Hij wou naar eigen zeggen in een herwerken van dat boek een hoofdstuk toevoegen waar de “recente” (voornamelijk Amerikaanse) filosofie werd behandeld. Hij is in de problemen geraakt en dat hoofdstuk is uitgroeid tot een boek, namelijk “Recent Philosophers”. In dit boek werpt hij onder meer een blik op het werk van Putnam.

Conant noemt Passmore “een historicus van de twintigste-eeuwse Anglo-Amerikaanse filosofie”. (Put, 1990a, pag. xxxviii, § 2) Hij citeert Passmore wanneer hij schrijft: “Putnams filosofie is als het proberen vangen van de wind in een visnet.” (Put, 1990a, pag. xxxviii-xxxix) (Pass, 1992, 5, pag. 92, §2) Over een aantal dingen zijn ze het dus eens. Wij kunnen het niet helemaal eens zijn, en Passmore vermoedelijk ook niet, met Conant wanneer hij schrijft: “[...] enige discussie van Putnams werk komt opdagen in praktisch ieder hoofdstuk van Passmore’s laatste boek, getiteld ‘Recent Philosophers’, alsof het niet te ontkennen valt dat verschillende van de meest belangrijke recente filosofen allemaal ‘Hilary Putnam’ zouden noemen.” (Put, 1990a, pag. xxxix, § 1) Conant voegt er nog een citaat van Passmore aan toe om dit aspect van Passmore’s boek te belichten: “De Russeliaanse capaciteit van Putnam om van gedacht te veranderen, maakt hem zeer bruikbaar voor ons doel. Hij is de geschiedenis van de recente filosofie, in grote trekken.” (Put, 1990a, pag. xxxix, § 1) (Pass, 1992, pag. 97) Daar heeft Conant op zijn minst iets overdreven. Om te beginnen wordt Putnam slechts in het eerste en het vierde hoofdstuk aangehaald. Het eerste hoofdstuk bestaat uit de inleiding en daar wordt een blik geworpen op de evolutie en geschiedenis van de filosofie. (Pass, 1992, pag. 10, § 2) In het vierde hoofdstuk wordt Putnam aangehaald in het licht van een bespreking van Michael Dummett. (Pass, 1992, pag. 75, § 1) In hoofdstuk vijf

wordt Putnam op een aantal punten grondig behandeld, wat logisch is gezien het onderwerp, namelijk “realisme en relativisme”. (Pass, 1992, pag. 87) Verder is het evident dat Putnam meer dan eens ter sprake komt. Hij heeft tenslotte over veel verschillende onderwerpen geschreven, zei het vaak met het realisme als “centrum” of ondergrond. Veel van die onderwerpen overlappen nu eenmaal thema’s van andere recente filosofen.

Laat ons even terugkeren naar Passmore en zijn “Recent Philosophers”. Passmore was op het moment van het schrijven van zijn boek een professor op pensioen. (Pass, 1992, pag. viii, § 3) Hij is emeritus aan de “The Australian National University”. Daar heeft hij belangrijke bijdragen geleverd aan onder andere “toegepaste filosofie” en “milieufilosofie”. Hij wordt erkend als iemand die ook daarbuiten een waardevolle inbreng heeft in de internationale filosofische gemeenschap.⁴¹ Waarschijnlijk had hij tijd te veel en naar wat we kunnen lezen in zijn voorwoord een onaangenaam gevoel over een werk dat naar eigen zeggen niet helemaal af was, namelijk zijn “A Hundred Years of Philosophy”. (Pass, 1992, pag. vii, § 1) Zoals hierboven tussen de lijnen aangetoond, heeft hij ergens ook een zekere bewondering voor het werk van Putnam. Op die manier komen we terecht bij een filosoof met een brede achtergrond die Putnam belicht.

Putnam komt in zijn boek wel een paar keer aan bod, maar het duurt toch tot hoofdstuk vijf eer er grondig wordt ingegaan op een aantal elementen van diens filosofie. Wat interessant is voor onze zaak is dat hij op een bepaald ogenblik zich gaat concentreren op geschriften die zich toespitsen op het realisme. Zo behandelt hij op een gegeven moment het beroemde essay met de titel “The meaning of ‘meaning’” en geeft een samenvatting van de belangrijkste argumenten.⁴² Daarbij noemt hij Putnam een “realist”, zonder verdere nuancering. (Pass, 1992, pag. 99, § 1) Hij beschouwt Putnams realisme als in evolutie zijnde, en gaat dus, Putnam volgend, verder in de tekst nuanceren: “Zoals Putnams semantisch denken ontwikkelt, gaat zijn ‘realisme’ geleidelijk aan meer een Kripkeaanse vorm aannemen. Hij neemt een variëteit over van de ‘causale theorie’.” (Pass, 1992, pag. 99, § 3)

Minder interessant voor onze zaak, maar getuigend van grondigheid, is het feit dat Passmore ook artikels en andere publicaties vermeld die onder meer de thematiek van de Turing machines en het functionalisme behandelen. (Pass, 1992, pag. 100, § 2) We vinden een beknopte, doch goeie verklaring bij Passmore voor wat een Turing machine is: “Ruwweg kunnen we een Turing machine beschouwen als een verzameling van instructies die een verzameling van simpele operaties moet uitvoeren op reeksen van symbolen, die de ‘input’ van de machine constitueren. Deze instructies zijn verzameld in ‘machine statussen’, elk van hen een eindige verzameling van instructies, gecontroleerd door een meester instructie die kan statussen veranderen, bepalende wat voor verzamelingen van instructies moeten gevolgd worden, niveau per niveau, in relatie tot een specifieke input.” (Pass, 1992, pag. 100, § 2) Dit is een zeer technische uitleg voor iets wat gewoonweg een onderdeel is van het onderzoek naar onder andere artificiële intelligentie. Het

⁴¹ Een korte voorstelling van John Passmore kan men vinden op de site van “The Australian National University”, namelijk philrsss.anu.edu.au/about/profiles/Passmore/ In de bijlagen kan men een afdruk vinden van deze site, waar men dat ook kan vinden van de andere sites waarnaar verwezen wordt in de thesis..

⁴² We gaan deze hier niet hernemen. Ze komen uitgebreid aan bod later in de thesis bij het behandelen van het tweede deel verzamelde essays, namelijk “Mind, Language and Reality”. (Put, 1975b)

functionalisme is een visie in “de filosofie van de geest” verdedigd door Putnam. Het gaat om het idee dat we een wereldbeeld opbouwen door allerhande wetenschappelijke theorieën te gebruiken. Ze functioneren allemaal teneinde een ietwat coherent beeld te construeren.

Uitweiden is een “sterke” eigenschap van Putnam en hier blijkt dat ze besmettelijk is. Ook Passmore laat er zich aan vangen en loopt van Putnams Turing machines over in de filosofie van onder meer Davidson en Daniel Dennet. (Pass, 1992, pag. 101, § 3) Hoewel we hier Passmore daarvoor niet kunnen veroordelen, want het gaat uiteindelijk om de recente geschiedenis van de filosofie, en hij is daarbij genoodzaakt andere filosofen te behandelen. Het duurt toch wel drie a vier pagina’s eer hij Putnam herneemt. Daar neemt hij een sterke positie in door te stellen over Putnams geschriften: “Antirealisme zit nu in de lucht”. (Pass, 1992, pag. 104, § 2) Anderzijds gaat hij toch een kleine nuancering doorvoeren in zijn positie wanneer hij het heeft over een “partiele conversie”. (Pass, 1992, pag. 104, § 2) Passmore heeft het daaruit volgend over “intern realisme”. We kunnen het echter niet eens zijn met zijn mening, want ook hij ziet het als iets anders dan realisme. Hij heeft het immers, zoals hierboven gezien, over een “conversie”. Hij neemt zelfs de woorden antirealisme in de mond. Dit laatste zou Putnam zelf niet echt kunnen appreciëren omdat dit te sterk ruikt naar relativisme voor hem.

Passmore gaat verder met zijn onderscheid tussen “intern realisme” en “metafysisch realisme” in de geschriften van Putnam. Volgens Passmore “verwerpt hij nu volledig, wat hij ‘metafysisch realisme’ noemt [...]”. (Pass, 1992, pag. 104, § 3) Voor een deel kunnen we het hier mee eens zijn, voor een deel ook niet. Putnam verwerpt misschien bepaalde aspecten van het metafysisch realisme, of zelfs het belangrijkste deel er van, maar hij doet dit in het licht van de vaststelling dat deze bepaalde problemen en inconsistenties heeft. Hij verwerpt niet het metafysisch realisme zomaar voor iets anders. Hij is, zoals we zullen argumenteren in deze thesis, op zoek naar de ware aard van het realisme, het realisme zoals het hoort te zijn, en op die manier komt hij terecht bij dat intern realisme. Op dit punt verschillen we van mening met Passmore. Volgens Passmore verschilt metafysisch realisme van intern realisme op twee manieren: “ Ten eerste beweert het over alle theorieën tegelijkertijd te gaan, terwijl het intern realisme altijd gaat over een specifieke theorie, en ten tweede ‘DE WERELD’⁴³ is verondersteld onafhankelijk te zijn van een of andere specifieke representatie er van’. Het is *daar*, een ding op zichzelf, wachtende op iemand om het correct te representeren, terwijl voor de interne realist het niet mogelijk is voorbij *één of andere theorie* te geraken.” (Pass, 1992, pag. 104, § 3) We kunnen inderdaad niet ontkennen dat er een significant onderscheid is tussen het intern en metafysisch realisme. Ze hebben inderdaad allebei een andere kijk op de toegankelijkheid van “de wereld”, maar ze zijn het er wel over eens dat er zoiets bestaat als een “externe werkelijkheid”. Ook Passmore ontkent dit niet.

We zouden na verloop van tijd, na een reeks nuances en overdenkingen, over een paar dingen de draad kunnen kwijt geraken bij Putnam. Hoe zit het nu uiteindelijk met “de menselijke geest” en “de wereld”? Passmore volgt nog steeds Putnams evolutie en citeert uiteindelijk een antwoord hierop dat Putnam in zijn “The Many Faces of Realism” (Put, 1987a) formuleerde: “De menselijke geest en de

⁴³ Oorspronkelijk ook in drukletters gezet door Passmore. Zoals reeds gezegd in de inleiding zijn alle vormen van nadruk leggen door de geciteerde auteurs, tenzij anders vermeld.

wereld verzinnen tezamen de menselijke geest en de wereld.” (Pass, 1992, pag. 106, § 2) Passmore wijst erop dat hij met deze uitspraak bijna Hegeliaans wordt.

We kunnen Passmore’s behandeling beëindigen met een interessant element dat hij uit Putnams werken haalt dat later in “Realism with a Human Face” (Put, 1990a) nog terugkeert: “Alhoewel metafysisch realisme op het eerste gezicht een verdediging tegen relativisme lijkt te zijn, eindigt het, concludeert hij, met het aan te moedigen [...]”. (Pass, 1992, pag. 107, § 4) Passmore heeft uiteindelijk op een vrij beperkt aantal bladzijden een vrij diepe beschouwing gegeven van het denken van Putnam. Hiermee is zijn bewerking van Putnam zelfs nog niet helemaal gedaan. Verder in de tekst werpt hij een blik op de filosofische discussie die ontstaan is tussen Putnam en Rorty. Algemeen beschouwd kunnen we zeggen dat hij werkelijk zijn best doet om grondig te zijn en neemt ook een positie in, wat betreft de evolutie van Putnams denken. Het is misschien jammer dat het de positie is die de meeste mensen innemen die Putnams werk onderzoeken.

Bas C. Van Fraassen - Onze noorderburen “to the rescue”

Zoals eerder al vermeld heeft ook Bas C. Van Fraassen zijn tanden kapot gebeten op een stuk van de filosofie van Putnam. Eén van diens belangrijkste werken die in het vaarwater van Putnam komen is “The Scientific Image”. (Fraas, 1980) Laat ons eerst eens kort bekijken wie Van Fraassen is. Van oorsprong is hij een Nederlander, die in zijn jeugd jaren met de familie naar Canada verhuisde. Daar ging hij naar de universiteit van Alberta en nadien naar Pittsburgh waar hij in 1966 zijn doctoraat haalde. Hij gaf les aan verschillende universiteiten waaronder deze van Yale, Toronto, Southern California en de Princeton universiteit. Bij deze laatste is hij professor filosofie sinds 1982. Hij heeft gepubliceerd in verschillende boeken, artikelen en tijdschriften. Hij houdt zich de laatste jaren bezig met de vraag: “Wat is empiricisme en wat zou het kunnen zijn?”⁴⁴. In het algemeen kunnen we stellen dat de hoofdzaken waarmee hij zich bezighoudt, vallen onder de algemene noemer van de wetenschapsfilosofie. Binnen dit kader dienen we dan ook zijn “The Scientific Image” te zien.

Van Fraassen valt met de deur in huis in het voorwoord wanneer hij schrijft: “Het doel van dit boek is het ontwikkelen van een constructief alternatief voor wetenschappelijk realisme”. Daarvoor zal hij drie theorieën naar voor brengen die elkaar nodig hebben, namelijk: “De eerste betreft de relatie van een theorie tot de wereld, en vooral wat kan genoemd worden zijn empirische inbreng. De tweede is een theorie van wetenschappelijke verklaring [...] en de derde is een verklaring van waarschijnlijkheid zoals het zich voordoet binnen de fysische theorie.” (Fraas, 1980, pag. vii, § 1) Dit is in het kort de materie die Van Fraassen hier behandelt. Hij gaat dus op zoek naar iets dat hij in de plaats van het wetenschappelijk realisme kan zetten, dat bepaalde kritieken uit de hoek van het realisme het hoofd kan bieden. We gaan hier niet meteen de ganse inhoud van dit boek uit de doeken doen, maar we gaan wel van nader bij bekijken waar Putnam er aan te pas komt.

⁴⁴ Deze kan men terugvinden op de officiële website van Van Fraassen, namelijk: webware.princeton.edu/vanfraas/cv/index.htm

In eerste instantie kunnen we moeilijk zeggen dat Van Fraassen een mening uitspreekt over het werk van Putnam, toch niet wanneer we hem voor de eerste keer tegenkomen. Hij beschouwt een deel van Putnams werk, namelijk stukken uit “Mathematics, Matter and Method” (Put, 1975a), het eerste deel verzamelde werken, als handelend over het wetenschappelijk realisme. Daarin kunnen we Van Fraassen volgen tot op zekere hoogte. Hij citeert er bepaalde stukken uit die hij gebruikt als een definitie voor dat wetenschappelijk realisme, namelijk: “Een realist (wat betreft een gegeven theorie of discours) beweert dat (1) de zinnen van die theorie waar of vals zijn; en (2) dat wat hen waar of vals maakt iets extern is – het is te zeggen, het gaat niet om (in het algemeen) onze waarnemingsgegevens, actueel of potentieel, of de structuur van onze geest, of onze taal, enzovoort.” (Fraas, 1980, pag. 8, §1) (Put, 1975a, pag. 69) Van Fraassen voegt er nog een tweede citaat van Putnam aan toe waarin hij refereert naar Richard Boyd voor zijn “definitie”. Van Fraassen geeft vervolgens toe dat ze nooit bedoeld waren als definitie en bekijkt ze gewoon voor wat ze zijn. (Fraas, 1980, pag. 8, § 1) Hij puurt er uiteindelijk kernelementen (onder meer “referentie” en het “waar of vals zijn van een theorie”) uit om zelf een soort omschrijving te geven van wat het wetenschappelijk realisme inhoudt. Het enige wat we eigenlijk kunnen inbrengen tegen Van Fraassen op dit moment, is dat het misschien wat ongenueanceerd is om Putnam kortweg een “wetenschappelijk realist” te noemen. Zoals we zullen zien, verder in de thesis, gaan we argumenteren en proberen bewijzen dat Putnams vroege realisme niet altijd zo dicht staat bij een “hard” realisme.

Het duurt wel een tijdje eer Putnam terug aangehaald wordt in het kader van het realisme. Het is pas in hoofdstuk 2, subtitel 7 “Demons and the Ultimate Argument” (Fraas, 1980, pag. 34, §4) dat dit gedaan wordt. Van Fraassen bekritiseert geschriften en argumenten van Putnam, maar voor het argument zelf en de structuur. Hij houdt zich niet bezig met het analyseren van wat voor realisme Putnam verdedigt, of hoe het er uit ziet. Hij gaat er, zoals hierboven al gezien, gewoon van uit dat Putnam een wetenschappelijk realist is. Daarmee is ook dit, filosofisch interessant onderzoek van Putnam weinig belangrijk voor onze zaak. Putnam wordt wel vaker aangehaald voor argumenten op zich die onder meer aan hem gelinkt worden. Een voorbeeld daarvan is wanneer Van Fraassen “de conjunctie tegenwerping”⁴⁵ behandelt. (Fraas, 1980, pag. 83, § 3) Ook als we verder het boek doorlopen, en we komen Putnam terug tegen, moeten we vaststellen dat het meestal gaat om zeer technische details die worden aangepakt (zoals bijvoorbeeld de aard van Newton’s verklaringen), en niet Putnams realisme zelf, of de aard daarvan (Fraassen, 1980, pag. 106, § 3)

We moeten hieruit concluderen dat, hoewel Van Fraassen een zeer boeiend boek schreef dat het realisme behandelde, er weinig echt belangrijks voor onze zaak in te vinden was. Er worden tegenargumenten gegeven voor deze van Putnam, en Putnams argumenten worden ook gewoon op zich aangepakt voor eventuele inconsistenties. Er wordt echter zo goed als geen woord gerept over de evolutie in Putnams denken. Daardoor wordt er dus ook niet echt een standpunt over ingenomen. We kunnen dit Van Fraassen echter weinig kwalijk nemen, omdat het ook niet zijn bedoeling was enkel Putnam aan te pakken. Het was hem te doen om

⁴⁵ Kort samengevat komt het er hierin op neer dat verschillende theorieën in de wetenschap wel eens “samen” gebruikt worden, met andere woorden in een “conjunctie”. Het realisme zou in staat zijn dit gebruik te verklaren en aanvaarden, het antirealisme daarentegen niet. (Fraas, 1980, pag. 83, § 5)

het bieden van een alternatief voor het wetenschappelijk realisme, zoals hierboven reeds gezegd.

Richard Rorty - De popster

Een filosoof die zeker het rijtje niet mag ontbreken is Richard Rorty. We kunnen het belang van zijn werk niet genoeg onderstrepen. Hij maakte een dusdanige indruk en bijdrage aan het westerse denken, dat hij ondertussen het leven leidt van een soort “filosofische popster” die van universiteit naar universiteit reist over de wereld om lezingen te geven. Dit is ook wat Marc Van den Bossche zegt in zijn werk over Rorty, getiteld “Ironie en solidariteit”. (VDB, 2001) Zoals we de meeste filosofen in dit hoofdstuk niet tot hun volle recht kunnen laten komen, kunnen we dat helaas ook niet met Rorty.

Laat ons een korte voorstelling van Rorty geven.⁴⁶ Hij werd geboren op 4 oktober 1934 in New York. Vrij opmerkelijk is dat hij zichzelf leerde lezen op vierjarige leeftijd. Al gauw werd hij opgeslokt door de wereld van de boeken, en een tiental jaar later door deze van de filosofie. Ondertussen heeft hij het niet altijd voor de “grote ideeën” uit de filosofie, maar soms eerder voor hobby’s zoals orchideeën en ornithologie. (VDB, 2001, pag. 9) Die “grote ideeën” hebben hem nochtans geïnspireerd en de nodige werktuigen geboden om zijn eigen filosofie op te bouwen. Een goed voorbeeld van dergelijk “gereedschap” is het werk van Martin Heidegger (VDB, 2001, pag. 10, § 1). Zijn eigen filosofisch werk (zoals het gezien wordt door Van den Bossche), begint bij het individu dat zijn leven beschouwt als een kunstwerk. De creatie die daar aan te pas komt, heeft volgens Van den Bossche te maken met het zoeken naar zin. (VDB, 2001, pag. 10, § 3) Rorty’s filosofie behelst echter meer dan existentieel denken en zo belanden we bij zijn gekende “pragmatisme”.

Het academisch leven van Rorty begint in 1946 aan de universiteit van Chicago, waar hij filosofie ging studeren. Onder meer Rudolf Carnap was één van de gekende filosofen die er in die tijd werkte en die les gaf aan Rorty. Zoals reeds vermeld in hoofdstuk één van deze thesis, is Carnap één van de grote voorbeelden van Putnam geweest. In 1952 haalde Rorty er zijn diploma⁴⁷. In datzelfde jaar begon hij in Yale waar hij in 1956 zijn doctoraat haalde. Daarop deed hij gedurende twee jaar zijn legerdienst en belandde vervolgens in “Wellesley College”, waar ook Putnams vrouw Riva lange tijd les gaf (zoals reeds gezien in hoofdstuk 1). In 1961 verhuisde Rorty naar de Princeton universiteit waar hij bleef tot 1982 om daarna te beginnen aan de universiteit van Virginia als “Kenan”⁴⁸ professor van de humane wetenschappen. In 1988 pakte Rorty opnieuw zijn boeltje om een aanstelling te aanvaarden aan het departement van comparatieve literatuur in de Stanford universiteit waar hij nu nog steeds werkt. Tijdens deze bewogen academische carrière gaf Rorty ook meerdere lezingen aan onder andere de universiteiten van

⁴⁶ De hier samengebrachte informatie komt uit voornamelijk twee bronnen, namelijk de “Stanford encyclopedie van de filosofie” terug te vinden op <http://plato.stanford.edu/entries/rorty/> en het boek “Ironie en solidariteit”. (VDB, 2001)

⁴⁷ Ongeveer gelijkwaardig te noemen aan wat we hier kennen als “licentiaat”.

⁴⁸ Wat betekent dat Rorty de “Kenan” leerstoel kreeg.

Harvard en Cambridge. Een paar van Rorty's belangrijkste werken zijn onder meer “The Linguistic Turn” (Ror, 1967), “Philosophy and the Mirror of Nature” (Ror, 1979), “Achieving our Country” (Ror, 1998) en vele andere.

Laat ons bij het terugkeren naar het pragmatisme van Rorty eens kijken naar een paar invloedrijke filosofen in zijn leven. In Rorty's jeugdijaren was zijn vader bevriend met mensen zoals John Dewey en Sidney Hook, die het pragmatisme uitwerkten en verdedigden. De confrontatie met deze filosofieën leidde echter in eerste plaats tot een soort “opstand” er tegen en Rorty ging oorspronkelijk sympathieën koesteren voor het streven naar absolute waarheden, aldus Van den Bossche. (VDB, 2001, pag. 16, § 2) Toch werd uiteindelijk dat pragmatisme het paradepaardje van Rorty. In dat opzicht heeft Rorty ook meerdere “raakpunten” met Putnam, zelfs buiten opvallende toevalligheden uit het “praktische leven” die we zagen, hoewel beiden het misschien niet zouden hebben over “raakpunten”. De kern van Rorty's filosofie bestaat onder meer uit de twee volgende punten: de ironie, als manier om het leven te schrijven en herschrijven (VDB, 2001, pag. 22, § 2) en een pragmatisme dat, zoals Van den Bossche schrijft, het midden houdt tussen “een vaak te passief geïnterpreteerde gelatenheid en een te totaliserend activisme anderzijds”. (VDB, 2001, pag. 23, § 2) Hiermee hebben we een kijk op het denken van Rorty, maar wat betekent nu eigenlijk “pragmatisme”? Het gaat om de filosofische visie die waarheid ziet als het resultaat van een theorie die “werkt”, die praktisch toepasbaar is, die “nuttig” is. Zoals zonet al vermeld dienen we dit te nuanceren en aan te vullen in de context van Rorty's denken.

In eerste instantie staan Rorty en Putnam dan ook diametraal tegenover elkaar. Metafysisch realisme en pragmatisme zijn aartsvijanden. Toch dienen we deze positie te verfijnen. Zoals we zullen aantonen behoorde Putnam's realisme nooit helemaal tot het metafysisch realisme. Daarbij komt dat het “intern realisme” dat Putnam uiteindelijk verdedigt ook wel eens “pragmatisch realisme” wordt genoemd. Met dit in het achterhoofd is het dan ook heel begrijpelijk dat de discussie tussen Putnam en Rorty grote vormen aanneemt, ook qua hoeveelheid tekst. Daarmee is ze ook veel te uitgebreid en specifiek om ze hier te behandelen. Toch mogen we het belang ervan niet onderschatten, vermits Putnam vaak delen van zijn denken herneemt vanwege constructieve kritiek of nieuwe ideeën aangebracht door anderen. Er is nog een punt van vergelijking (meerdere eigenlijk) dat opmerkelijk en min of meer verschillend is tussen de twee. Zo heeft Rorty al zeer vroeg ingezien dat de zoektocht naar “de grote waarheden” uiteindelijk niet het belangrijkste was in het leven, maar dat het vormgeven van het leven (met het pragmatisme op de achtergrond) op de eerste plaats moet komen. Putnam heeft ook een dergelijk inzicht gekregen, maar het heeft wel geduurd tot zijn “Renewing Philosophy”. (Put, 1992) Daar kunnen we een gelijkaardige overtuiging in terugvinden, namelijk dat zaken zoals ontologie en dergelijke uiteindelijk minder belangrijk zijn dan bijvoorbeeld de “grote” levensvragen en ethiek. Het is ook op dit punt dat we pas echt van een “wending” of zelfs “omwenteling” kunnen spreken in het denken van Putnam, zoals we reeds verdedigden in het eerste hoofdstuk waar we het leven en werk van Putnam bekeken. Er dient tenslotte nog opgemerkt te worden dat een vergelijking tussen Putnam en Rorty bijzonder interessant zou zijn en misschien zelfs verrassende verbanden aan het licht zou kunnen brengen, maar verder dan het thema aanstippen zoals we hier gedaan hebben, kunnen we helaas niet doen.

Michael Devitt

Onder de vele schrijvers en filosofen die met Putnam te maken krijgen, zit een zekere Michael Devitt. In de grote filosofische bodemloze koekendoos, ook gekend als het internet, was er niet echt veel terug te vinden over Devitt. We kunnen dus moeilijk een ruime schets geven van Michael Devitt als persoon en als filosoof. De meest betrouwbare bron op moment van schrijven, is een website vermoedelijk door Devitt zelf gemaakt, met een paar samenvattingen van eigen werken en een curriculum vitae⁴⁹. Het is dan ook dankzij zijn curriculum dat we hem een beetje kunnen plaatsen. Op dit moment is hij verbonden aan de “City University of New York” via het “Philosophy Program”. Het is allemaal begonnen het “Institute of Chartered Accountants” in Australië, waar hij drie jaar boekhouden heeft gestudeerd en afstudeerde in 1961. Het is dan ook enigszins opmerkelijk te noemen dat hij vervolgens de sprong maakt naar de universiteit van Sydney om er zijn graden te halen in filosofie en psychologie in 1966. De wegen van filosofen lijken nu eenmaal soms ondoorgrondelijk. Daarna deed hij nog een jaar onderzoek aan de universiteit van Sydney. Het is tenslotte logisch te noemen wanneer hij vervolgens zijn doctoraat haalt in Harvard in 1972. Vervolgens gaf hij les en werkte aan de universiteiten van Sydney en Maryland. Zoals reeds vermeld is hij ondertussen al een tijdje verbonden aan de “City University of New York”. Uiteraard heeft hij gedurende zijn loopbaan verschillende andere universiteiten bezocht om er lezingen te geven en te volgen. Misschien weinig interessant voor onze zaak, maar toch de opmerking waard, is dat hij ook enkele jaren aan boekhouden deed bij “Touche Ross & Co”. Verder vinden we terug dat Devitt zijn specialisatie ligt in de taal filosofie, de “philosophy of mind”, in metafysica en epistemologie. Hij heeft met de jaren over de verschillende thema’s die onder deze categorieën vallen een pak aan artikelen geschreven, en ook een aantal boeken. Zoals meestal met filosofen eindigt het niet zolang hij een pen kan vasthouden en is hij ook nu nog volop bezig met publiceren.

Een niet onaardig deel van zijn geschriften behelzen het realisme, en vaak daarbij komt hij bij Putnam terecht. Een voorbeeld daarvan is “Critical Notice of ‘Meaning and the Moral Sciences’ by Hilary Putnam”. (Dev, 1980) Hier gaat het dan natuurlijk letterlijk om een kritische blik op een werk van Putnam dat op zijn beurt onder meer het realisme behandelt. Niet alleen Putnam passeert de revue, maar ook Rorty onder andere wordt aangepakt in bijvoorbeeld “Rorty's Mirrorless World”. (Dev, 1988) Zo zien we dezelfde filosofen terugkeren bij deze thematieken. Er zijn echter meerdere werken die met het realisme worstelen. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is Devitt's hoofdwerk “Realism and Truth” (Dev, 1997) dat oorspronkelijk in 1984 werd gepubliceerd, maar een tweede editie kreeg, in 1991. Het is dan ook dit werk dat we hier kort even gaan behandelen, of althans de stukken die Putnam behelzen.

Devitts boek begint met een voorwoord op de tweede editie, waar hij zijn schaamte uit over het feit dat hij maar niet van de gewoonte afgeraakt om zich bezig te houden met het onafhankelijk bestaan van de familiere. Devitt blijft echter, naar eigen zeggen, langs alle kanten geprovoceerd worden, iets wat een medeoorzaak is voor het feit dat “de chaos van het debat omtrent het realisme dieper geworden is sinds [Devitt] de eerste editie schreef.” (Dev, 1997, pag. vii, § 1) Ook Putnam heeft hier zijn aandeel

⁴⁹ Het betreft de volgende site: web.gc.cuny.edu/Philosophy/devitt/devitt.html

in volgens Devitt: “Hilary Putnam leidt op ingenieuze wijze uit praktisch alles antirealisme af.” (Dev, 1997, pag. vii, § 1) Er zijn enkele zeer interessante gedachten die Devitt in het realismedebat brengt en verdedigt, zoals bijvoorbeeld de idee dat Rorty geen antirealist is. (Dev, 1997, pag. viii, § 3) Ook zijn eigen visie over het realisme is het vermelden waard. Het gaat om een scheiding van realisme en waarheid, en dat is volgens Devitt dan ook het belangrijkste, opmerkelijkste aan gans zijn boek. (Dev, 1997, pag. viii, § 4) Verder in dit stukje passeren nog een paar grote namen de revue waaronder Nelson Goodman, Bas van Fraassen, Donald Davidson en Michael Dummet. (Dev, 1997, pag. ix)

Als er een tweede editie is, is er meestal ook een eerste editie, en ook in het voorwoord daarvan kunnen we een paar voor onze zaak belangrijke punten terugvinden. Eerst en vooral leren we iets over Devitt's positie wanneer hij schrijft: “Ik ben altijd al een realist geweest wat betreft de externe wereld.” Hij voegt er nog aan toe: “Een dergelijk realisme is normaal in Australië”. (Dev, 1997, pag. x, § 1) Met dit laatste insinueert hij misschien dat de Australische filosoof John Passmore die, zoals reeds gezien Putnam ook behandelt, eveneens een realist is. Toch gaat het om meer: aansluitend geeft Devitt een korte opsomming van bepaalde “leerkrachten” of “mentoren” die zijn realistisch denken confirmeerden. Niet onbelangrijk daarbij is zijn volgende opmerking: “De eerste belangrijke invloed op de huidige vorm van mijn realisme was Hilary Putnam, in lezingen in Harvard in de late jaren zestig. De tweede, op hetzelfde moment, waren de geschriften van W. V. Quine.” (Dev, 1997, pag. x, § 2) Hiermee is de relevantie nogmaals bevestigd van het bekijken van Devitt's werk. Daarbij komt ook de naam van Quine nog eens opduiken, die we ook bij Putnam regelmatig zien terugkeren. Er gaat een kleine historie vooraf aan het ontstaan van “Realisme and Truth”, maar het voor ons in het oog springende is wel wanneer Devitt schrijft: “Uiteindelijk werd ik tot actie gedreven door Putnam's boek ‘Meaning and the Moral Sciences’ (1978). De stimulans kwam van de schok van het ontdekken dat ook Putnam de oppositie had vervoegd.” (Dev, 1997, pag. xi, § 5) In deze twee zinnen kunnen we al heel wat afleiden over de opvatting die Devitt heeft over de evolutie in Putnams denken. Ook Devitt is dus blijkbaar van mening dat er een soort van “knik” is waar te nemen waar Putnam het roer omslaat. De gevoelens van Devitt zijn hier vrij sterk over, want hij spreekt van de “oppositie” die Putnam zagezegd vervoegd.

Het is een spijtige zaak dat ook Devitt hier de meest gestelde opvatting lijkt te volgen. Toch kunnen we een lichte nuance waarnemen. Voor Devitt wordt het realisme door Putnam ook in vraag gesteld. Dit kunnen we begrijpen wanneer Devitt meteen na het vorige citaat schrijft: “Ten tweede kwam het door de verstommende natuur van het boek. Wat was, volgens Putnam, het realisme? Wat heeft het te maken met waarheid? Wat heeft het te maken met convergentie? Wat heeft referentie te maken met waarheid? Ik vond geen heldere antwoorden in het boek; maar door te worstelen met die vragen werd ik gedwongen veel helderder te zijn in mijn eigen geest.” (Dev, 1997, pag. xi, § 5) We kunnen dus zijn vorige opmerking voor een deel in vraag stellen door hetgeen Devitt zelf schrijft. Indien het helemaal niet duidelijk is hoe Putnam in het desbetreffende werk echt denkt over het realisme, waarom zouden we dan meteen moeten concluderen dat hij een andere visie dan het realisme ging volgen? Er wordt hier een sprong in de redenering gemaakt die een leegte nalaat. Deze leegte vergat Devitt in zijn voorwoord op te vullen en we zullen zien verder in het werk of hij dit euvel te boven komt.

In principe zou het antwoord op de zonet gestelde vraag kunnen staan in gans het werk van Devitt, vermits Putnam, naar eigen zeggen, zo'n invloed op hem had. Het meest logische is echter om het hoofdstuk getiteld “The Renegade Putnam” grondiger te onderzoeken. (Dev, 1997, pag. 220) De titel alleen al zegt iets over Putnam, hij wordt hier namelijk gezien als een afvallige, een deserteur. Het benadrukt nogmaals dat Devitt de huidige Putnam ziet als een vijand van het realisme. Het zegt ook nog eens dat het sterke gevoelens teweegbrengt bij Devitt. Deze toon wordt alleen maar verder gezet wanneer we in de inleiding van het hoofdstuk te lezen krijgen: “Mijn voornaamste zorg zal het anti-Realisme zijn van de late Putnam. [...] Na jaren op de spits te staan van het Realisme, verlaat Putnam de zaak. Hij vindt zijn vorige positie ‘incoherent’.” (Dev, 1997, pag. 220, § 2) Blijkbaar ziet Devitt er helemaal geen graten in de gedachte dat Putnam eerst niet helemaal zeker was over de inhoud van het realisme, en vervolgens een totale andere richting uitvaart. Er is in de inleiding eveneens geen redenering te vinden die de gedachtesprong verklaart of verantwoordt. In het zopas gegeven citaat zien we dus gewoon steeds weer hetzelfde thema naar voren komen. Wat wel in het oog springt, is dat Devitt hier realisme schrijft met een hoofdletter “R”. Hij zou hiermee kunnen gewoon de nadruk leggen op dat realisme enerzijds. Anderzijds kan het ook betekenen dat hij verwijst naar wat Putnam het “metafysisch realisme” zou noemen. In het tweede geval zou het Devitts positie en uitspraken nuanceren. In die betekenis verlaat Putnam immers niet zomaar het realisme, maar slechts een specifieke soort realisme. We vinden echter nergens een aanwijzing terug in het boek, of een verklaring van Devitt, die zegt dat hij het werkelijk zo bedoelt. Dus hij ziet Putnam eerder als een antirealist wat betreft het volledige realisme.

Devitt gaat verder met de analyse van een paar uitspraken uit “Reason, Truth and History”. (Put, 1981) Het belangrijkste wat opvalt zijn een paar citaten die Devitts visie ondersteunen: “[Putnam] biedt een neo-Kantiaans alternatief, waarvoor hij ‘een metafoor’ gebruikt: ‘De geest en de wereld maken gezamenlijk de geest en de wereld uit’. [...] Hij verwerpt het ‘God’s Eye View’ van ‘metafysisch realisme’”. (Dev, 1997, pag. 220, § 3) Dit biedt niet meteen harde bewijzen voor de mening van Devitt. Zelfs een realist kan immers niet ontkennen dat er een interactie plaats vindt tussen “de menselijke geest” en “de wereld”, onder meer via handelingen die de mens stelt die hun invloed kunnen hebben op materiele zaken uit de werkelijkheid. Putnam onderkent dus deze interactie met zijn uitspraak. Uiteraard wordt er een nuance toegebracht aan het realisme, en kunnen we niet meer spreken van “metafysisch realisme”, maar het betekent nog niet dat we het realisme zomaar verlaten. Verder gaat Putnam inderdaad de “god’s eye view” verwerpen. Hij doet dit echter omdat het volgens hem een onhoudbare positie is en zal in zijn werk een realisme verdedigen dat niet langer alles wil vatten uit een soort “sub specie aeternitatis”. Meer daarover zullen we zien bij het behandelen van onder meer “Realism with a Human Face”. (Put, 1990a) Devitt haalde ook nog de overstap van Putnam van een “externalistisch” naar een “internalistisch” perspectief, wat verband houdt met het opgeven van de “god’s Eye View”. Ook daarover meer wanneer we Putnam zelf behandelen.

De visie van Devitt op het denken van Putnam gaat nog een stukje verder. Eigen aan de werkhypothese die we in deze thesis zullen verdedigen, gaan we er van uit dat Putnams denken continu in evolutie is. In dat opzicht is het ook moeilijk om periodes en fasen te onderscheiden in het denken van Putnam. Hij draaide zijn hand er immers niet voor om, om soms heel snel weer zijn positie te nuanceren, zelfs als hij dat reeds pas gedaan had. Devitt’s visie over het denken van Putnam is dus totaal anders. Dit kunnen

we merken wanneer hij schrijft: “Dit is een argument van ‘midden Putnam’, voor hij een expliciet anti-realistisch standpunt ging aannemen.” (Dev, 1997, pag. 221, § 4)

Devitt behandelt vervolgens een aantal aspecten van het realisme. Het gaat hier om eigenschappen van het metafysisch realisme die aangevallen worden door wat Putnam het intern realisme noemt. Devitt argumenteert hierbij dat de “nieuwe” positie van Putnam faalt, en dat slechts het metafysisch realisme een correcte houding is tegenover bepaalde problemen. Hij zegt hiermee echter weinig “nieuws” over de evolutie van Putnams denken. Althans niets dat hij zelf nog niet verkondigde. Devitt onderzoekt onder meer het volgende thema: “Belangen-relativiteit van verklaringen” Hieruit volgt dat referentie niet gedetermineerd is, althans dit verdedigt Putnam in zijn “Meaning and the Moral Sciences”. (Put, 1978, pag. 41 – 60) Devitt onderzoekt dit en de argumenten daarrond en komt tot de vaststelling dat het een soort relativisme is van Putnam, en dat hij niet eens zijn eigen visie verdedigt. (Dev, 1997, pag. 222, § 3) Wat hieruit voor onze zaak belangrijk is, is dat nogmaals blijkt hoe verwarrend de redeneringen van Putnam kunnen zijn. Wat nog eens de gedachte in twijfel trekt als zou Putnam echt radicaal van gedacht veranderd zijn en te vatten zijn in “fasen”. Verder is Putnam en relativisme in één zin gebruiken bijna te beschouwen als een soort van heiligschennis. Putnam heeft in zijn eerste geschriften een heilige oorlog gevoerd ten voordele van het realisme, veel later, zoals in “Realism with a Human Face” (Put, 1990a) waar hij al lang het intern realisme verdedigt, is hij nog steeds schuw van relativisme en scepticisme. Ook dit komt uitgebreid terug bij de behandeling van het zonet vernoemde werk.

Een ander onderzoeksthema van Devitt is “De verstaanbaarheid van realisme”. We kunnen hier niet uitgebreid op ingaan, maar opvallend is dat ook hier terug de elementen correspondentie en waarheid terugkeren bij Devitt. Het zijn uiteraard zowel bij Putnam als bij Devitt centrale thema’s. Een andere subtitel dat bij Devitt een onderzoek inluit is “Het model-theoretische argument”. (Dev, 1997, pag. 225) Het gaat hier om een argument van Putnam gericht tegen het metafysisch realisme dat vrij gevaarlijk is voor Devitt, want het zou zijn visie, namelijk “Realisme samen met Correspondentie waarheid” onderuit halen. Hier zien we dan ook een mogelijke opvulling voor de leemte die er was in de argumentatie van Devitt in zijn inleiding: “Het argument leidt Putnam zelf in een vorm van anti-Realisme [...]”. (Dev, 1997, pag. 226, § 1) Samengevat omschrijft Devitt het argument als volgt: “Neem een model M voor theorie T. Relatief wat betreft de interpretatie van ‘referentie’ voor L die M oplevert, moet T waar blijken te zijn. Hoe zou het dan niet waar *kunnen* zijn? Deze interpretatie moet alle operationele (en theoretische) beperkingen op referentie tegemoetkomen, want T is ideaal. Er kunnen geen verdere beperkingen zijn die M zouden uitsluiten als het ‘bedoelde’ model. Dus T is waar in eender welk ‘bedoeld’ model, en moet dus waar zijn. Het idee dat T vals zou kunnen zijn, is onverstaanbaar.” (Dev, 1997, pag. 226, § 2) In dit stuk doet Devitt er dus alles aan om dit argument onderuit te halen.

Het volgende punt dat Devitt aansnijdt is “Putnams anti-Realisme”. (Dev, 1997, pag. 230) Dit zou volgens Devitt Putnams oplossing zijn voor het probleem gesteld door het model-theoretische argument. Putnam geeft op dat referentie iets is dat te maken heeft met een geest-onafhankelijke wereld, en hij neemt een “intern realisme” over, aldus Devitt. (Dev, 1997, pag. 230, §2) Voor een stuk gaat Devitt het intern realisme hier, althans tijdelijk, reduceren tot “De geest en de wereld verzinnen gezamenlijk de geest en de wereld”. (Dev, 1997, pag. 230, §2) (Put, 1981, pag. xi) Hij legt hierbij de link

naar wat Kant deed. Natuurlijk is die zin van Putnam voor interpretatie vatbaar, en ook daar weet Devitt raad mee wanneer hij Putnam aanhaalt: “Objecten’ bestaan niet onafhankelijk van conceptuele schema’s. *Wij* verdelen de wereld in objecten wanneer we een of ander schema van beschrijving introduceren.” (Dev, 1997, pag. 230, § 2) Devitt spreekt dus in de titel over een anti-realisme, maar de zonet beschreven theorie is niet zo afgrijselijk voor een realist. Een realist gelooft in een externe op zich bestaande wereld. In die wereld bestaan gewoon “de dingen”. Maar de manier waarop die ingedeeld worden in zoiets als “objecten”, dat doet de mens. Ook daar kan een realist het er mee eens zijn, maar uiteraard zou een metafysisch realist het daar moeite mee hebben. Als Devitt het dus niet zou hebben over een metafysisch realist, maar eerder over “een realist” in het algemeen, dan is zijn mening ongenueanceerd en zelfs gedeeltelijk foutief. Het is echter niet helemaal duidelijk of hij het werkelijk heeft over een metafysisch realist. Het is in ieder geval alles behalve correct Putnam ongenueanceerd een “anti-realist” te noemen. Een visie die bijvoorbeeld lijnrecht tegenover het realisme staat, is het relativisme en het scepticisme. Zoals we zullen zien bij het bestuderen van Putnam⁵⁰, zijn dat visies waar hij niets van moet weten, zelfs na wat sommigen zijn “wending” noemen. Dus weer kunnen we het niet eens zijn met Devitt, zelfs op vrij fundamenteel niveau. Wel was Devitt correct om de vergelijking te maken tussen Kant en Putnam. Kant is nu eenmaal één van zijn “grote voorbeelden”, of één van de filosofen die een grote invloed op hem had. Maar ook dit zal uitgebreid terugkeren bij het bestuderen van Putnam.

Het laatste grote thema dat Devitt in dit hoofdstuk over Putnam aansnijdt, is “Realisme en de “God’s Eye View”. (Dev, 1997, pag. 231) Zoals we later zullen zien, verwerpt Putnam uiteindelijk deze gedachte. Devitt daarentegen, samen met enkele andere Australische filosofen, verdedigt de gedachte dat we in zekere mate de wereld kunnen vatten los van een context. Hij doet dit echter wel genuanceerder dan dit. Hij heeft het dan ook over de manier waarop we de wereld waarnemen en omschrijven. “[Putnam] suggereert dat realisme een ‘transcendentale verbinding nodig heeft tussen onze representatie van de wereld en de wereld zelf”. (Dev, 1997, pag. 231, § 3) Devitt geeft een aantal omschrijvingen, de meeste van Putnam komende, die allemaal in de kern hetzelfde bevatten, namelijk de mogelijkheid om de wereld vanuit een uniek gezichtspunt waar te nemen, los van een context en dergelijke. Devitt werpt zich hier in de discussie en onder meer het thema referentie komt opnieuw boven. Niet voor niets uiteraard heeft hij aan dit deel van het boek de titel “Polemieken” gegeven. Het lijkt alsof ook Devitt met het probleem blijft worstelen en niet zomaar pasklare oplossingen heeft die de positie van de “latere Putnam” zomaar wegblazen. Hij besluit eerder met de opmerking: “Ik neem dergelijke vragen niet licht op. Positieve antwoorden er voor zijn moeilijk; maar ze mogen niet zomaar verworpen worden door verzoeken van de transcendentale filosofie”. (Dev, 1997, pag. 233, § 1)

Voor Devitt kunnen we kortweg besluiten dat hij naar eigen zeggen in een ander kamp zat dan dat van Putnam. Hij toont verschillende onderwerpen waarover ze het oneens zijn. We hoeven echter niet beide filosofen als onverenigbaar te zien. Het is door Devitt’s houding dat ze deels onverzoebaar worden. Zoals reeds gezegd zijn we het hier niet mee eens en gaan we een andere visie over het werk en de evolutie van Putnam verdedigen. Waar we niet altijd even correct in waren bij de beschouwing van Devitt’s werk, is het feit dat we er rekening mee dienen te houden dat de tweede editie oorspronkelijk gepubliceerd werd in 1991. Daarmee heeft hij misschien niet de kans

⁵⁰ Zoals reeds vermeld kunnen we dit terugvinden in ondermeer “Realism with a Human Face”. (Put, 1990a)

gehad om bepaalde geschriften van Putnam te lezen die wij wel voorhanden hadden. Het is dan natuurlijk niet ondenkbaar dat ook weer bepaalde uitspraken van Devitt op die manier genuanceerd zouden moeten worden. Toch ziet het er naar uit dat in de ogen van Devitt beiden steeds “filosofische vijanden”⁵¹ gaan zijn. Zoals we kunnen afleiden uit de geschriften is hij nu eenmaal een metafysisch realist⁵².

Christopher Norris, Putnam als de eeuwige twijfelaar

Zo kunnen we Putnam ongenueanceerd en schertsend noemen. Toch zit daar een kern van waarheid in, en dit is ook een zekere Christopher Norris⁵³ niet ontgaan. Hij publiceerde dan ook een werk getiteld “Hilary Putnam: realism, reason, and the uses of uncertainty”. (Nor, 2002) Dit werk bevat, zoals andere dat ook hadden, een paar interessante hoofdstukken om in te grasduinen en te vergelijken met onze uitgangspunten en ideeën. Het is een eigenschap die aan de meeste objecten toegeschreven worden van de categorie “boek” in de externe wereld, en het is in dit geval ook niet anders: ook hier begint de auteur zijn verhaal met een inleiding. En deze inleiding, en de daarin geformuleerde gedachten, springen meteen in het oog en contrasteren een beetje met de overtuigingen van vorige behandelde schrijvers.⁵⁴ Norris is blijkbaar iemand die anders staat tegenover Putnam en zijn mentale leven, hij toont in zeker opzicht ook meer ontzag: “[...] Putnam weigerde de soorten van gemakkelijke ‘vluchtroutes’ te nemen, aangeboden door verschillende onttoverende types – zoals postmodernisten, neo-pragmatici en ‘sterke’ textualisten – die adviseren dat we simpelweg zouden moeten die analytische aanpak ‘van de oude stijl’ verlaten.” (Nor, 2002, pag. 1, § 2) We zien hierin ook dat Norris een zekere “standvastigheid” ziet in het het werk van Putnam, een soort van vasthouden aan methoden. Die “standvastigheid” gaat hij nog meer in de verf zetten wanneer hij schrijft: “Inderdaad, er is een diepe en indrukwekkende continuïteit in Putnams werk, desondanks zijn ongewone gewilligheid om constant zijn vorige posities, als reactie op constructieve kritiek, te her-denken.” (Nor, 2002, pag. 1, § 2) Hiermee is Norris dan ook een van de eersten in het rijtje filosofen die we behandelen, die spreekt van een “continuïteit in het werk van Putnam”, zelfs al gaat het hier op dit punt nog niet over het realisme. Dit is een zeer opmerkelijke en verfrissende piste. Ook wat het realisme betreft is er voor Norris een “standvastigheid”, zei het voor ons in eerste instantie op oppervlakkig niveau: “[...] Hij keert constant terug tot het onderwerp van realisme en de verschillende soorten van anti-realistische gedachten die een zeer prominente eigenschap geworden zijn van het intellectuele landschap gedurende de laatste drie decennia.” (Nor, 2002, pag. 1, § 2) Norris geeft ook een korte toelichting bij Putnams weigeren om problemen zo maar te laten gaan: “Wat hoofdzakelijk Putnams denken onderscheid, is zijn gewilligheid om het punt te zien van tegenovergestelde argumenten, terwijl hij de relativistische notie verwerpt dat uiteindelijk deze divergenties van visies moeten uitmonden in vele verschillende taalspelletjes of optionele stijlen, of babbel.” (Nor, 2002,

⁵¹ Hoewel deze uitdrukking hier misschien ook weer iets te sterk is.

⁵² Of iets wat er dicht bij aanleunt, want ook Devitt is alles behalve een “orthodox” realist, zoals we konden afleiden uit zijn visie die meegedeeld wordt in de inleiding van “Realism and Truth”.

⁵³ Blijkbaar zijn er wel meerdere mensen die Christopher Norris noemen, waardoor het niet evident was om informatie te vinden omtrent wie hij is en wat hij doet. Op het internet was het in ieder geval een onbegonnen werk.

⁵⁴ Toegegeven, niet van iedere hier behandelde auteur hebben we een werk meer gedetailleerd behandeld. Rorty is daar een voorbeeld van.

pag. 1 – 2) En uiteraard is dit niet de enige relativistische visie die Putnam gaat verwerpen, zoals we zullen zien in de thesis.

De verklaring voor het constante evolueren die we zien bij Putnam, haalt Norris bij Putnam zelf: “Wij filosofen zijn vaak verscheurd tussen tegengestelde overwegingen, maar slechts zeer zelden tonen we het *in druk*.” (Nor, 2002, pag. 2, § 2) Putnam laat zich toch ook niet zomaar weg en weer slingeren tussen argumenten, en zoals men in spreekwoorden zou zeggen: “hij draait niet zomaar mee met de wind”. Dit is zowel onze mening als die van Norris: “Uiteraard is er geen grote verdienste in de gewilligheid om constant van gedacht te veranderen als de veranderingen door een gebrek aan overtuiging of een falen van het vatten van een cruciaal punt komen. Putnam echter kent zeer goed een groot deel, niet alleen over filosofie, maar ook over wiskunde, fysica en de geschiedenis van de wetenschap [...] Het is daarom dat Putnams her-denken en zelf-beleden twijfels meer gewicht dragen dan de zelfzekere beweringen van andere filosofen die niets hebben getoond zoals deze graad van gewilligheid om de kracht te wegen van tegengestelde argumenten”. (Nor, 2002, pag. 2, § 2 - 3) We kunnen alleen maar Norris beamen: de twijfels en veranderingen in het denken van Putnam zijn inderdaad weloverwogen en doordacht.

Niet alleen ziet Norris de veranderingen in Putnams werk als weldoordacht en goed onderbouwd, hij ziet het ook niet als extreme veranderingen of zeer abrupte wendingen: “In ieder geval heeft Putnam vaak het geschikt gevonden om zijn visies te herzien, met het patroon dat meestal een verschuiving uitwerkt van een ‘sterk’ (objectivistisch of causaal) realisme naar een middelmatig standpunt dat zoekt om de intuïtieve aantrekking te behouden van die positie, terwijl de kracht ingewilligd wordt – binnen bepaalde grenzen – van bepaalde antirealistische of context-relativistische argumenten.” (Nor, 2002, pag. 2, § 3) Hierin is dus zeer duidelijk dat het geen plotse wending is, Norris spreekt van een “verschuiving”. Daarnaast behoudt het “nieuwe” standpunt belangrijke kernonderdelen van het “oude”. Opvallend is ook dat op dit punt Norris het verband legt met het realisme van Putnam. In grote lijnen komt dus tot hiertoe de overtuiging van Norris overeen met diegene die uitgelegd wordt in de werkhypothese en verder in de thesis zal verdedigd worden.

Toch is er een element in de overtuiging van Norris die enigszins afwijkt van die van ons wanneer hij zijn standpunt uit de doeken doet: “Mijn⁵⁵ eigen visie van Putnams filosofische ontwikkeling – kort geformuleerd – is dat zijn vroege essays op het juiste pad waren met het verdedigen van een causaal-realistische theorie van referentie en kennisverwerving, en dat zijn volgende terugtrekking van die positie het ontstaan gaf aan meer problemen en onopgeloste dilemma’s dan overtuigende of adequate oplossingen.” (Nor, 2002, pag. 2, § 4) Niet alleen kunnen we het niet eens zijn met Norris wanneer hij dit zegt, hij zorgt ook voor een contradictie in zijn denken. Enerzijds is er bij Putnam standvastigheid, anderzijds gaf hij zijn positie op. Daarbij ontstaan er volgens Norris alleen maar meer problemen, terwijl er bij Putnam zeer duidelijk terug te vinden is in verschillende werken⁵⁶ dat het metafysisch realisme bepaalde tekortkomingen heeft die onoverkomelijk zijn (of lijken) en waarvoor hij een oplossing wil bieden. En dit zonder te vervallen in scepticisme⁵⁷.

⁵⁵ Het gaat om Christopher Norris.

⁵⁶ Een reeds vaak aangehaald werk, dat ook voor dit geval een goed voorbeeld is, is “Realism with a Human Face”. (Put, 1990a)

⁵⁷ We dienen er hier wel rekening mee te houden dat Putnam scepticisme en relativisme veelal op gelijke voet behandeld en meestal de nuance tussen beide niet maakt.

Het denken van Norris is dus blijkbaar niet altijd even rechtlijnig. Dat blijkt ook iets verder wanneer hij zijn motivatie omschrijft om Putnams werk te onderzoeken: “Eén reden om te schrijven over hem, was dat ik voelde dat mijn eigen overtuigingen krachtiger uitgedaagd werden door dat Putnam ze ooit koesterde, en ze vervolgens problematisch ging vinden door eender welke argumenten naar voren gebracht door denkers van een meer gefixeerde antirealistische overtuiging”. (Nor, 2002, pag. 3, § 1) Om te beginnen zijn het zomaar niet “eender welke” argumenten die Putnam overhalen bepaalde delen van zijn theorieën te verlaten. Zo zijn bepaalde problemen omtrent correspondentie en waarheid als correspondentie - dingen die Putnam aangaf in zijn inleiding tot “Realism and Reason” (Put, 1983, pag. viii) - als beweegredenen om zijn visie aan te passen, niet licht op te nemen. Anderzijds betekent dit nog niet dat Putnam daarom ook werkelijk zijn realisme afzweert en iets totaal anders gaat aanhangen. Hij stelt inderdaad zijn eigen overtuigingen in vraag, en verlaat bepaalde aspecten ervan, maar daarom verlaat hij nog niet de kern, het belangrijkste, het realisme. Dit blijft zo, zelfs al wordt Putnam gemotiveerd door antirealisten om zijn overtuigingen in vraag te stellen.

Norris gaat zich echter niet concentreren op het realisme. Het is slechts de achtergrond van het thema uit Putnams werk dat hij gaat uitvergroten en onderzoeken. We moeten het onderzoek van Norris dan ook helemaal niet beschouwen als een wat hij noemt “begrijpende of volledig representatieve studie”. (Norris, 2002, pag. 3, § 2) Met dit gegeven rekeninghoudende kunnen we er van uitgaan dat Norris misschien niet alle werken of artikels van Putnam wat betreft het realisme heeft doorgenomen. Het is dan ook mogelijk dat hij een andere mening zou hebben, moest hij zich geconcentreerd hebben op dat realisme en zich verdiept hebben in alle essays of boeken daaromtrent. Het centrale thema in het werk van Norris, zoals hij zelf zegt, is “objectieve waarheid die kan liggen voorbij de reikwijdte onze huidige (of zelfs onze meest bereikbare) kennis”. (Norris, 2002, pag. 3, § 2) Dit is slechts een onderdeel van het realisme, of althans het metafysisch realisme.

Het is bij momenten vrij verwarrend, maar we mogen dan anderzijds toch ook weer Norris niet te fel onderschatten wat betreft zijn onderzoek en uitspraken over het realisme. Zo heeft hij het onder meer over een “duidelijk afgetekend patroon van terugtrekking van de sterke causaal-realistische aanpak die zijn vroege schrijven typeerde over onderwerpen van referentie, betekenis en waarheid tot zelfs de theorieën van ‘intern’ of kaderrelatief (quasi-)realisme, die naar voren werden gebracht in zijn latere boeken en essays”. (Nor, 2002, pag. 4, § 2) Terug heeft Norris het over mogelijke motieven voor deze evolutie in Putnams werk, namelijk “een bijna hypertensieve bewustzijn van de hoeveelheid van tegenargumenten die standaard gebracht worden tegen eender welke proponent van het zogenaamde ‘metafysisch’ realisme”. (Nor, 2002, pag. 4, § 2) Er is misschien wel een patroon te herkennen in het werk, of de evolutie in dat werk, van Putnam. We kunnen ook Norris beamen in zijn vaststelling dat Putnam zich zeer goed bewust is van argumenten die men opwerpt tegen het metafysisch realisme. Daarbij heeft Putnam die zoveel en zo vaak mogelijk trachten te ontkomen, zowel ten tijde van zijn metafysisch realisme als later tijdens zijn intern realisme, maar het heeft uiteraard toch een invloed op hem gehad. Toch heeft dit volgens onze werkhypothese geen inpakt op de kern van Putnams denken: hij blijft een realist. In dat opzicht dienen we ons weer te distantiëren van uitspraken die Norris stelt, zoals spreken over een “quasi-realisme” bij Putnam.

Misschien is er wel een motivatie van Norris zelf te vinden waarom hij meent Putnams werk te zien evolueren in iets wat niet veel meer te maken heeft met het realisme (en alleszins niet met het metafysisch realisme). Er hangt bij momenten ook een eerder negatieve sfeer in hetgeen Norris over Putnam schrijft. Vooral, algemeen beschouwd, Putnams latere werken moeten het ontgelden. Zo heeft hij het, zoals zonet al vermeld over een “hypertensief bewustzijn van tegenargumenten”. Het zijn vooral de vroege geschriften die Norris koestert, en hij steekt dit niet onder stoelen of banken: “Het lijkt me dat Putnams inzichten in die vroege essays vallen onder diegene die de meest duurzame contributies zijn tot de filosofische semantiek, filosofie van de logica, en de epistemologie van de wetenschap.” (Nor, 2002, pag. 6, § 1) Ook de redenen of motivatie zoals we het eerder noemden, gaat Norris openlijk verkondigen: “Het lijkt me dat [Putnams] strategie uiteindelijk faalt – zoals ook zijn eerdere ‘intern-realistische’ of pragmatische visies op de zaak – in zo verre dat het een betwistbare grond oplevert op het punt waar relativisten en antirealisten hun opwerpingen kunnen doordrukken met een krachtig effect.” (Nor, 2002, pag. 4, § 3) Volgens Norris heeft Putnam in zijn opzet dus kortweg gefaald. Het is moeilijk om in het licht van deze thesis daar een uitspraak over te doen, laat staan grondige tegenargumenten te bieden. In ieder geval kunnen we verwijzen naar Putnam zelf, die er zich ondertussen al lang van bewust is dat hij met zijn werk op het scherp van de snede wandelt⁵⁸. Het is dan ook bijlange niet gemakkelijk wat Putnam doet: hij wil trouw blijven aan het realisme, maar tegelijkertijd het hoofd bieden aan alle mogelijke antirealistische en relativistische tegenwerpingen.

We kunnen hier jammer genoeg niet ten gronde “Realism, Reason and the uses of Uncertainty” van Norris behandelen⁵⁹. Zelfs al zou dit interessant kunnen zijn voor onze zaak. Zo heeft Norris bijvoorbeeld zijn eerste hoofdstuk dan ook voor een groot deel gewijd aan de evolutie in Putnams epistemologisch denken. De titel spreekt dan ook boekdelen: “Realisme, scepticisme en naturalisme: niveaus op de Putnam weg.” (Nor, 2002, pag. 8) Dit is een mening die we absoluut niet kunnen volgen of mee instemmen. Jammer genoeg kunnen we ze hier niet in detail bekijken. Er is wel een belangrijke opmerking die Norris maakt in het begin van dit hoofdstuk waar we het volledig mee eens zijn, en die steeds iedere uitspraak over Putnams werk nuanceert of afzwakt: “Het is nooit veilig om te veronderstellen dat de laatste ‘Putnam-in-druk’ Putnams laatste gedachten over eender welk gegeven onderwerp representeert, vooral wanneer het onderwerp het realisme is, iets waar hij vele welgekende ‘gedachteveranderingen’ over onderging.” (Nor, 2002, pag. 8, § 1) We dienen wel op te merken dat Norris allicht die “gedachteveranderingen” extremer en groter gaat zien dan wij dit doen in deze thesis. Een aanwijzing waarom die “veranderingen” veel extremer worden gezien vinden we in de titel van het derde hoofdstuk: “In het reine komen met Wittgenstein: versies van ‘realisme’ in Putnams latere filosofie”. (Nor, 2002, pag. 71) Daaruit kunnen we afleiden dat volgens Norris zelfs na wat sommigen “de wending in Putnams denken”⁶⁰ noemen, nog steeds fasen zouden te onderscheiden zijn. Onze visie daarentegen is dat er een eerder homogeen continu her-denken te vinden is in het werk van Putnam.

⁵⁸ Op een gegeven moment kwam Putnam tot de vaststelling en schreef: “[...] I was walking on a razor’s edge without knowing it.” “Ik liep op het scherp van de snede zonder het te weten.” (Put, 1983, pag. vii, § 3)

⁵⁹ We kunnen dit niet, onder meer wegens plaatsgebrek.

⁶⁰ Het gaat hier om de introductie van het “intern realisme” bij Putnam.

Het is een zeer spijtige zaak dat we hier niet de mogelijkheid hebben om het boek van Norris uitgebreid en gedetailleerd te bespreken en te becommentariëren. Het is een boek dat qua onderwerp bij momenten zeer dicht aanleunt bij dat van de thesis. Een deel van dat onderwerp komt in het vaarwater van dit van de thesis, namelijk de evolutie in Putnams realisme. De mening van Norris hieromtrent verschilt echter van deze van ons. Hij erkent wel, zoals reeds gezegd een zekere rechtlijnigheid in Putnams denken, maar veel verder dan dat gaat hij ook weer niet. Daarbij komt dat hij zelf niet altijd even helder of eenduidig is in die mening. Misschien is dit laatste een eigenschap die Putnam gemakkelijk overdraagt aan de slachtoffers die zijn werk aan een grondig onderzoek onderwerpen. Het komt immers ook bij anderen terug (zoals bij Oger en Passmore bij momenten) en misschien kan het ook wel in deze thesis zijn kop opsteken.

Een bibliotheek

Met Christopher Norris is de kous bijlange niet af. Er zijn nog vele filosofen die zouden moeten vernoemd worden. Niet alles verschijnt op papier, maar ook meerdere discussiegroepen op het internet behandelen Putnam⁶¹. We haalden het reeds aan in het begin van dit hoofdstuk, maar er zijn gewoon teveel schrijvers die wel iets te zeggen hebben over Putnam, of over zijn realisme, om ze allemaal te behandelen of er zelfs een exhaustieve lijst van te maken. Er komen er immers alle dagen bij. Wellicht werden ook vrij belangrijke namen hier niet vernoemd in ons rijtje. Een voorbeeld daarvan is Andrew Pessin, de hoofdredacteur van “The Twin Earth Chronicles: twenty years of reflection on Hilary Putnams “The meaning of ‘meaning’”, een werk dat, zoals de titel al laat vermoeden, zich concentreert op de naweeën van Putnams “The meaning of ‘meaning’”. Het werk verzamelt dan ook een aantal auteurs die hun zegje doen over het desbetreffende essay en Putnam komt er weerwerk bieden. Een ander voorbeeld van een dergelijk werk is “Reading Putnam” waarvan Peter Clark en Bob Hale de hoofdredacteurs zijn. Daar worden verschillende thema’s uit het werk van Putnam aangepakt door verschillende auteurs. Aan het eind van het boek zijn er terug replieken van Putnam. Zo zijn er dus zeer vele publicaties die Putnam behandelen, of naar hem verwijzen, alsook auteurs. Men zou er dan ook een bibliotheek mee kunnen vullen moest men exhaustief alle werken en schrijvers behandelen die met Putnam te maken kregen. Toch zijn we er van overtuigd hier de voornaamste filosofen te hebben aangehaald.

⁶¹ Men kan links naar verschillende discussiegroepen over het werk van Putnam vinden op de officiële site van Putnam, namelijk www.spazioinwind.iol.it/albgaz/putnam/puteng.html

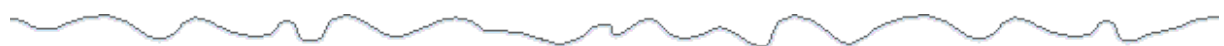

Hoofdstuk 3: Het begin van een “Queeste”.

“Hier lig ik in 't gras
dicht bij een zacht gepiep
ik voel weer hoe het was
toen Hij de aarde schiep

wat hebben wij gedaan
met al wat Hij ons gaf
we bouwden torens naar de maandag
en groeven 't eigen graf.”

-Uit “Liggen in't gras” van Toon Hermans.

Een kleine toelichting.

Hoewel we spreken van een “begin” dienen we er rekening mee te houden dat, zoals reeds vermeld, Putnams academische carrière en ook zijn essays en andere geschriften reeds vroeger een aanvang namen. Het eerste boek dat hij echter helemaal alleen uitgeeft is “Philosophy of logic” (Put, 1971). Alles wijst er naar dat hij zich daar voor het eerst grondig bezig hield met het realisme. Een aanwijzing daarvoor kunnen we vinden in de inleiding van zijn eerste deel verzamelde werken, namelijk “Mathematics, Matter and Method” (Put, 1975a). Daar kunnen we het volgende terugvinden: “Deze papers zijn allemaal geschreven uit wat men noemt een *realistisch* perspectief. [...] Maar geen enkel essay in deze collectie is volledig gewijd aan het topic van het realisme. [...] Hoewel, ik heb de zaak voor realisme besproken in een werk té lang om hier toe te voegen, mijn boek ‘The Philosophy of Logic’.” (Put, 1975a, pag. vii, § 2) Ook “Mathematics, Matter and Method” wordt behandeld in dit hoofdstuk.

Het is moeilijk om een slagzin of citaat te vinden die een hoofdstuk in de goeie context plaatst en interpretatie verrijkt. Een aantal elementen uit “liggen in het gras” zeggen veel over Putnam. In het eerste hoofdstuk onderzochten we onder meer het realisme en daarbij kwamen we vluchtig het begin van het realisme tegen. Dit is een visie die in beginsel vrij eenvoudig is en begrijpbaar, net zoals de aarde ooit in zekere zin eenvoudig was, zonder ingewikkelde menselijke constructies. Al gauw zullen we zien dat het realisme – bij Putnam althans – een grote complexiteit bereikt. Vandaar dat we het realisme kunnen zien als “een toren naar de maan”. Tenslotte zagen we in het vorige hoofdstuk dat niet iedereen erg opgezet was met het werk, of bepaalde stukken eruit⁶². Sommigen onder hen beweren zelfs dat Putnam faalde in zijn opzet (of het nu in zijn vroegere of latere werken waren). Zij zouden dan ook geneigd kunnen zijn te zeggen dat Putnam “zijn eigen graf delfde”. Wij gaan hier echter niet meteen een oordeel vellen over het slagen of niet van Putnams totale werk. In eerste instantie gaan we gewoon in het gras gaan liggen, en luisteren naar Putnams zacht gepiep...

En in den beginne... was er logica!⁶³

We stellen dat Putnam zich voor het eerst echt bezig hield met het probleem van het realisme in zijn “Philosophy of logic”. (Put, 1971) Allicht⁶⁴ is hij voordien ook wel met dergelijke problemen in aanraking gekomen, maar het is de eerste keer dat het tot uiting komt op deze manier in een publicatie. Het is het eerste boek van Putnam dat over het onderwerp handelt. Moesten er dan toch belangrijke essays zijn, die het realisme behandelen, die Putnam voordien schreef, dan zijn die toch gebundeld in zijn eerste deel van “verzamelde werken”, namelijk “Mathematics, Matter and Method”. (Put, 1975a) Dat werk komt dan ook later in deze thesis aan bod.

Er lopen nogal wat filosofische onderwerpen over de gebieden van de logica, taal filosofie en turingmachines heen. Die gebieden overlappen elkaar. In dit geval

⁶² Een voorbeeld daarvan die we zagen is Christopher Norris.

⁶³ In dit deel wordt er nog geen onderscheid gemaakt tussen “Realisme” en “realisme”. Putnam gaat het hier hebben over realisme versus nominalisme.

⁶⁴ Er werd niet meteen een essay van Putnam gevonden die concreet deze thematiek behandelt.

concentreert Putnam zich op de ontologische vragen en problemen rond de logica. Hij vraagt zich af of de abstracte entiteiten uit de logica en de wiskunde werkelijk bestaan en of de verwijzing naar dergelijke entiteiten noodzakelijk is. Het bestaan van dergelijke entiteiten veronderstelt een werkelijkheid waarin ze bestaan. Het idee dat er een werkelijkheid buiten ons bestaat, los van ons, is een typische realistische denktrant. Putnam wil tevens gaan onderzoeken wat logica is aan de hand van een aantal filosofische problemen uit de logica. Het voor ons voornaamste probleem dat hier aan bod komt, namelijk het bestaan van abstracte entiteiten, heeft niet alleen realistische implicaties. Het houdt ook verband met meer platonische en idealistische theorieën. Het bestaan van een externe werkelijkheid met (perfecte) abstracte entiteiten, omvat eigenlijk de kern van een platonisme/idealisme. In het volgen van Putnams argumentatie zullen we zien in hoeverre hij dus naar dergelijke ontologieën neigt.

Putnam stelt vooreerst vast dat logica, net als andere wetenschappen, onderhevig is aan verandering, maar dat er toch bepaalde dingen onveranderd blijven. Eens een logisch principe voor waar wordt aangenomen, wordt er niet meer aan getornd. Enkel de notaties en stijl die we hanteren om de principes te hanteren, veranderen. Hoewel een logisch principe op zich door de jaren heen als waarheid kan beschouwd worden, evolueert soms de interpretatie en invulling van dat principe enorm.⁶⁵ Zoals Putnam zegt: “er is een lichaam van ‘permanente doctrine’ in de logica”. (Put, 1972, pag. 7) Toch brengt het ons volgens Putnam nog niet ver als we willen een exacte en universeel aanvaardbare omschrijving geven van de algemene principes van de logica. (Put, 1972, pag. 7) Zoals we bij de probleemstelling al een realistische eigenschap konden ontdekken, zien we er hier ook een opduiken. Het zoeken naar eeuwige en onveranderlijke principes en structuren is één van de basiseigenschappen van het realisme, of meer genuanceerd van het wetenschappelijk realisme⁶⁶.

Voor Putnam is dit een filosofisch probleem dat verbonden aan de logica. Het gaat hem om de vraag hoe we algemeen aanvaardbare mededelingen kunnen doen over de algemene principes die alle logici lijken te erkennen. (Put, 1972, pag. 9, § 1) Een nominalist, bijvoorbeeld, die niet gelooft dat mathematische entiteiten op zichzelf bestaan, kiest bijvoorbeeld voor een andere formulering van het deductief syllogisme dan een realist. De structuur van dat syllogisme aanvaardt hij echter wél. Daaruit volgt dat een deel van de conflicten omtrent de “correcte” formulering van de meest algemene logische principes, slechts een reflectie is van een filosofische discussie over het al dan niet bestaan van “mathematische entiteiten”.

Klassieke en middeleeuwse logici hebben reeds een groot deel schematische redeneringen (zoals het syllogisme) als geldig of ongeldig beschouwd. Definiëren wat “geldigheid” op zich betekent gaat op zijn beurt diepe filosofische problemen veroorzaken. Als we de nominalisten willen volgen in hun manier van geldigheid definiëren, dan gaan we volgens Putnam vervallen in meerdere noties van geldigheid. Voor een nominalist is een bepaald redeneerschema (bijvoorbeeld het

⁶⁵ Putnam gebruikt hier onder meer het voorbeeld van het deductief syllogisme: alle S zijn M, Alle M zijn P, dus Alle S zijn P. Dit principe op zich wordt al heel lang als correct aanvaard binnen de logica, maar de invulling van de “termen” S, M en P veranderen, alsook de interpretatie van wat die “termen” op zich eigenlijk zijn. (Put, 1972, pag. 4)

⁶⁶ Het wetenschappelijk realisme wil een zo grondig en volledig mogelijke omschrijving geven van de wereld. Het zoekt naar de “blauwdrukken van de wereld”.

sylogisme) geldig, enkel wanneer alle “substitutiemogelijkheden” van dat schema geldig zijn in een specifieke geformaliseerde taal L, aldus Putnam. (Put, 1972, pag. 12, § 2) We gaan in plaats van één algemene formulering iets krijgen in de aard van: geldig in L1, geldig in L2, geldig in L3,... (waar L1 en L2 en L3 en... steeds staan voor een logische taal). Daaruit volgend gaan we bij de nominalisten steeds specifieke invullingen krijgen voor die “mathematische entiteiten” gebonden aan een specifiek referentiekader. Dit geeft op zich weer heel wat ernstige filosofische problemen, zoals Putnam aantoont.⁶⁷

Putnam komt tot de conclusie dat iets dat “verwerpelijk” is op nominalistische gronden, niet echt een moeilijkheid is voor de wetenschap van de logica, maar een probleem is met de filosofie van het nominalisme. Die problemen moeten dan ook maar opgelost worden door de nominalisten, en niet door de gebruikers van een logica of taal volgens Putnam. (Put, 1972, pag. 14, § 2) Het is echter niet omdat we de eis van het nominalisme verwerpen om geen abstracte “niet-fysische entiteiten” te gebruiken in onze taal, dat we nominalisme als filosofie moeten verwerpen, aldus Putnam. Met deze nuance kunnen we reeds een hele vroege hint verstaan naar het “intern realisme” dat Putnam later zal verdedigen.

Verder bekijkt Putnam de filosofische problemen die ontstaan bij de nominalistische visie.⁶⁸ (1) Het eerste argument dat Putnam zonet formuleerde tegen een nominalistische formulering, was dat het de intuïtieve formulering van geldigheid verving door zoveel noties van validiteit als er mogelijke geformaliseerde talen zijn. Hierop gaat Putnam in op de filosofisch interessante discussie over hoe dit probleem op te lossen. Hij concludeert dat mogelijke oplossingen ofwel intuïtieve overtuigingen schaden, ofwel op metaniveau vervallen in het gebruik van “mathematische entiteiten”. Voor het nominalisme blijft dit dus onopgelost. (2) Het tweede argument dat Putnam tegen een nominalistische interpretatie gebruikte, was dat de notie “waarheid” niet beschikbaar is voor een nominalist. Dit blijkt echter betwistbaar te zijn. Putnam komt na een filosofisch onderzoek niet alleen tot de vaststelling dat het nominalisme de intuïtieve notie van waarheid niet kan definiëren, maar ook dat het geen alternatieven voorhanden heeft, terwijl het realisme daarentegen wel alternatieven heeft om op terug te vallen. (Put, 1972, pag. 22, § 1) (3) Het derde argument van Putnam ten slotte zag er als volgt uit: “[...] Referentie naar *alle* zinnen van een geformaliseerde taal (of zelfs alle substitutie-gevallen van een vast schema) is geen referentie naar “inscripties” (aangezien er moeilijk kan verondersteld worden dat alle oneindig vele zinnen van eender welke geformaliseerde taal werkelijk ergens geschreven zijn), maar naar abstracte entiteiten – ‘mogelijke inscripties’. [...]”. (Put, 1972, pag. 22, § 2) Ook hier faalt het nominalisme en vervallen we in realisme, of elementen daarvan. Putnam eindigt de filosofische zoektocht met de conclusie dat een verwijzing naar “klassen” of naar één of andere “niet-fysische entiteit” onmisbaar is voor de wetenschap van de logica. Het nominalisme kan daar volgens hem niet buiten. Bij gevolg kan op dit moment, volgens Putnam, de notie van logische “validiteit”, waarop de ganse wetenschap gebaseerd is, niet bevredigend uitgelegd worden in zuivere nominalistische termen.

⁶⁷ Putnam onderscheidt er een drietal (voor de nominalistische visie): de notie van alle mogelijke geformaliseerde talen, de notie van waarheid, alle mogelijke vervangingen van de mathematische entiteiten (zelfs diegene die niet bestaan). (Put, 1972, pag. 13)

⁶⁸ Hoewel deze discussies heel interessant zijn, valt het enigszins buiten het bestek van de thesis. Het gaat hem meer bepaald om de visie van Putnam over het realisme, en niet om de discussie over specifieke problemen van sommige visies. Daarom moeten we ons beperken tot het aanhalen van de discussies.

We kunnen opmerken dat Putnam hier een manier van filosoferen hanteert die ook in zijn latere werken zullen terug komen. Heel vaak gaat Putnam een visie of overtuiging aanpakken door telkens op specifieke filosofische problemen van een dergelijke visie in te gaan. Het is ook heel opmerkelijk dat Putnam vooreerst het realisme verdedigt tegen het nominalisme. Hoewel hij hier nog geen verschillende vormen van realisme onderscheidt, zit hij al overduidelijk in het kamp van de realisten. Er is omtrent dat realisme ook nog geen echte diepgang te vinden in het denken van Putnam. Hij verdedigt de basiseigenschappen die het realisme uitmaken.

Een hoofdstuk verder in het boek, zou Putnam moeten verbanden aantonen tussen het nominalisme-realisme probleem en de logica (Put, 1972, pag. 25). Hij doet dit ook aan de ene kant, aan de andere kant verliest hij zich weer in een specifieke discussie over bepaalde problemen in onder meer de logica. Voor onze zaak is het belangrijk dat hij een discussie aangaat met Willard von Quine. Zoals reeds gezien in het hoofdstuk dat het leven van Putnam behandelde, is Quine één van de grote “voorbeelden” of leraren van Putnam. Quine hield zich voornamelijk bezig met taal filosofie. Putnam lijkt Quine hier in het kamp te duwen van de nominalisten, en zelf terug in het kamp van de realisten te staan, door zich tegenover hem te stellen en op deze manier de dingen te polariseren.

De tekortkomingen van een nominalistische taal

In het volgende hoofdstuk, getiteld “Logic versus Mathematics” (Put, 1972, pag. 33) gaat Putnam het nominalisme verder afbreken en het realisme daartegenover verstevigen. Hoewel Putnam het hiermee niet helemaal eens zou zijn, kunnen we er toch op deze manier over spreken⁶⁹. Hij wil aantonen in dit stuk dat de huidige formules uit de fysica niet kunnen uitgedrukt worden in een nominalistische taal. Putnam toont aan dat we steeds noodzakelijkerwijs vervallen in het gebruik van het realisme. Dit konden we ook in de vorige argumentatie van Putnam ook al terugvinden. Daarmee gaat Putnam niet alleen op zoek naar wat de beste manier is om de wereld te omschrijven (wat op zich reeds realistisch, of wetenschappelijk realistisch, van aard is), maar hij wil nogmaals aantonen dat we dit niet kunnen zonder het realisme.

Opnieuw is de argumentatie hier door Putnam gebruikt te specifiek om in te lassen in dit schrijven. Daarnaast wijkt het ook af van onze kernvragen. We kunnen alleen bepaalde voorbeelden aanstippen of kort bekijken in het licht van onze zaak. Eén daarvan is dat Putnam beweert dat ruimtelijke punten, gebruikt in de fysica van Newton, problemen geven in het nominalisme. Het is een begrip dat we nodig hebben voor de verklaringen en funderingen van bepaalde formules die in de praktijk blijken te werken. Een voorbeeld van een dergelijke formule is deze van Newton voor

⁶⁹ Putnam voert niet echt een oorlog tegen het nominalisme. Hij wil eerder aantonen dat het realisme noodzakelijk is om bepaalde “praktische” zaken (in de wiskunde en de fysica) te kunnen aanpakken. Het gaat hier om een subtiel spel van vraag, antwoord en argumentatie tussen nominalisme en realisme. Dit kan dus de indruk geven dat Putnam stilaan dat realisme op een sokkel plaatst en het nominalisme verfoeit. Er valt echter te argumenteren dat hij eerder op zoek is naar de meest correcte en praktische manier van omgaan met logica en logische entiteiten.

de zwaartekracht, namelijk $F = \frac{gM_aM_b}{d^2}$. (Put, 1972, pag. 36, §1) Deze ruimtelijke punten zijn echter wiskundige entiteiten waar het nominalisme steeds mee knoeit (volgens Putnam althans). De formule van Newton voor de zwaartekracht is niet zonder grote problemen te verklaren binnen het nominalisme. Ook is de bewijsvoering niet zonder problemen te vertalen in een “nominalistische taal”⁷⁰. Met dit voorbeeld, en dan ook de zaak van de ruimtelijke punten, komt Putnam via zijn argumentatie (en extrapolatie) tot de vaststelling dat er geen enkele manier is om die dingen correct op een nominalistische wijze uit te drukken.

Putnam gaat daarna nog verder de weg op van de abstracte wiskunde. Een abstracte wiskundige entiteit bij uitstek is de verzameling. Putnam doet onderzoek naar verschillende soorten van verzamelingen en naar definities er van. (Put, 1972, pag. 45, §1) Daarbij valt op dat, hoewel het uitgangspunt eenvoudig lijkt, bewerkingen en relaties zeer snel uiterst abstract kunnen worden. Putnam concludeert na zijn redenering weer, zoals met andere wiskundige entiteiten, dat er realistische termen moeten gebruikt worden om een notie van “de verzameling” te kunnen uitdrukken. Dit geeft weer problemen voor nominalisten.

De volgende stap van Putnam bestaat er in, na te ontdekken dat verzamelingen leer nodig is voor de wetenschap, te onderzoeken hoe veel er echt nodig is. Hij maakte een onderscheid tussen een “sterke” en een “zwakke” notie van verzamelingenleer. Meer wiskundig correcte termen voor de “zwakke” en “sterke” notie, zijn impredicatieve notie (voor sterk) en predicatieve notie (voor zwak). Het betreft hier een zeer specifiek en technisch detail binnen de wiskunde dat voor leken moeilijk is te vertalen. In een poging daartoe komen we, via Putnam, tot de volgende gedachte: Voor de “zwakke” notie is er volgens Putnam enkel nood aan de realistische termen “waarheid” en “formule”. Het komt er op neer dat de zwakke notie vertrekt van verzamelingen die individuele dingen bevatten. Een sterke notie vertrekt van alle verzamelingen die individuele dingen vatten, het gaat om een vooraf gedefinieerde totaliteit. (Put, 1972, pag. 50-51) Putnam redeneert dat we als nominalist onze “niet-nominalistische” verbintenissen zo zwak mogelijk gaan houden, en dus voor een “zwakke” notie van verzamelingenleer zouden kiezen. De meeste wiskundigen kunnen echter niet achter de zwakke notie van verzamelingenleer staan, onder meer omdat op die manier geen degelijke definitie van, bijvoorbeeld, “Reële getallen” kan gegeven worden, aldus Putnam. (Put, 1972, pag. 54, §1) Voor logica toonde Putnam reeds aan in zijn vorig betoog dat er nood is aan de “sterke” notie van set om “validiteit” te kunnen verklaren. Ook voor de fysica kan de zwakke notie niet volstaan, omdat zij op hun beurt de Reële getallen van de wiskundigen nodig hebben. Zoals we reeds zagen heeft de wiskunde daar de “sterke” notie van set voor nodig. Conclusie: de zwakke notie volstaat niet, het nominalisme faalt en het realisme is noodzakelijk om de wetenschap te laten functioneren.

⁷⁰ Een nominalistische taal is volgens Putnam: “[...] Bedoeld als een geformaliseerde taal waarvan de variabelen reiken over individuele dingen, in een bepaalde aanvaardbare context, en waarvan predikaat letters voor adjectieven en zinnen staan die toegepast zijn op individuele dingen (zoals ‘hard’, ‘groter’ dan, ‘deel van’). Deze adjectieven en zinnen hoeven niet te corresponderen aan waarneembare eigenschappen en relaties; bijvoorbeeld het predicaat ‘is een electron’ is perfect toepasbaar, maar ze mogen niet het bestaan van dergelijke entiteiten als klassen of getallen veronderstellen.” (Put, 1972, pag. 35, §1)

Tot hiertoe ziet het er dus naar uit dat men om aan wetenschap te doen nood heeft aan realisme. Dat is tenminste wat Putnam argumenteerde in zijn betoog. Men vervalt volgens Putnam steeds in realistische termen om wiskundige entiteiten en dergelijke nodig in die wetenschap te verklaren of te definiëren. Putnam heeft tot hiertoe geen definitie gegeven van het realisme. In zijn argumentatie lijkt hij er van uit te gaan dat we wel weten wat het realisme inhoudt. Het is hier voor hem van belang dat het nominalisme faalt in de wetenschap, en het realisme zegeviert. Op een zeker punt kunnen we het tot hiertoe beschouwen als een ongenueanceerde⁷¹ verdediging van dat realisme.

Contra realisme

Putnam verwijst naar Quine voor de manier van argumenteren zoals hij zonet deed. (Put, 1972, pag. 57, §1) Er zijn echter heel wat vragen te stellen bij zijn zonet gegeven argumentatie voor het realisme. Vermits deze van belang zijn in de discussie rond het realisme, en ook de definitie ervan, is het van belang om ze hier even te bekijken. Men kan zich, bijvoorbeeld, afvragen of uitdrukkingen zoals “nummers bestaan”, “verzamelingen bestaan”, enzovoort wel verstaanbaar zijn. Putnam komt tot de conclusie dat de reden voor deze vraag ligt in de idee dat er iets aan scheelt omdat ze tot het vakjargon van de filosofie behoren. (Put, 1972, pag. 58, § 2) Putnam toont zelfs aan dat dit vreemde argument berust op een cirkelredenering. Om te beginnen is het raar om te stellen dat er aan bepaalde problemen of termen iets scheelt omdat ze slechts behoren tot een bepaalde taal of jargon. (Put, 1972, pag. 58, §1) Putnam gaat het ook zuiver structureel bekijken, met andere woorden vanuit de logica: “De vorm van het argument is een regelrechte cirkel: het principe P (dat er iets scheelt aan uitdrukkingen die enkel voorkomen in filosofische discussies) is geponeerd; meerdere ondersteunende voorbeelden zijn gegeven voor het principe P (namelijk van filosofische mededelingen en vragen die zagezegd ‘raar’, ‘vreemd’, enzovoort); maar het blijkt dat deze ondersteunende voorbeelden, ondersteunende voorbeelden *zijn*, als en slechts als het principe P wordt verondersteld.” (Put, 1972, pag. 59 § 2 – 60 § 1)

Een ander tegenargument komt uit het standpunt van het conventionalisme⁷². Daar wordt het irrelevant of conventionele waarheden kunnen gefundeerd worden door argumenten inzake noodzakelijkheid. Toch gaat het conventionalisme volgens Putnam terug vervallen in dergelijke argumenten waar het gaat om wiskundige entiteiten (nodig om aan wetenschap te kunnen doen) die moeten bewezen worden en dus niet zomaar op conventie kunnen steunen.

Een derde tegenargument zou volgens Putnam kunnen komen uit een (min of meer uitgestorven) fictionalisme⁷³. Hij wijkt af door in te gaan op een discussie tussen fictionalisme en verificationisme. Putnam reageert tegen dat fictionalisme. Zijn

⁷¹ We spreken van ongenueanceerd, betreffende het feit dat Putnam zich nog niet lijkt af te vragen wat het realisme inhoudt en mogelijk erwijs een “standaard” invulling er van in het achterhoofd heeft. Dergelijke “standaarddefinities”, als men ze zo mag noemen, zijn terug te vinden in allerhande naslagwerken. Daar werd een blik op geworpen in het eerste hoofdstuk van deze thesis.

⁷² In het conventionalisme wordt waarheid bepaald door conventie, wat betekend door afspraken tussen mensen.

⁷³ Fictionalisme is de visie dat alle gebruikte entiteiten en termen (zowel uitdrukkingen als waarnemingen) slechts handige “ficties” zijn die we gebruiken, aldus Putnam. (Put, 1972, pag. 63, § 2)

argument is onder meer dat deze visie het gevaar bevat te vervallen in een volledig scepticisme⁷⁴..

Putnam concludeert uiteindelijk dat argumenten inzake noodzakelijkheid kunnen gebruikt worden in de discussie rond het realisme. Het is ons reeds duidelijk waarom dergelijke argumenten gebruikt worden. Waar ze in het kort op neerkomen is dat ze nodig zijn voor het functioneren van de wetenschappen. In zijn boek uit 1972 is Putnam ingegaan op een aantal specifieke vragen, maar hij is zich er terdege van bewust dat er nog heel wat onaangeroerde complicaties en vragen overblijven. Dit kunnen we terugvinden in zijn slotbeschouwing. (Put, 1972, pag. 75) Het is opvallend dat Putnam in dit werk eerder op zoek is naar de juiste manier van omgaan met de dingen en ze te omschrijven, dan zich werkelijk louter te concentreren op het realisme, waar het in feite om gaat. Hij houdt zich voornamelijk bezig met problemen uit de logica in dit boek. Het is eigen aan de denkwijze van Putnam (zoals in latere werken nog zal blijken) om via details bepaalde hoofdthema's aan te kaarten. Dit heeft hij hier ook gedaan en op die manier hebben niet alleen het realisme en het nominalisme de revue gepasseerd, maar tevens een aantal andere ontologieën. Als conclusie voor het hier besproken boek kunnen we benadrukken dat Putnam tot de vaststelling komt dat het realisme de beste manier is om onder meer de wiskunde en zijn objecten te benaderen. Hij heeft aangetoond dat andere ontologieën niet volstaan om onze wetenschap – die resultaten boekt - te ondersteunen. Hiermee heeft Putnam één van zijn eerste grote stappen naar het realisme gezet.

“The Saga continues”: Het verhaal van het realisme gaat verder.

Na het werk over de logica dat we zopas bekeken hebben, komt de beruchte en beroemde trilogie van verzamelde essays⁷⁵. In die werken gaat Putnam zowel zijn theorieën uitwerken over het wetenschappelijk realisme, als zijn nieuwe theorie over het intern realisme⁷⁶. Er wordt naast realisme nog veel meer besproken. Realisme is hier een overkoepelend thema over onderwerpen als logica, wiskunde, filosofie van de wiskunde, fysica, taal filosofie en dergelijke meer. Het zijn allemaal onderwerpen die Putnam behandelt en die regelmatig door elkaar lopen. Het gemakkelijkst om ons door het kluwen te werken, is om te beginnen met het begin, namelijk de inleiding tot het eerste deel. Hoewel het interessant is om met het begin van de trilogie de introductie te lezen, is het toch niet ideaal. Putnam heeft de inleiding achteraf geschreven, nadat hij reeds weer enkele gedachtesprongen had gemaakt. Dit kunnen we tussen de lijnen lezen wanneer Putnam in zijn inleiding verkondigt dat de essays verzameld in dit werk geschreven werden over een periode van 15 jaar. (Put, 1975a, pag. vii, §1) Aan de ene kant geeft het ons een algemeen beeld van de onderwerpen behandeld in dit boek, anderzijds gaat het zelf weer in de richting van een essay, vooral wanneer Putnam uitweidt over bepaalde voorbeelden/onderwerpen uit de wetenschappen. Die onderwerpen behelzen onder meer de geschiedenis van de geometrie en de filosofie van de wiskunde.

⁷⁴ In het scepticisme worden termen zoals “waarheid” als betekenisloos beschouwd. Alle mogelijke noties van noodzakelijkheid of laatste gronden worden er door verworpen.

⁷⁵ Die trilogie bestaat uit “Mathematics, Matter and Method”, “Mind, Language and Reality” en “Realism and Reason”.

⁷⁶ Dat “intern realisme” komt pas aan bod in het derde deel.

Putnam zelf ziet dit boek, zoals we kunnen ontrafelen uit het begin van de inleiding, als rechtstreeks verbonden met het realisme. De thema's zijn volgens hem realisme in verband met “universele entiteiten” onder meer in de fysica, het verwerpen van de idee dat elke waarheid absoluut “a-priori” is, het verwerpen dat alle “feitelijke” uitdrukkingen altijd “empirisch” zijn van aard en tenslotte het ideaal dat wiskunde geen “a-priori” wetenschap zou zijn en een poging om uit te drukken wat de wiskundige empirische aspecten en quasi empirische aspecten werkelijk zijn. (Put, 1975a, pag. Vii, §1) Het kennen van deze thema's is op zich zeer interessant, zelfs zonder tot in de details te weten hoe Putnam het uitwerkt. Vooreerst is het een meer dan sterke aanwijzing dat Putnam realist is. (Wat verder in de inleiding geeft hij het trouwens zelf toe, zei het misschien indirect). Verder is het ook een nuancering van die positie. Hij gaat immers in op verschillende aspecten die kunnen te pas komen bij het realisme. Op die manier gaat hij eigenlijk al van in het prille begin zijn eigen realisme beginnen vormen. Hoewel we hier nog niet mogen vooruitlopen op de feiten, kan dit al een aanwijzing zijn dat dit net is wat Putnam zijn ganse denkcarrière doet: op zoek gaan naar het ware realisme.

Na het aangeven van zijn verschillende hoofdpunten, gaat Putnam in zijn inleiding verder in op het realisme. Daar verkondigt hij zelf dat alle essays in dit werk geschreven zijn vanuit het standpunt van een realist⁷⁷. Een wetenschappelijke theorie kan waar of vals zijn⁷⁸. De waarheid of valsheid van een dergelijke theorie bestaat niet uit een afgeleide weg van het omschrijven van een regelmatigheid uit de menselijke ervaring, aldus Putnam. (Put, 1975, vii) De werkelijkheid is geen deel van de menselijke geest, maar de menselijke geest is een klein deel van die werkelijkheid. Daarmee geeft Putnam meteen de kerneigenschappen terug van het realisme. Tot hiertoe is dat ook een eigenschap dat vloeide uit wat men kon terugvinden in verschillende naslagwerken. Er dient wel opgemerkt te worden dat in de essays zelf Putnam te werk gaat zoals hij deed in zijn (Put, 1972), namelijk door specifieke problemen aan te pakken uit de wetenschapsfilosofie, met consequenties die het realisme behelzen. Putnam wenst zijn realisme hier te onderscheiden van een zeker materialisme. Hij erkent immers het bestaan van materiële objecten, maar ook van mathematische en “andere” abstracte “objecten”. Die “andere” objecten zijn volgens Putnam onder meer velden en fysische krachten. (Put, 1975a, pag. viii, §1)

Vervolgens gaat Putnam over op een volgende subthema. In tegenstelling tot de meeste realisten beweert Putnam een bepaalde notie van “a-priori” waarheden te verwerpen⁷⁹. Om dit te staven geeft Putnam een voorbeeld uit de geschiedenis van de geometrie. Het kan interessant zijn dit voorbeeld even uit te werken om Putnams gedachtegang te volgen. Stel dat men tegen iemand - in de jaren 1800, iemand

⁷⁷ Op dit moment is het moeilijk om over “hard” en “zacht” realisme te spreken. Putnam zegt ook zelf niet “hard realisme”, maar gewoon “realisme”. Op het moment dat hij deze essays schreef, was er voornamelijk maar (in de geschriften van Putnam) één soort realisme: “het realisme”. Dat realisme is dan voornamelijk een wetenschappelijk realisme. Putnam is één van de verantwoordelijken geweest voor het opdelen van realisme in verschillende soorten. (Voorgangers interpreteerden ook reeds op verschillende manieren het realisme, maar Putnam was zeer grondig in zijn onderverdeling in verschillende soorten, zoals we later nog zullen zien. Die voorgangers van Putnam vinden we onder meer terug ten tijde van de scholastiek en dergelijke. Een inleiding tot de geschiedenis van die evolutie kan men terugvinden in allerhande encyclopedieën en naslagwerken. Zie hoofdstuk twee voor een korte blik op wat die naslagwerken over het realisme te vertellen hebben).

⁷⁸ Zie ook de titel van de inleiding (“Wetenschap als een benadering van de waarheid”) om deze eigenschap van het realisme te omschrijven/benadrukken. Het gaat hier dan wel over een “Wetenschappelijk” realisme.

⁷⁹ Hiervoor verwijst Putnam naar “evidente waarheden” van Descartes. (Put, 1975, viii)

zonder diepgaande wiskundige kennis – zegt dat men door gewoon zich voort te bewegen in een rechte lijn in de ruimte, terug op dezelfde plaats kan komen. Het betreft hier niet een rechte lijn op het aardoppervlak, noch zich voortbewegen in een rechte lijn en dan op diezelfde lijn terugkeren. Het gaat om een gewone eenparige rechtlijnige beweging de ruimte in. Die mens uit 1800 zou vol overtuiging zeggen dat dit onmogelijk is. Het komt er op neer dat men het recht heeft om te denken dat dit onmogelijk is, tot de komst van de Algemene Relativiteit Theorie. Putnam besluit zijn voorbeeld met: “Is het niet het geval dat we hier een voorbeeld hebben van iets dat evident onmogelijk leek en waarvan men het recht had te geloven dat het onmogelijk was, tot een zekere theorie uitgevonden werd, in feite zelfs een hele groep van theorieën?” (Put, 1975a, pag. ix, §1) Dus kunnen we concluderen, samen met Putnam, dat a-priori waarheden niet bestaan, of dat op zijn minst alle waarheden niet a-priori hoeven te zijn. Merk op dat Putnam het had over “gemaakte”⁸⁰ theorieën, en niet over “uitgevonden” theorieën. Eigenlijk is dit detail op zich nog eens een niet-realistische zet in een periode waar Putnam zichzelf als realist bestempeld. Een realist zou bijvoorbeeld kunnen vinden dat die theorie *ontdekt* werd. Het verwerpen van “a-priori” waarheden is al even goed een niet-realistische wending in het denken van Putnam. Hoewel we het ook anders kunnen interpreteren. Als de wetenschap, zoals reeds gezien, een poging is om zo dicht mogelijk bij de waarheid te komen, moet die wetenschap zijn eigen grondvesten kunnen in vraag stellen als dat ten bate is van het hoofdoel. (Hoewel Putnam het niet op deze manier formuleerde zou hij zich hier zeker in gevonden hebben.) Zo ook met het wetenschappelijk realisme, dat streeft naar het kennen van de volledige waarheid en grondvesten van onze wereld. In dat geval moet ook Putnam, als realist, bereidt zijn bepaalde aspecten te verwerpen ten einde een correcter realisme te bekomen. Dit zijn allemaal argumenten/wendingen die onze werkhypothese steunen.

Beginnende met het hierboven vermelde voorbeeld uit de geometrie, gaat Putnam vervolgens verder in op de filosofie van de wiskunde. Hij argumenteert dat de wiskunde minder ver ligt van de empirische wetenschappen dan altijd werd beweerd. Toch is de wiskunde veel meer “a-priori” dan, bijvoorbeeld, de fysica. Toch moeten we daarom niet meteen concluderen dat het gaat om conventies of taalregels en dus nietszeggend zijn. Putnam schrijft: “Meer specifiek hoeven we niet te kiezen tussen platonisme - de visie dat wiskunde over objecten gaat waarvan we een a-priori kennis hebben - en nominalisme -de visie dat wiskunde niet over echte objecten gaat, dat het meeste er van slechts een soort van verzinsel is”. (Put, 1975, xi, §2) Het gaat dus, volgens Putnam, noch om nominalisme, noch om platonisme. Waarover gaat het dan wel? Het lijkt evident te veronderstellen dat hij het realisme ziet als iets wat het slappe koord bewandelt van het evenwicht tussen die twee uitersten. Dat het een slap koord is, kunnen we afleiden uit alle wendingen die Putnam maakt in zijn denken.

Daarop betreft Putnam er één van zijn leermeesters bij, namelijk Hans Reichenbach. Volgens Putnam was Reichenbach (en Putnam dus ook blijkbaar) dol op het idee dat theorieën die incompatibel lijken, soms equivalente beschrijvingen kunnen geven van hetzelfde fenomeen. Om dit te illustreren vergelijkt Putnam bepaalde aspecten van de Newtoniaanse fysica met de kwantummechanica. Bij bepaalde aspecten kunnen beide incompatibele theorieën een “equivalente

⁸⁰ Putnam gebruikt de term “produced”, vrij vertaalt “gemaakt”, “geproduceerd”, eventueel ook vertaalt als “uitgevonden”. (Put, 1975a, pag. ix, §1)

omschrijving”⁸¹ geven. Er kan niet gekozen worden tussen beide theorieën omwille van een of andere a-priori analyse, volgens Putnam. Of het nu equivalente beschrijvingen zijn of niet, hangt af van wat de correcte fysische theorie van de wereld is. Uiteraard kunnen we Putnam hier horen spreken (of lezen) als een ware realist. Om verder te gaan met de redenering, kunnen we best Putnam zelf aan het woord laten: “[...] wanneer het is ontdaan van zijn positivistische onderliggende elementen, verandert het op belangrijke wijzen. Meer specifiek, of de twee theorieën equivalente beschrijvingen zijn of niet, is nu een synthetische of “feitelijke” vraag, niet een vraag die a-priori moet behandeld worden.” (Put, 1975a, pag. xii, §1) Putnam geeft echter niet meteen een lijst van “positivistische elementen”. Gans deze redenering had ook hetzelfde doel voor ogen als het voorbeeld uit de geometrie: het aantonen dat we het a-priori niet meer nodig hebben.

Hierop volgend verkondigt Putnam ronduit een platonist (of eigenlijk aristoteliaan) te zijn wat betreft het bestaan van wiskundige objecten. (Put, 1975, xii, §3) Hiermee wordt nog eens bewezen hoezeer Putnam gegrepen is door de droom van het realisme. Herhaaldelijk verdedigt hij dat realisme, verklaart hij dat realisme en betuigt zijn geloof in dat realisme. En zelfs al beweert hij hier dat het zijn bedoeling niet is om dat realisme van zijn fouten te ontdoen (“[...] in de laatste vijftien jaar was het niet mijn interesse om mij uit te sloven voor de correctheid van het realisme.” Put, 1975, vii, §3), toch houdt hij zich daar grotendeels mee bezig (en later met zijn intern realisme nog veel meer). Anderzijds valt het op dat Putnam zich hier platonist verklaart (zei het op het gebied van wiskundige objecten), en hierboven een theorie verdedigt die ergens tussen het platonisme en het nominalisme zou moeten liggen. Dit lijkt inconsistent. Als men het echter vanuit een andere context bekijkt, kan dit kloppen. Stel dat Putnam nog steeds zijn positie niet goed, of volledig, had gedefinieerd, dan is het mogelijk dat hij voor verschillende “problemen”, zich aangetrokken voelt tot verschillende theorieën om er het hoofd aan te bieden. Ergens in het midden van al die theorieën zou dan het realisme moeten liggen dat alles op de een of andere manier samenhoudt. Dit is nog steeds conform waar we van uitgingen in de werkhypothese. Toch moeten we het platonisme van Putnam een klein beetje nuanceren. Hij is er onder meer van overtuigd, zoals eerder vermeld, dat wiskunde dichter bij de empirie staat dan soms wordt toegegeven. Verder ziet hij platonisme als een “research program”, te verbeteren door “trial and error”. (Put, 1975a, xii, §3) Dit is ook iets wat bij Aristoteles terugkomt. Putnam volgt dan ook een aantal modificaties aan het platonisme van Aristoteles. (Put, 1975a, xii, §3) Hij ziet dit als een eigenschap van alle filosofische posities.

Hier neemt Putnam een gevaarlijke en moeilijke positie in. Men kan beginnen met zich af te vragen of Plato zelf het ook op die manier zag. Vermoedelijk was “trial and error” in “onze” wereld onbelangrijk voor Plato. Enkel de ideeënwereld was wat voor hem waarschijnlijk echt telde.⁸² Dus misschien moeten we helemaal niet spreken van een platonisme, maar van een soort “Aristotelisme”. Maar Putnam geeft dus deze eigenschap aan het platonisme. Men kan dit ook beschouwen als een soort van ad hoc oplossing, zodat hij zijn positie (een realisme dat niet te dicht bij het idealisme ligt) kan behouden én toch platonist zijn op vlak van wiskundige entiteiten. Er is nog meer dat niet helemaal zuiver is op de graat. Die eigenschap die Putnam

⁸¹ Een notie die Putnam ontleent aan Reichenbach. (Put, 1975, xii, §1)

⁸² Het is op zijn beurt weer een beetje gevaarlijk om te gissen naar wat Plato dacht over zijn filosofie. We gaan er hier echter verder niet op in om niet buiten het bestek van dit essay te treden.

gaf aan het platonisme, of er terugvond zo men wil, wordt vervolgens het belangrijkste onderdeel voor hem. Vervolgens wordt dit “nieuwe” platonisme min of meer opgedrongen aan alle posities. Dit is althans de indruk die men kan krijgen. Dus ofwel zou Putnam moeten zijn “nieuwe platonisme” opgeven, ofwel zou hij moeten opgeven dat “trial and error” “[...] iets is dat karakteristiek is van alle levende filosofische posities”. (Put, 1975a, pag. xiii, §1) Het lijkt logisch en evident dat Putnam met zijn laatste uitspraak gelijk heeft. Er is dan wel nog steeds de zaak van het Platonisme waar het schoentje een beetje wringt. We kunnen stellen dat het dan niet langer gaat over een zeker platonisme, maar eerder een soort van realisme. En dat realisme is tenslotte toch waar Putnam naar toe wil.

Wat we nu eigenlijk zagen gebeuren bij Putnam, dat zo vaak gebeurt, is dat hij op allerhande manieren lijkt tussen verschillende theorieën in te zitten en ze op de één of andere manier samenbrengt. Hij brengt ze samen op een manier zoals het voor hem past en uitkomt. De achtergrond die de verschillende eigenschappen moet bevatten, of samenhouden, is dan een realisme. Hoewel hij ten tijde van dit schrijven zich gewoon als “realist” bestempelt, kunnen we langs deze wegen toch al zien dat het niet zo maar “realisme” is. Zelfs in dit stadium zou een voorzetsel al gepast zijn. Misschien moeten we hier nog suggereren dat het “putnamiaans realisme” wordt genoemd, omdat het zijn weg naar “intern realisme” nog niet heeft voltooid. Er is ook van dat laatste op dit moment nog geen sprake, althans niet bij naam.

Verder behandelt Putnam het voor onze zaak minder relevante thema van “de thesis dat wiskunde logica is”. Putnam omschreef de meest belangrijke thema’s van dit werk in een inleiding die zelf meer de allures kreeg van een essay. In de laatste papers schrijft hij nog iets over wetenschappelijke methodologie. De rode draad in alle essays is, volgens Putnam zelf, het verhaal van de wetenschap en de wiskunde. Voor ons is het de achterliggende ontologie: het realisme.

Op het eind van de inleiding komt nogmaals naar boven hoe sterk het denken van Putnam gegrepen is door het realisme. “Als het belang van wetenschap niet ligt in het constitueren van het “geheel” van menselijke kennis, dan ligt het, volgens mij, nog minder in zijn technologische toepassingen.” (Put, 1975, xiv, §2) Dit wijst er op dat Putnam van de wetenschappelijke kennis een geheel en eenheid wil vormen. Dit is een aanwijzing naar een realistisch streven, of toch tenminste een wetenschappelijk realistisch streven. Zoals we later nog kunnen zien bij Putnam, en zoals ook aan bod komt in het stuk van Erik Oger in “Denken in alle staten”, heeft het wetenschappelijk realisme⁸³ onder meer als eigenschap een holisme na te streven. Het gaat hem er hier om zo volledig mogelijk de wereld te omschrijven. Sterker nog, dat metafysisch of wetenschappelijk realisme is er op bepaalde punten zelfs van overtuigd de wereld op een dag helemaal te kunnen omschrijven zoals het hoort. Maar voor een stuk lopen we hier op de feiten vooruit.

Wat is wiskundige waarheid?

Zoals we zonet zagen in de inleiding van dit boek, wordt alles bekeken vanuit een realistisch standpunt. Vaak wordt het realisme niet letterlijk behandeld, maar

⁸³ Meer bepaald het wetenschappelijk realisme van Putnam.

gaat het eerder om een specifiek probleem waar terloops het realisme aan te pas komt. Om die reden worden heel wat essays hier niet besproken. Ze zijn filosofisch zeer interessant, maar hebben onze zaak weinig te bieden. In plaats daarvan is het veel productiever om te grasduinen in de essays en enkel de relevante stukken eruit aan te halen.

In dit artikel argumenteert Putnam dat wiskunde realistisch moet geïnterpreteerd worden. Daarmee bedoelt hij dat wiskunde bewerkingen maakt die objectief waar of vals zijn, onafhankelijk van de menselijke geest, en dat er “iets” beantwoordt aan dergelijke wiskundige noties als “verzameling” en “functie”. (Put, 1975a, pag. 60) Een verzameling objecten bijvoorbeeld, zo zegt Putnam, hangt van haar bestaan af van de objecten: als de objecten vernietigd zijn, is er ook niet langer een verzameling. (Put, 1975, pag. 60) Dit geeft natuurlijk problemen wanneer we het hebben over een “null set”⁸⁴. Dit geeft nog eens extra complicaties wat betreft het realisme. Putnam probeert zich hier uit te redden in een voetnoot, maar slaagt daar niet volledig in. Hij argumenteert dat in de werkelijkheid op z’n minst nog één ander object bestaat naast die verzameling. Hij komt daardoor uiteindelijk tot de vaststelling dat die lege verzamelingen helemaal niet bestaan of hoeven te bestaan. Enkel nog a-priori zou men ze kunnen poneren, maar dat zou dan weer een geforceerde poging zijn volgens Putnam. (Put, 1975a, pag. 60, voetnoot)

Putnam verliest hier uit het oog dat met deze “zijsprong” (want dat is het maar voor hem) een aantal problemen rijzen. Een verzameling bestaat, zolang zijn delen bestaan. Als er van een baard nog twee haartjes overblijven, spreken we dan nog steeds van een baard? Het lijkt er op dat Putnam beter nog eens het werk van Ockham had doorgenomen. Uiteraard is Putnam met wiskunde bezig, een zeer abstract iets. Toch houdt dit argument daarbij stand, want net Putnam wou wiskunde dichter brengen bij de empirie (zoals hij vermeldde in de inleiding en ook later in dit stuk). Een deel van het probleem wordt opgelost door de volgende stap die Putnam zet: men kan objecten en verzamelingen als “tijdloos” beschouwen. In zuivere wiskunde wordt er soms geen onderscheid gemaakt tussen “bestaat nu” en “bestond toen”, “bestaat nu” en “zal bestaan”. Putnam nuanceert zijn positie nog verder door te stellen, hoewel er aan wiskundige entiteiten iets beantwoordt, dat wiskundige objecten “abstracte mogelijkheden” zijn.

Dit is een positie die problemen kan geven met de rest van Putnams filosofie. Het gaat hem hier nog steeds om het platonisme waar er in de inleiding reeds sprake van was. Dat platonisme houdt echter verband met Putnams realisme, zoniet zou hij zich er misschien niet mee bezighouden, of het op zijn minst niet verdedigen of uitbouwen. Dat realisme is op zijn beurt iets wat moet doorgetrokken worden tot de hele wereld, ook de dagdagelijkse wereld, niet alleen tot de wiskunde. Daarmee is het niet ondenkbaar dat er kleine inconsistenties kunnen ontstaan tussen dat platonisme dat spreekt van “tijdloze wiskundige objecten”, en dat “alledaagse realisme”.⁸⁵ Misschien daarom dat Putnam zoveel moeite doet en dergelijke

⁸⁴ De lege verzameling. De termen die Putnam letterlijk hanteert in het engels zeggen soms meer, vandaar het gebruik van “null set”.

⁸⁵ Pas later komt aan bod, met de introductie van het intern realisme, dat Putnam dat realisme wil zien als iets wat ook toegepast is in de alledaagse wereld, als een soort “common sense”. Dus in eerste instantie is het voorzetsel “alledaags” niet op zijn plaats. We moeten er echter rekening mee houden, en Putnam zou hier mee akkoord kunnen gaan, dat het realisme de ganse wereld wil bestrijken. Het wetenschappelijk realisme wil de

denkconstructies op poten zet, om zijn huidige platonisme te kunnen verzoenen met het realisme dat hij zo bewondert. Anderzijds zien we ook dat Putnam, net met zijn denkconstructies, alles begint bij te schaven en te veranderen tot het iets anders is geworden. In dat geval kunnen we weer niet langer de naam “platonisme” hanteren.

Deze kritieken tegen bepaalde uitingen van Putnam kan vergezocht lijken. Ook gaat het hier meer specifiek om wiskunde en lopen we op een fijne lijn tussen abstractie en empirie. En eigenlijk hebben we die fijne lijn al overschreden. Toch is het relevant deze opmerkingen te maken. Het zijn immers dergelijke en andere kleine (tot zelfs grotere) inconsistenties en onduidelijkheden die het realisme voor Putnam van zijn voetstuk zullen stoten. Het zullen dergelijke en zeer genuanceerde opmerkingen en bedenkingen zijn die Putnam maakt en trachten te beantwoorden en weerleggen waardoor hij “overstapt” op, of evolueert tot⁸⁶, zijn ‘intern realisme’. Maar daarover zien we verder in deze thesis meer.

Volgens Putnam bestudeert de wiskundige iets “objectiefs”. Een fysicus werkt met een abstractie van de reële werkelijkheid. (put, 1975a, pag. 60, §2) Dit zijn echter overtuigingen die samen gaan met het idee dat wiskundige objecten onconditioneel zijn en tot een niet-fysische werkelijkheid behoren. Het zijn overtuigingen die samen hangen met het idee dat het gaat om a-priori kennis. Putnam wil net in dit artikel wiskunde samenbrengen met empirische kennis. Wiskundige kennis wordt zo corrigeerbaar en niet absoluut, aldus Putnam. (Put, 1975a, pag. 61) Als we deze eigenschap, die Putnam wil aan de wiskunde geven, bekijken vanuit realistisch standpunt, dan kunnen we hier reeds een eerste eigenschap zien die later zal opduiken in het intern realisme. Het is misschien voorbarig die latere visie hier bij te betrekken, maar de ideeën die Putnam later poneerde hadden blijkbaar reeds wortels in zijn vroege werken over realisme. Dit onderstreept nogmaals de werkhypothese: Putnam’s visie over het realisme is veeleer homogeen dan in grote evolutie. Het gaat met andere woorden steeds om hét realisme.

Door wiskunde quasi empirisch te maken, wil Putnam zijn (wetenschappelijk) realisme er op toepassen. Via een gedachte-experiment onderzoekt Putnam hoe het er aan toe zou gaan met wiskundige bewijzen. Wiskundige stellingen zouden in deze context bewezen worden door experimenten of proefnemingen. In sommige gevallen zou het gaan om falsificatie van stellingen.⁸⁷ Stellingen zijn dus waar, zolang er geen tegenvoorbeeld is gevonden. Op die manier beantwoordt wiskunde meer aan onze werkelijkheid enerzijds. Anderzijds wordt de wiskunde steeds bijgeschaafd (bij nieuwe falsificaties) waardoor ze dichter bij de waarheid gaat liggen. Een belangrijke consequentie van deze gedachte van Putnam is dat op deze manier de tekortkomingen die Gödel aantoonde omzeild worden. De stelling van Gödel betekent immers niet alleen een gevaar voor de wiskunde, maar ook voor het realisme. De werkelijkheid kan oneindig zijn, waardoor de logica of wiskunde van toepassing op die werkelijkheid in de problemen raakt. Een eindje verder nog tenslotte (Put 1975, pag. 64) argumenteert Putnam dat het niet gaat om een gedachte-experiment, maar dat we reeds quasi empirische en empirische methodes

ganse wereld kunnen omschrijven. In dat geval ook de alledaagse, menselijke wereld. In dat opzicht kunnen we het realisme toch dit predicatief geven.

⁸⁶ Of althans *lijkt* Putnam over te stappen of te evolueren tot “intern realisme”.

⁸⁷ Uiteraard worden nog andere methodes voor bewijzen uit de empirische wetenschap toegepast zoals confirmatie.

toepassen in de wiskunde. Dit voorbeeld toont nogmaals mooi aan hoe Putnam een apologie van het realisme maakt en eventuele mogelijke gebreken tracht te omzeilen.

Er dient nogmaals te worden opgemerkt dat het hier niet meer “zomaar” gaat om realisme. Putnam benadert het realisme op een bepaalde manier en we kunnen daardoor al beginnen spreken van een “wetenschappelijk realisme”. De reden daarvoor is dat Putnam regelmatig de gedachte formuleert dat men via de wetenschap steeds beter de wereld buiten ons zal kunnen omschrijven. Putnam zal later ook zelf de term “scientific realism” in de mond nemen.

Realisme in de filosofie van de wiskunde

Verder in deze paper stapt Putnam even af van zijn gewoonlijke manier van argumentatie (waarbij hij een voorbeeld uitwerkt) en geeft een definitie van realisme. Hij beweert de volgende formulering van realisme van Michael Dummett overgenomen te hebben: “Een realist (wat betreft een gegeven theorie of discours) beweert dat (1) de zinnen van die theorie of discours waar of vals zijn; en (2) dat hetgeen de zinnen waar of vals maakt iets **extern** is –daarmee wordt bedoeld dat het over het algemeen niet gaat om onze waarnemingen, actueel of potentieel, of de structuur van onze geest, of onze taal, etc. (Put, 1975a, pag. 70) Deze definitie is overigens iets wat zeer goed overeen komt met de algemene definitie die we in hoofdstuk 1 sublimeerden uit de verschillende verklaringen die er voorhanden waren in allerhande naslagwerken. Putnam gaat verder door te poneren dat dit realisme toepasbaar is op de wiskunde. We hebben er het voordeel bij (wat betreft de zonet gegeven vorm) dat we er niet van hoeven overtuigd te zijn dat “wiskundige objecten” bestaan. Putnam verwijst naar Kreisel die beweerde dat de vraag van realisme de vraag is van de objectiviteit van de wiskunde, en niet de vraag van het bestaan van wiskundige objecten. (Put, 1970a, pag. 70, §1) Deze stelling gaat Putnam verder verdedigen.

We kunnen zeggen dat Putnam op dit moment een eerste onderverdeling maakt in het realisme. Het gaat ook om een welbepaalde facet van het realisme, die hier in de verf komt te staan. Hier introduceert hij namelijk het externalisme. Hij zal, zoals we later nog zullen zien, nog meer vormen en aspecten onderscheiden in het realisme “van de harde lijn” (later ook wel metafysisch realisme genoemd). Uiteraard behoort die hier geciteerde formulering die van Dummett komt ook tot eerder gegeven eigenschappen en formuleringen van het realisme, maar Putnam neemt ze toch hier apart. Ook wordt er heel duidelijk geformuleerd, staat het meer in de verf dan vroeger, dat het vooral gaat om een wereld die buiten ons ligt. Vandaar dat we het hier zien als iets aparts of nieuws in de geschriften van Putnam.⁸⁸

Een eindje verder in de tekst gaat Putnam een probleem waar hij mee worstelt, als het gaat om realisme en wiskunde, bij naam noemen. “Traditioneel heeft

⁸⁸ Het is opmerkelijk dat bijvoorbeeld Erik Oger in “Denken in alle staten” deze publicatie van Putnam niet citeert. Enerzijds wil hij enkel een vluchtige blik werpen op het denken van Putnam, anderzijds is hij bij momenten zeer correct en specifiek in het citeren van werken van Putnam. Zie daarvoor pag. 127 en volgende van “Denken in alle staten”. (Og, 1992)

realisme in de filosofie van wiskunde samen gegaan met platonisme...” (put, 1975a, pag. 72) Voor een stuk toont Putnam aan dat realisme, dat dichter staat bij platonisme, veel meer problemen en inconsistenties heeft. Zoals gezien in de verklaringen voor de term “realisme” uit verschillende encyclopedieën en dergelijke⁸⁹, was het realisme oorspronkelijk gerelateerd aan het platonisme en vooral het idealisme.⁹⁰ Ten tijde van de scholastiek is het een eigen leven gaan leiden. Vanuit dat standpunt bekeken, is Putnam hier reeds een paar veranderingen aan het aanbrengen aan het realisme, of is hij het aan het vormen zoals hij wil. Hier komt dan ook bij Putnam het verband tussen platonisme en realisme heel duidelijk aan bod. Met dit in het achterhoofd zijn de bedenkingen over het platonisme van hierboven meer dan gerechtvaardigd. Voor Putnam gaan ze dus samen, en als het ene problemen veroorzaakt, dreigt de structuur in het water te vallen. Waarschijnlijk zijn het deze kleine dingen die er voor zullen zorgen dat Putnam meer in een andere richting zijn realisme uitwerkt.

Daarna keert Putnam in de tekst terug naar het realisme zelf. Volgens Putnam is realisme (wat betreft de empirische wetenschappen) gebaseerd op twee soorten argumenten. Putnam noemt deze “negatieve” en “positieve” argumenten. (Put, 1975a, pag. 72, §3) Negatieve argumenten gaan over het feit dat verschillende reducerende of operationalistische filosofieën onsuccesvol zijn. Het positieve argument voor realisme is dat het de enige filosofie is dat van het succes van wetenschap geen mirakel maakt.⁹¹ (Put, 1975a, pag. 73, §1) In de verdere verduidelijking en verdieping wat Putnam hier zonet poneerde gebruikt hij dan ook voor het eerst de term “scientific realism”, een term die terecht is en er eigenlijk al een tijdje zat aan te komen.

Vervolgens legt Putnam in de betreffende paper het verband naar de wiskunde. Het positieve argument voor realisme heeft een analogie in het geval van wiskundig realisme, aldus Putnam (put 1975, pag. 73, §2) Het zou hier tevens gaan om de enige filosofie die van het succes van de wetenschap geen “mirakel” maakt (namelijk realisme). Putnam verdedigt en nuanceert nog verder waarom het realisme de meest geschikte visie is voor de wiskunde. Daarbij weidt hij uit naar discussies omtrent de fysica en ook het intuitionisme. Gezien Putnam’s eerdere reconstrueren, is het niet vreemd dat hij de overstap maakt van het platonisme naar het realisme, op het gebied van de wiskunde. Het is enigszins ook moeilijk spreken over een “overstap” tussen de twee. Platonisme, en daaruit voortvloeiend idealisme, liggen zeer dicht bij het realisme en ze overlappen elkaar zelfs. Dit werd uitvoerig geïllustreerd bij ons onderzoek naar de basisbetekenis van realisme in naslagwerken in hoofdstuk 1.

Dit voor wat betreft de paper “What is mathematical truth?”. Hoewel alle essays in dit boek geschreven zijn vanuit realistisch oogpunt, is dit essay het meest bruikbaar geweest om de visie van Putnam op dat moment te verduidelijken. Vandaar dat de andere essays uit zijn eerste deel “verzameld werk” dan ook niet zo grondig of helemaal niet besproken zijn. Dit betekend echter niet dat ze filosofisch oninteressante onderwerpen zouden behandelen. Ook is het mogelijk dat hier en

⁸⁹ Zie hoofdstuk 1

⁹⁰ Het is moeilijk om een duidelijke scheiding te maken tussen platonisme en idealisme. In zekere zin kunnen ze soms als synoniem worden gezien. Een uitgebreide analyse van het platonisme en idealisme valt echter buiten het bestek van dit essay.

⁹¹ Dit argument wordt later ook nog hernomen in “Realism with a human face”.

daar nog verwijzingen naar het realisme bovenkomen, maar de belangrijkste elementen kwamen hier wel reeds aan bod.

Hoofdstuk 4: De jonge Putnam temidden zijn realisme

Terwijl ik rustig zit en niets doe
Komt de lente en het gras groeit vanzelf
De blauwe bergen zijn vanzelf blauwe bergen
De witte wolken zijn vanzelf witte wolken

-Uit “Aldus sprak Bellavista”
Toyo Eicho, Zenrin Kushu.

Het tweede deel van het “oude” realisme.

“Mind, Language and reality” is het tweede deel van de verzamelde werken van Putnam. In dit werk is er nog geen sprake van “intern realisme” of van een “wending” in het denken van Putnam. In de essays die we er in terugvinden, had Putnam het voornamelijk over taal filosofie en “philosophy of mind”. Hij doet dit uiteraard nog steeds vanuit een realistisch standpunt. Zoals we ondertussen de schrijfstijl van Putnam beginnen te kennen, beperkt hij zich niet tot één enkel thema, maar ook hier overlappen verschillende standpunten en onderwerpen elkaar. Het is onze taak opnieuw bepaalde visies en standpunten bloot te leggen, teneinde de werkhypothese te staven.⁹² Zoals we eerder in vorig hoofdstuk al deden in de thesis,

⁹² Of te weerleggen, al naar gelang wat we vinden.

gaan we grasduinen in dit werk in plaats van elk essay volledig te overlopen. De rode draad die wij volgen is immers deze van het realisme.

Contra verificationisme.

In de inleiding zou Putnam zich eigenlijk bezig moeten houden met wat hij aangeeft in de titel. Daar verkondigt hij dat het gaat over “de taal filosofie en de rest van de filosofie”. (Put, 1975b, vii) In de “praktijk” wijkt hij weer af van zijn gekozen hoofdzaak om in andere filosofisch interessante thema’s te vervallen die wel ergens verband houden met het hoofdonderwerp.

Eén van die subthema’s is het verificationisme. Het is niet de eerste keer dat Putnam het daar over heeft. In het vorige deel van “verzamelde werken” (Put, 1975a) kwam het ook af en toe aan bod, maar hier is het duidelijk één van de belangrijkste dingen waarover hij schrijft (en uitwijdt). Dat verificationisme is niet van groot belang voor onze zaak, maar vermits Putnam het er vaak over heeft, gaan we er (noodgedwongen) even dieper op in.

Volgens Putnam is het een honderdtal jaar een dominante stroming geweest in de wetenschapsfilosofie. Hij geeft vervolgens zelf een korte verklaring van wat verificationisme inhoud. Het gaat om een doctrine die zegt dat als we de betekenis kennen van een wetenschappelijke propositie (of van eender welke propositie volgens de meeste verificationisten), dan weten we wat het bewijs zou zijn om die propositie te ondersteunen. (Put, 1975b, vii) Volgens Putnam is historisch gezien verificationisme nauw verbonden met positivisme. Hij geeft dan vervolgens nog eens een korte definitie mee van het positivisme: “(origineel was het) de visie dat de wetenschap louter regelingen in de menselijke ervaring omschrijft”. (Put, 1975b, vii) Putnam voegt er nog aan toe dat, samengenomen, deze twee visies dicht bij het idealisme liggen. Tot nu toe heeft Putnam nog geen kritiek geleverd, maar enkel een stand van zaken geschetst en een paar verklaringen gegeven. Het is niet zo verwonderlijk dat Putnam zich tegen dat verificationisme keert als dat zo dicht bij het idealisme ligt. Hij heeft immers, zoals reeds hiervoor uitvoeriger besproken, het realisme verder willen verwijderen van het idealisme vanwege een aantal tekortkomingen.

Hierop zet Putnam binnen zijn uitleg over het verificationisme een realistische stap. Hij beweert dat veel verificationisten uit de twintigste eeuw “referentie tot ervaring” in de oudere formuleringen wilden vervangen door een referentie tot “waarneembare dingen” en “observeerbare eigenschappen”. (Put, 1975b, vii) Vanaf dit punt verliest Putnam zich in een discussie over verificationisme en ook “behaviorisme” en allerlei tekortkomingen ervan. De gedachtegang mondt uit bij de vraag naar “meaning” (in dit geval gezien als “betekenis”). Na het aantonen van een aantal gaten in de verklaringen van het verificationisme, zet Putnam het realisme tegenover dat verificationisme. Hij stelt vast dat een aantal tekortkomingen van het verificationisme, er niet zijn bij het realisme. Voor de realist, bijvoorbeeld, is er in de “betekenis” steeds een element dat onveranderd blijft, namelijk **referentie**. Referentie is onafhankelijk van drastische veranderingen van theorieën die de wereld trachten te omschrijven.

Toch heeft het realisme ook zijn problemen, aldus Putnam. (Put, 1975b, ix, §5) Traditioneel dachten realisten dat diezelfde referentie gedetermineerd was door mentale of platonische entiteiten, intenties. Deze doctrine van gefixeerde “betekenissen” - of het nu in het hoofd is of in een wereld van abstracte entiteiten (op de een of andere manier verbonden met het hoofd) - die referentie voor eens en voor altijd determineert, is volgens Putnam, open voor de tegenwerpingen die ook aan het verificationisme werden verweten. (Put, 1975b, ix-x) Daarop gingen een aantal realisten hun theorie over betekenis aanpassen, aldus Putnam. In plaats van betekenissen te zien als entiteiten die referentie determineren, beginnen ze nu betekenissen te zien als iets dat **gedetermineerd wordt door** referentie. Op zijn beurt wordt referentie voornamelijk gedetermineerd door causale connecties. (Put, 1975b, x) Deze niet-verificationistische theorie over betekenis wordt door Putnam vervolgens verder uitgewerkt in zijn papers “explanation and reference” en “the meaning of meaning”. We komen daar later in deze thesis nog op terug.

Volgens Putnam zijn er nog meer problemen dan louter dat van “betekenis” bij het verificationisme. (Put, 1975b, pag. X) Hiervoor haalt Putnam een ander probleem aan. Waarheid en valsheid zijn, aldus Putnam, de meest fundamentele termen van rationele kritiek. Elke adequate filosofie zou zich dan ook moeten rekeningschap geven van deze termen. Als die filosofie faalt, dan toont dat dat we er mee kunnen afrekenen. (Put, 1975b, pag. X) volgens Putnam faalt het verificationisme in beide gevallen.

Tot zover het verificationisme, want verder gaat Putnam in de inleiding in op “philosophy of mind”. Hoewel hij in zijn essays zou kunnen uitweiden over realisme, en er zeker verbanden te leggen zijn van realisme naar “philosophy of mind”, legt Putnam zelf in de inleiding niet de link tussen beide. We kunnen dit wel zelf afleiden, of erin leggen, wanneer Putnam spreekt over de “theorie van referentie”. (Put, 1975b, pag. Xii, §2) Erik Oger, bijvoorbeeld, beschouwt het onderdeel “referentie” als een tweede groot “onderdeel” van het wetenschappelijk Realisme. Oger noemt het “Waarheid als correspondentie”. (Oger, 1992, pag. 130)

Echt diep gaat Putnam er niet op in. Ironisch genoeg ziet het er eerder naar uit dat hij van taal filosofie en “philosophy of mind” zijn hoofdthema’s maakt, om dan te vervallen in zijsporen die over het realisme neigen te gaan. Dit is echter een logisch en natuurlijk gevolg. Hij voert zijn onderzoeken immers uit vanuit een metafysisch realistisch standpunt. Of dat realisme wel altijd het harde realisme is, zal nog moeten blijken bij het verdere bestuderen van zijn teksten. Tot hiertoe is dit niet helemaal duidelijk, maar over het algemeen lijkt Putnam soms te neigen naar een gematigd realisme.

Vanwege Putnams onderzoek dat zonet ontstond over de betekenis van termen zoals “juist” en “fout”, blijft hij een heel stuk in zijn inleiding steken bij “betekenis” op zich. Zonder op dit specifiek onderzoek van Putnam in te gaan, is het zeer frappant hoe “mooi” men soms de Realistische overtuigingen kan terugvinden in de argumentatie. Sommige argumenten kan men als het ware uit hun context plukken en zou men even goed kunnen gebruiken ter verdediging van het realisme. Vermits die argumenten ook iets zeggen over de aard van dat realisme dat Putnam in het achterhoofd heeft, is het interessant er hier een paar te bekijken.

Op een gegeven moment verliest Putnam zich in een argumentatie die uitmondt in het bekijken van wat veranderd bij een overgang van Euclidische naar Riemanniaanse meetkunde. Meer specifiek bekijkt hij of de betekenis van het begrip “een rechte lijn” verandert. Men komt tot de vaststelling dat desondanks andere connotaties, of zelfs een andere theoretische “aura”, er niets veranderd wordt aan de *waarheidswaarde* van de zin, tenzij de eigenlijke *referentie* van de term “een rechte lijn” verandert. Putnam voegt er nog aan toe: “Tenzij we nu verwijzen naar andere wegen in de ruimte dan rechte lijnen”. (Put, 1975b, pag. xv, §1) Daar kunnen we reeds een Realistische eigenschap uithalen. Er is dus sprake van een wereld die buiten ons ligt, die zelfs min of meer buiten onze taal ligt. We ontdekken of iets waar of vals is door de *referentie* met die externe werkelijkheid. Dit zijn reeds een paar tekenen die ons te kennen geven dat er op de achtergrond van de argumentatie een realisme aanwezig is. Dit wisten we misschien al, maar in het belang van ons onderzoek moeten we nagaan of dat niet verandert.

Wanneer Putnam op het zonet gegeven argument ingaat, verzwakt hij eigenlijk het realisme dat op de achtergrond aanwezig is. Volgens Putnam leek het een a-priori waarheid voor de conceptuele revolutie, was het net alsof er wegen *zijn* in de ruimte die zich op een Euclidische manier gedragen. Uiteindelijk bleek dit een soort van toeval te zijn, namelijk dat er überhaupt plaatsen zijn in de ruimte die beantwoorden aan Euclidische kosmologie. Of zoals Putnam het iets abstracter stelt: “Het gebeurt vaak in een wetenschappelijke revolutie dat iets dat ooit als een a-priori waarheid werd genomen, opgegeven wordt; en men kan niet zeggen dat hetgeen gebeurde simpelweg [het fenomeen] is dat de woorden aan nieuwe referenten toegewezen worden, want, vanuit het standpunt van de nieuwe theorie, zijn er geen en zijn er nooit objecten geweest die hoe dan ook de referenten zouden kunnen geweest zijn van de woorden waarvan sprake”. (Put, 1975b, pag. xv, §2) We zien Putnam hier dus, door het argument te willen ontcrachten, tornen aan het a-priori die zich gemakkelijk voordoet in realisme. Met andere woorden, als een soort van zisprong, schaaft hij de scherpe kantjes van het realisme bij. Dat komt natuurlijk goed uit voor ons onderzoek. Dit laat immers vermoeden dat zijn oorspronkelijke realisme helemaal niet zo extreem en “hard” is geweest. Op die manier ligt dat dichterbij de “nieuwe” richting die Putnam insloeg, die van het intern realisme. Tevens lijken we langs een andere weg, opnieuw argumenten te vinden om te zeggen dat Putnam eigenlijk nooit echt van gedacht veranderde. Het is ook een aanwijzing voor het idee dat Putnam zijn realisme slechts “vormde” over de jaren heen, in plaats van werkelijk van gedacht te veranderen.

Een beetje verder komt Putnam tot de conclusie dat er zoiets bestaat als het overboord gooien van een propositie die ooit *a-priori* was. Voor Putnam bleek dat er geen basis was om te blijven bij het standpunt dat er “absolute a-priori waarheden” bestaan, waarheden waar een rationele mens niet aan zou mogen twijfelen. (Put 1975b, pag xvi, §2) Dit ondersteunt uiteraard onze argumentatie en denkwijze die we zonet poneerden.

Nog wat verder in de inleiding zien we nog eens het belang van “referentie” terugkeren. Putnam geeft zelf één van de redenen waarom het zo belangrijk is, zelfs niet direct in verband met realisme. Oorspronkelijk was men immers op zoek naar de referentie van wetenschappelijke termen. Men wakkerde een conventionalisme aan in de filosofie van ruimte en tijd. (Put, 1975b, pag. xvi-xvii) Op zijn beurt zijn

conventionalisme en realisme twee stromingen die het niet zo goed met elkaar kunnen vinden... Die “referentie” moet dan ook het conventionalisme helpen kelderen.

In het slot van zijn inleiding lijkt Putnam terug te keren naar zijn droom, zijn muze die hem begeestert: het realisme. Een paar dingen springen in het oog. Putnam zou in deze essays niet geprobeerd hebben om een of andere grote visie op de aard van de filosofie naar voor te brengen. (Put 1975b, pag. xvii, §2) Wat verder echter geeft hij een opsomming van een aantal vragen waar de filosofie zich mee bezighoudt, en de eerste, de voornaamste misschien, die hij opnoemt, is “de relatie tussen denken en realiteit”. Vervolgens argumenteert Putnam, hoewel niet grondig en zonder de bedoeling er een nieuw stuk aan te wijden, dat filosofie een “wetenschap” is. Ten slotte vermeldt hij nog dat “filosofen het steeds essentieel vonden om te putten uit de wetenschappelijke kennis van de tijd”. (Put, 1975b, pag. xvii, §2) Hoewel Putnam het belang erkent van de andere gebieden en vragen in de filosofie, ziet het er naar uit dat hij toch een vrij scientistische visie heeft van de filosofie. Dit is iets wat we kunnen beschouwen als samen horend bij de droom van het wetenschappelijk realisme dat hem verblindde. Wat daar ook deel van uit maakt is dat epistemologie het belangrijkste is; hoe de wereld er uitziet, ook de ontologie is primair. Pas daarna kunnen we beslissen iets in of aan die wereld te gaan doen. Dit lijkt de onderliggende boodschap die tussen de lijnen te lezen staat. Dit wordt nog eens versterkt wanneer men ziet dat Putnam in latere publicaties zich ook heel sterk gaat bezig houden met politiek en ethiek. Een voorbeeld daarvan is “Pragmatisme, een open vraag”. Met de jaren zou zijn algehele interesseveld wat verschoven en uitgebreid worden. Maar in deze periode was het licht van het realisme (of de epistemologie) eerder verblindend, zo lijkt het.

Taal, filosofie en... Realisme.

In het eerste essay van het boek, “Language and philosophy”, heeft Putnam het over het belang van de taalfilosofie. Zoals steeds beslaan de gegeven argumenten veel meer dan alleen maar redenen waarom het interessant of belangrijk is om aan taalfilosofie te gaan doen. Ook hier kunnen we in de zijsprongen tekenen van realisme bekennen. We kunnen dit al zien wanneer hij heel vroeg in dit essay al eens de tegenstelling (of strijd) realisme - Rationalisme aanstipt. “Bacon maakte de weg vrij voor alle moderne wetenschappen door te argumenteren dat wetenschappers hun vragen moeten stellen aan de natuur, en niet aan het a-priori intellect”. (Put, 1975b, pag. 1, §2) Dit kunnen we immers beschouwen als een uitspraak voor het kamp van het realisme. “...maar het was Newton, en niet Bacon die de wet van de universele zwaartekracht ontdekte”. (Put, 1975b, pag. 1, §2) Vermits Newton het voornamelijk deed met theoretische werktuigen als wiskunde en dergelijke, en niet meteen met empirisch onderzoek, kunnen we zijn uitspraak bij het kamp van de rationalisten zetten. Dit is al een eerste teken dat Putnam nog steeds bezig is met dat realisme. Maar er valt nog meer tussen de lijnen te lezen. Als we dat citaat over Newton bekijken, dan valt toch meteen op hoe sterk de realistische overtuiging ingebakken zit bij Putnam. (We kunnen dit ook in latere werken terugvinden zoals in “Realism with a Human face” (Put, 1990a), maar later meer daarover). Putnam gebruikt hier immers de woorden “...de wet van de universele

zwaartekracht ontdekte...” Dat ontdekken zou kunnen slaan op de overtuiging dat die wet er altijd al geweest is, dat die vast ligt. (Net zoals de ganse werkelijkheid buiten ons vast zou liggen en niet zou veranderen door ons denken). De mens op zijn beurt vindt die niet uit, maar ontdekt die. Dat is duidelijk een realistisch trekje die we kunnen waarnemen in de manier van denken. Indien er een ander wereldbeeld gehanteerd werd dan het realisme, dan was het bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat die wet uitgevonden werd door de mens, en niet ontdekt.

Geregeld zien we in de argumentatie van Putnam het belang van referentie opduiken. Die referentie is eigen aan het Realistische gedachtegoed bij Putnam. Zo vraagt hij zich op een gegeven moment af: “Waarom dan, heb ik niet eerder gezegd dat zinnen begrijpen de mogelijkheid is om te verwijzen naar wat het ook moge zijn in de werkelijke wereld dat correspondeert met die zinnen?” (Put, 1975b, pag. 4, §2) Het gaat hem dus weer om de verwijzing naar een wereld die buiten ons ligt. Putnam antwoordt zelf op zijn vraag door te stellen dat er weinig is om naar te verwijzen, in het geval van zinnen. (Put, 1975b, pag. 4, § 3) Het is echter niet omdat dit niet zou lukken met zinnen, dat we referentie zomaar overboord mogen gooien. Putnam houdt vast aan die referentie met de buitenwereld. Dit kunnen we ondersteunen door de ontwikkeling van zijn argumentatie, een beetje verder: “In het kort lijkt het alsof taal een grote ballon is die verankerd is aan de grond van niet-linguïstische feiten...” (Put, 1975b, pag. 4, §3) Die niet linguïstische feiten liggen voor Putnam in de externe werkelijkheid, rekeninghoudend met zijn ontologische overtuigingen.

Misschien is de grootste vijand van het realisme wel het scepticisme. In ieder geval is het een zware opponent om tegen te strijden en ligt het aan het andere uiteinde van het realisme. Putnam lijkt zich in dit essay niet meteen te weren tegen het scepticisme, maar toch wordt er eens naar uitgehaald. Tussen haakjes betreft hij vlug eventjes het scepticisme bij zijn argument: “Natuurlijk zou dit de sceptici niet bevredigen. Maar aan de andere kant, niets zou hen bevredigen. Dat is de natuur van het scepticisme”. (Put 1975b, pag. 8, § 4) Enerzijds kunnen we dit beschouwen als een vlugge definitie van het scepticisme. Anderzijds kunnen we dit ook zien als een honende opmerking over het scepticisme. Sceptici worden inderdaad niet bevredigd door de argumenten van een realist. Om te stellen dat er niets is dat een scepticus bevredigt, is iets totaal anders. Zelfs een auteur zoals David Hume⁹³, die in zijn filosofisch onderzoek vaak in sceptische extremen belandde, gaf toe dat men in het dagelijkse leven nog steeds bepaalde dingen aannam om gewoon te kunnen functioneren. Het is dus niet ondenkbaar dat sceptici in bepaalde contexten weldegelijk (misschien noodgedwongen) tevreden zijn met bepaalde argumenten of gegevens.

In zijn argumentatie komt Putnam op een gegeven moment met een tegenargument op de proppen die uit Realistische hoek komt: “[...] ‘Tafel en stoel zijn verschillende concepten’ hangt niet af voor zijn waarheid van het bestaan van de Engelse [in dit geval Nederlandse] taal, noch eender welke feiten over die of eender welke andere taal” (Put 1975b, pag. 12, §2) Er wordt nog aan toegevoegd dat de voorgestelde vertaling een empirische uitdrukking is over Engels (Nederlands in dit geval). De realistische achtergrond hiervan is duidelijk: er wordt gebruik gemaakt van referentie tussen taal en externe werkelijkheid. Heel frappant is dat Putnam dit niet tegenspreekt. Om zijn argumentatie te redden, formuleert en definieert hij “concept”

⁹³ Hierover kan men meer lezen in “A Treatise of Human Nature” van David Hume.

op een dergelijke manier zodat hij het tegenargument omzeilt en uiteindelijk zelfs beaamt in bepaalde punten. Dit toont nogmaals hoe zeer hij het realisme genegen is en ook consequent doorvoert in zijn argumentatie. Hij laat blijkbaar geen kans onbenut om consequent een realist te zijn en misschien zelfs een iets meer fundamentalistische of harder realist.

Putnam is zeer grondig in zijn betoog. We kunnen dit onder meer opmerken door de hoeveelheid andere stromingen en filosofen die we tegenkomen. Op een gegeven moment komen we dan ook Berkeley tegen. Het gaat hier weer om een tegenhanger van het realisme waartegen Putnam zich probeert te verdedigen. “Berkeley dacht dat realiteit volledig “mentaal” is, dat niets bestaat behalve geesten en hun ideeën. Wat leken vaak niet weten is dat Berkeley het veel radicalere standpunt had dat de tegenovergestelde visie –het gezond verstand standpunt dat de werkelijkheid niet helemaal mentaal is, dat materiele objecten niet zomaar ons idee zijn – of betekenisloos is of zelf-contradictorisch. Met andere woorden, Berkeley dacht niet dat werkelijkheid toevallig mentaal was; hij dacht niet dat de andere mogelijkheid zelfs zou kunnen waar zijn.” (Put 1975b, pag. 15, § 3) Aan Berkeley heeft Putnam dan ook een grote kluit, vermits deze het bestaan van een werkelijkheid buiten ons, ontkende. Uiteraard is het bestaan van die externe werkelijkheid een kerneigenschap van het realisme. Hetgeen dat Putnam dan vervolgens ook doet is Berkeley tegenspreken en met man en macht proberen bewijzen dat de externe werkelijkheid bestaat. Hij komt hier echter niet meteen aan toe. Om er zeker van te zijn dat het gedachtegoed van Berkeley in zijn betoog nergens als een feniks uit zijn as herleeft, gaat hij eerst een aantal fouten aantonen in de redeneringen van Berkeley. Putnam gaat zelfs vervolgens uitleggen hoe het zover is kunnen komen met Berkeley om dergelijke fouten te maken: “[...] Al naargelang men meer en meer tijd spendeert in het onderzoeken van zuiver mentale zaken, zal het natuurlijk moeilijker en moeilijker worden om het idealistische standpunt, dat “mentale zaken” alles is wat er is, te verlaten.” (Put 1975b, pag. 16, §4) Niet alleen omwille van zijn argumentatie, maar ook omwille van het realisme zal Putnam uit dit “Idealistisch moeras” (zoals hij het noemt) proberen geraken. (Put 1975b, pag. 16, § 4)

Het realisme verdedigen in deze zaak doet Putnam op vele manieren. Hij maakt allerhande zijsprongen om toch maar aan te tonen hoe wij intuïtief het realisme als correct ervaren en hoe gek het idee is iets anders aan te nemen. Althans, dit is een manier om zijn volgende bemerkingen te interpreteren: “[...] geen enkele wetenschapper zou een fenomenologische positie ernstig nemen als het van hem vereiste dat hij gelooft dat alle zinnen in de wetenschap die het hebben over het bestaan van ongeziene fysische objecten zouden moeten verworpen worden [...] Voor het accepteren van een dergelijke filosofische positie zou niet herinterpretatie nodig zijn, maar het simpelweg schrappen van wetenschap (en gezond verstand) zoals we het kennen.” (Put 1975b, pag. 19, § 1) Hier wordt getornd aan het bestaan van een externe werkelijkheid, en uiteraard trekt Putnam hiervoor ten strijde. Hoewel hij soms al eens op ons gemoed lijkt te werken in plaats van echt overtuigende argumenten te geven. Wetenschap zoals we het kennen zou inderdaad moeten heropgebouwd worden vanaf zijn grondvesten, als we die positie zouden innemen. Onze huidige wetenschappers zullen daar inderdaad hoogstwaarschijnlijk niet van gediend zijn. Het ziet er dus naar uit dat er hier gevraagd wordt medelijden te hebben met die arme wetenschappers, in hen te geloven en hen te vertrouwen, in plaats van

op basis van grondig overdachte argumenten die positie te verwerpen. Blijkbaar zijn voor Putnam alle middelen goed om zijn zaak te verdedigen.

Wat voor Putnam een (of dé) echte uitdaging is tegenover onder meer Berkeley, is bewijzen dat er zoiets bestaat als een externe werkelijkheid. Hij probeert dit, maar op zeer technische en moeilijke wijzen. Het toont aan dat Putnam op dit punt een beetje problemen neigt te krijgen met zijn eigen realisme. Dit kunnen we ook afleiden wanneer Putnam zelf schrijft: “Mijn vraag is of de realist iets kan zeggen voor zijn visie dat niet van de vorm is: de tegenovergestelde visie heeft die en die tekortkomingen”⁹⁴. (Put, 1975b, pag. 21, § 1) In een eerste poging om een degelijk argument te vinden, haalt Putnam een idee van een zekere Professor Donald Williams aan: “[...] de ‘theorie’ dat er materiele objecten zijn, verklaart en systematiseert de fenomenen die we observeren beter dan eender welke voorgestelde alternatieve theorie.” (Put, 1975b, pag. 21, § 2) Toch vertoont dit argument volgens Putnam tekortkomingen. “[...] als we weten dat dergelijke en dergelijke materiele objecten zich zo en zo gedragen, dan weten we al op een andere manier dat er materiele objecten bestaan. (Put, 1975b, pag. 21, § 3) Als we er dus van uitgaan dat die fenomenen die we observeren van materiele objecten komen, dan weten we dus ook al op een andere manier dat er materiele objecten *bestaan*. In dat geval wordt volgens Putnam vorig argument overbodig.

Het belang van het aantonen dat er zoiets bestaat als “objecten” en een “externe werkelijkheid” waar die objecten aanwezig zijn, is niet gering. Het betreft immers de kern van het realisme die ter sprake komt of in vraag wordt gesteld. Vandaar dat Putnam in dit voorbeeld dat we namen, alsook in andere argumenten⁹⁵ voor het realisme, soms net die argumenten gaat ontkrachten of gaat confronteren met tegenargumenten. Hij wil immers zo sterke, standvastige argumenten mogelijk om het realisme, of delen ervan te ondersteunen. Wat in de eigen argumentatie van Putnam naar voor komt als een zijsprong, is een juweeltje dat nogmaals aantoont hoe sterk hij het realisme ziet als het enige mogelijke, handigste, interessantste (als het ware) wereldbeeld dat beantwoordt aan onze intuïtie. Anderzijds geeft het ook nogmaals aan dat Putnams metafysisch realisme, ook een wetenschappelijk realisme is. “[...] De observatie taal, gebruikt in wetenschap, kan gekozen worden om neutraal te zijn tussen twee typische wetenschappelijk theorieën, maar kan slechts zeer moeilijk gekozen worden om neutraal te zijn wat betreft tot het al dan niet bestaan van materiele objecten. [...] Men kan geen spreekwijzen vermijden die het bestaan van materiele objecten veronderstellen, zonder zich helemaal te verwijderen van de normale manier om de “fenomenen die we observeren” te omschrijven.” (Put 1975b, pag. 25, § 1)

Opvallend is dat Putnam vrij grondig zoekt naar argumenten om aan te tonen dat er materiele objecten en een externe werkelijkheid bestaan, en daarbij toch iets over het hoofd ziet. Hij draait er zijn hand niet voor om allerhande kunstgrepen⁹⁶ uit te voeren, of de meest complexe analyses te maken op zoek naar argumenten, of om argumenten te verstevigen. Voor zover we kunnen zien in zijn teksten, geeft hij de

⁹⁴ Waarmee hij zich afvraagt of we ook positieve redenen kunnen geven om het realisme aan te hangen in plaats van enkel kritiek te leveren op andere visies.

⁹⁵ Te vinden in het tweede deel verzamelde werken (Put 1975b), pagina’s 20 tot en met 24. Het thema komt verder in de argumentatie voor taal filosofie ook nog aan bod, maar meer versnipperd.

⁹⁶ Zoals twee paragrafen hierboven te zien is. Het lukt hem eigenlijk niet helemaal om het bestaan van die externe werkelijkheid aan te tonen. Hij doet nog een poging met de hieronder weergegeven argumenten.

indruk er niet aan te denken om bijvoorbeeld argumenten te gebruiken uit “The life of the mind” van Hannah Arendt. Haar voornaamste argumentatie hieromtrent is terug te vinden in hoofdstuk 7 van deel één, getiteld: “Werkelijkheid en het denkend ik: de Cartesiaanse twijfel en de ‘sensus communis’”. (Ar, 1977, pag. 45-53) Arendt komt tot de vaststelling dat ze niet tevreden is met solipsistische filosofieën, zoals bijvoorbeeld deze van Descartes solipistisch neigt te zijn. Ook de geboden “oplossingen” of tegenargumenten bevredigden haar niet echt. Ze kwam tot een eigen argumentatie bij het onderzoek naar wat “het leven van onze geest” is, wat denken is. Het gezond verstand, “common sense” in het Engels, of “sensus communis” zou de oplossing bieden. Terwijl de term enerzijds “een gezonde manier van denken die we allemaal zouden moeten hebben” betekent, komt in het Engels en in het Latijn ook nog een andere betekenis aan bod. Het zou gaan om een “gemeenschappelijk zintuig”. Arendt omschrijft het als een zesde zintuig dat alle andere vijf zintuigen combineert. Op die manier zouden we de capaciteit hebben om iets waar te nemen wat ieder zintuig op zichzelf niet kan vatten: de (externe) werkelijkheid. (Ar, 1977, pag. 50, §1) Arendt leverde een vrij krachtige en overtuigende argumentatie die ook kan gebruikt worden voor de zaak van het realisme.⁹⁷ Helaas kwam ze bij Putnam niet aan bod.

Desondanks volgt Putnam een bepaalde lijn van argumenteren. Hij volgt de inductivistische argumenten voor het realisme en de tegenargumenten. Ter verduidelijking: een mogelijke, eenvoudige uitwerking van de inductivistische argumentatie vinden we terug bij Putnam en gaat als volgt:

“Ik ben in een kamer waarin een stoel staat en mijn ogen zijn gericht op de stoel.

Er is normale verlichting in de kamer.

Ik ben bij bewustzijn, en let op mijn gezichtsveld.

Wanneer ik in een kamer ben die ... en er is normale belichting ... en ik ben bij bewustzijn en lettend op mijn gezichtsveld, dan is het geval dat (of het is bijna altijd het geval dat) er een stoelvormig waarnemingsgegeven aanwezig is in mijn gezichtsveld.

(Conclusie) Er is een stoelvormig waarnemingsgegeven in mijn gezichtsveld”.

(Put, 1975b, pag. 22, §2)

Hij bekijkt of het bestaan van materiele objecten kan gefalsifieerd worden. Hij bekijkt het probleem vanuit het fenomenalisme. Hij voert zijn onderzoek en analyse zeer grondig en komt telkens tot een argumentatie of een manier om aan te tonen dat materiele objecten bestaan, of dat de externe werkelijkheid bestaat. (Uiteraard kan er nog steeds gediscussieerd worden over zijn argumentatie en analyse). Dit allemaal in het licht van zijn hoofdthema: het belang van taal filosofie. Toch is deze argumentatie ergens slechts een zijspiong. Het bestaan of het belang van een taal impliceert niet noodzakelijk het bestaan van een materiele werkelijkheid. Het feit dat er zoveel moeite gestopt wordt in die argumentatie, die toch maar een zijspiong is, toont nog eens mooi aan hoe belangrijk het realisme wel is voor Putnam. Zoals reeds vermeld geeft het ook iets aan over de aard van dat realisme: het gaat hier om een wetenschappelijk realisme. “Language and philosophy” is echter niet het enige essay waar (onderhuids) het realisme aan bod komt.

⁹⁷ De hier gegeven samenvatting kan oppervlakkig zijn en in detail wat afwijken van de eigenlijke redeneringen en argumentatie. Voor de volledige versie consulteer “the life of the mind” van Hannah Arendt.

Ware uitdrukkingen en correspondentie met de werkelijkheid.

Niet in ieder essay van Putnam is het gemakkelijk, om Realistische trekjes bloot te leggen. Het is zelfs niet altijd even relevant, vermits hij zich ook wel eens af en toe herhaalt. Het is dan nog een ander verhaal om de gevonden eigenschappen iets te laten vertellen over de overtuiging van Putnam en deze te gebruiken in ons betoog. In “The analytic and the synthetic” (Put, 1975b, pag. 3) gaat Putnam in op het onderscheid “analytisch-synthetisch” in de wetenschapsfilosofie. Hij behandelt dit omdat volgens hem er weinig aandacht werd besteed aan dit onderwerp en sommigen het gewoon ronduit negeerden. Dit thema heeft zeer weinig direct te maken met realisme. Analytische filosofie of synthetische filosofie of redeneren kan men immers toepassen of men nu realist, conventionalist of relativist (of zelfs nog iets anders) is.

Andere essays geven dan weer overduidelijk blijk van een verband met het realisme. De titel geeft het zelf al aan als men “Do true assertions correspond to reality?” (Put, 1975b, pag. 70) leest. In dit essay geeft Putnam zelf aan het te zullen hebben over: “Of er betekenis kan gegeven worden aan de traditionele visie dat een ware uitdrukking er een is die correspondeert met de realiteit.” (Put, 1975b, pag. 70) Putnam gelooft dat er twee wijdverspreide visies zijn. De eerste opvatting is dat er enige betekenis kan gegeven worden en ook gegeven wordt aan deze visie, door de “semantische opvatting van waarheid” van Tarski. De tweede opvatting is dat deze visie faalt vanaf het moment dat iemand vragen stelt naar de aard van de besproken “correspondentie”. Putnam zal vervolgens proberen aantonen dat beide opinies incorrect zijn. (Put, 1975b, pag. 70)

Het is duidelijk waarom Putnam de tweede opvatting aanvalt. De visie dat waarheid afhangt van correspondentie met een externe werkelijkheid, is een van de kerneigenschappen van het realisme. Dit vindt men ook terug bij Oger (Oger, pag. 130, §2). Wil Putnam dus zijn dierbare metafysisch realisme beschermen, dan moet hij ook de eigenschappen ervan beschermen. Op dit moment wijkt Putnam geen haarbreed af van zijn realistische ontologie, dus zal hij in zijn eigen ogen geslaagd zijn.

Het is op het eerste gezicht iets minder duidelijk waarom Putnam de eerste opvatting aanvalt. Door hetgeen men bij Putnam kan opvangen over Tarski, krijgt men nochtans de indruk dat Tarski in het kamp van de realisten behoort. Vermits Tarski een visie verdedigt die een kerneigenschap van het metafysisch realisme betreft, kan men hem eigenlijk min of meer als een harde realist beschouwen. Waarom zou Putnam ten strijde trekken tegen leden uit zijn eigen rangen? De meest logische en evidente reden, is al eens geopperd geweest, een stuk vroeger in ons betoog. Het realisme is Putnam zo dierbaar dat hij absolute, stevige argumenten en theoretische structuren wil. Als dat betekent dat realistische argumenten moeten afgebroken worden en opnieuw geconstrueerd om ze massiever te maken, dan zal Putnam daar zijn hand niet voor omdraaien. Dat is wat zich in dit geval hoogstwaarschijnlijk ook voordeed. Naar de mening van Putnam zitten er gaten in de argumentering van Tarski. Vandaar dat ook deze aangevallen wordt. Bij het aanvallen en bewerken van de twee posities, formuleert Putnam zijn eigen argumenten en visie die de “correspondentiethorie” moet overeind houden.

Daarnaast is het aanvallen van de doctrine van een “harde realist” een teken aan de wand dat Putnams realisme niet zo extreem is.

De strijd tegen het rationalisme.

Er zijn meer vijanden van het realisme dan enkel verificationisten of conventionalisten. Het rationalisme bijvoorbeeld is ook een te duchten wereldbeeld. Dit kan Putnam althans gedacht hebben wanneer hij in zijn taal filosofisch onderzoek stuitte op een argument dat men kan beschouwen als “rationalistisch”. In zijn essay “The ‘innateness hypothesis’ and explanatory models in linguistics” (Put, 1975b, pag. 107) komt dit aan bod. Wat voor onze zaak van belang is –en waar Putnam tegen argumenteert–, is die “innateness hypothesis”⁹⁸ Putnam vertelt ons zelf wat deze theorie inhoudt: “De IH is de hypothese dat de menselijke hersenen “geprogrammeerd” zijn van bij de geboorte in bepaalde vrij specifieke en gestructureerde aspecten van de menselijke natuurlijke taal.” (Put, 1975b, pag. 107) Het is vrij evident waarom we dit kunnen zien als behorende tot het rationalisme. In deze theorie wordt er gesuggereerd dat de kennis (of toch bepaalde kennis) uit onze geest komt, en niet uit een externe werkelijkheid. Voor Putnam houdt zijn opponent niet lang stand. Eerst onderzoekt hij wat nader de IH en formuleert vervolgens een vijftal argumenten (in dit geval empirische feiten) die de IH ondersteunen. Al gauw sneuvelen de argumenten en worden voor de empirische feiten ook andere verklaringen gegeven. Voor onze zaak valt er verder niet veel te vertellen over dit artikel. Er is niet meteen iets dat nog in het oog springt over het realisme, of de relatie die Putnam er mee heeft. We merken wel op dat Putnam in de meeste gevallen, iedere theorie die niet compatibel is met het realisme, hard aanpakt en ondergraaft. In dit specifieke geval doet hij dat dan ook door de argumenten van de theorie te weerleggen. Er zijn ook gevallen waar Putnam niet zomaar de niet-realistische theorie kan vermijden en vermits hun relevantie voor onze zaak, komen ze dan ook aan bod.

De speurtocht gaat verder...

Het volgende dat in het oog springt, zijn een paar elementen uit het artikel “How not to talk about meaning”. (Put, 1975b, pag. 117) Putnam pakt niet meteen “meaning” of betekenis op zich aan, maar een zekere professor Smart die Feyerabend de hoogte in prijst. Wat verder in de tekst wordt “betekenis” toch even aangeraakt, maar niet grondig uitgewerkt. Allicht laat Putnam dit even liggen voor een ander essay dat er dieper op ingaat.⁹⁹

Het eerste wat in het oog springt is een voorbeeld uit een argumentatie van Feyerabend en Smart, dat Putnam hier bekritiseert. “Volgens Feyerabend, zouden we niet met het woord “temperatuur” bedoelen¹⁰⁰ wat Galileo er mee bedoelde. [...]

⁹⁸ Vrij te vertalen als “aangeborenheidshypothese”. Vanaf hier verder afgekort in “IH” zoals ook Putnam deed in zijn essay. (Put, 1975b, pag. 107)

⁹⁹ Daarvoor kunnen we verwijzen naar “The meaning of meaning”. (Put, 1975b, pag. 215)

¹⁰⁰ In dit geval: dezelfde betekenis willen leggen in.

De reden die Feyerabend geeft is dat we de propositie hebben verlaten dat “de temperatuur, getoond door een thermometer, niet afhankelijk is van de chemische samenstelling van de gebruikte vloeistof”, hetgeen Feyerabend neemt als constitutief voor het Galileaanse concept.” (Put, 1975b, pag. 121, § 4) Putnam bestrijdt deze mening. De dingen die hij schrijft geven echter aanleiding tot frappante interpretaties: “Wat Galileo bedoelde was die intrinsieke proportie van het lichaam die de thermometer meet, en niet het resultaat van die metingen.” (Put, 1975b, pag. 121, § 4) Dit geeft het sterke vermoeden dat Putnam denkt aan zoiets als de temperatuur “an sich”, of een soort van onafhankelijk op zichzelf bestaand concept temperatuur. Meer specifiek doet het er niet toe wat Galileo vroeger dacht en wij nu denken: het gaat allebei om dat zelfde concept temperatuur. Dit alles heeft natuurlijk een Realistische ondertoon. Men kan het zelfs eerder zien als platonistisch. Er is immers niet meteen sprake van een externe wereld in dit argument, maar een extern concept. Hoewel dit natuurlijk voor interpretatie vatbaar is, is dit toch een vrij opmerkelijke wending in het denken van Putnam. Deze interpretatie van Putnams woorden wordt wat verder nog versterkt: “Galileo **kon** de mededeling *begrijpen* dat gemeten temperatuur niet exact correspondeert met werkelijke temperatuur, en dat gemeten temperatuur tot op zekere hoogte afhangt van de gebruikte vloeistof, net zo goed als u of ik dat kan, onafhankelijk van onze graad van fysieke gesofisticeerdheid.” Daar wordt het idee van de “temperatuur als concept an sich” nog sterker geformuleerd. Wat ook nog opvalt in dit juweeltje is dat Putnam zich laat meedrijven door zijn filosofische passie bij het argumenteren. Die passie is zodanig groot dat hij zich niet langer voorzichtig of subtiel uitdrukt. Hij zegt dan ook: “Galileo **kon** de mededeling begrijpen...” en bijvoorbeeld niet “**zou** de mededeling **kunnen** begrepen hebben...”. De nuance tussen beide uitspraken is dat Putnam beweert exact te weten wat Galileo kon begrijpen en wat hij niet kon begrijpen. Dit veronderstelt op zijn beurt dat Putnam de gedachten kent van Galileo. Blijkbaar kan Putnam achterwaarts in de tijd gedachten lezen, ofwel heeft zijn passie hem verblind voor dergelijke kleine haperingen. Hoewel we dit detail misschien wat opblazen, is het punt dat we nooit zeker kunnen weten van iemand wat hij of zij wel en niet kon begrijpen, of wat hij of zij dacht. Als wetenschappelijk realist is Putnam er echter van overtuigd de volledige werkelijkheid/waarheid bloot te kunnen leggen.¹⁰¹

Hier treedt een kleine contradictie op in het denken van Putnam, zo lijkt het. In eerder geschreven teksten poogt Putnam het realisme zo te omschrijven dat het zich grotendeels onttrekt aan zijn platonische wortels en fouten. Dit geeft uiteindelijk dus twee fenomenen: de passie en het vuur waar Putnam mee ten strijde gaat voor het realisme enerzijds, anderzijds het lichtjes “waggelen” wat betreft de definitie en het concept van zijn wereldbeeld. Hij is overduidelijk (en ook zelf geproclameerd) realist, maar wat dat moet inhouden is niet altijd even helder of even consequent. Misschien betekent dit dat Putnam op zoek is naar de ware vorm van dat realisme. Indien dit zo is, dan heeft Putnam gans zijn leven maar één realisme gekend en is dat niet veranderd van metafysisch naar intern of iets dergelijks. Het was geen overgang van een soort realisme naar een ander. Het was het onderzoeken naar de juiste omschrijving van dat realisme. Als dit werkelijk zo is, dan is dit het mooiste bewijs voor onze werkhypothese. Hoewel de dingen dus in die richting wijzen, mogen we toch niet te hard van stapel lopen. Daar tegenover kunnen we immers zeggen dat

¹⁰¹ Dit is zo als Putnam een wetenschappelijk realist is, wat op we op zijn beurt weer kunnen betwijfelen of tegenspreken.

dergelijke mini-inconsequenties er voor zullen zorgen dat Putnam later zijn realisme zal herdenken en gaan herformuleren.

Hoewel binnen het realisme zelf Putnam twijfelt en nadenkt over de structuur ervan, is hij heel duidelijk tegenover andere stromingen, zoals reeds gebleken. Niet alleen het rationalisme en het verificationisme moeten het ontgelden, maar ook het conventionalisme¹⁰² wordt aangevallen. Allicht is ook het conventionalisme een te duchten vijand van het rationalisme, want Putnam ontkracht conventionalistische verklaringen en argumenten (die van onder meer Quine komen) in de lijvige paper “The refutation of conventionalism”. (Put, 1975b, pag. 153) De discussie conventionalisme-rationalisme is dermate groot dat een zekere Gerald Massey een reactie geeft op de paper van Putnam, waar Putnam op zijn beurt nog eens op reageert in “Reply to Gerald Massey”. (Put, 1975b, pag. 192) Er zijn echter geen vernieuwende elementen over het realisme van Putnam die naar boven komen. De argumentatie speelt zich voornamelijk af op het gebied van conventionalisme, met weinig dingen die betrekking hebben op het realisme.

Op zoek naar “betekenis”

Het ziet er naar uit alsof Putnam zijn essays zo organiseert en plaatst binnen het verzamelde werk, dat hij opbouwt naar een climax. Het volgende essay dat we namelijk tegenkomen in het verzamelde werk is “Explanation and reference”. (Put, 1975b, pag. 196) Dit essay behandelt weer neventhema’s en subthema’s van “betekenis”, maar nog niet echt het thema “betekenis” zelf. Dit lijkt hij te bewaren voor zijn “the meaning of ‘meaning’”. (Put, 1975b, pag 215)

Putnam beweert in “Explanation and reference” realistische theorieën over betekenis en “idealistische” theorieën over betekenis in contrast te zetten met elkaar. (Put, 1975b, pag. 196, §1) Dit komt nog steeds overeen met eerder onderzoek van Putnam waar hij realisme en idealisme zoveel mogelijk wou scheiden. In dit geval komt Putnam terecht bij Engels, die blijkbaar “onderweg” ook iets heeft geschreven over abstracte “concepten” en “betekenis”. Het is voor onze zaak interessant hier even dieper op in te gaan, omdat de door Putnam behandelde theorie idealisme verwerpt en realisme nuanceert (als men de theorie als behorende tot het realisme beschouwd, wat Putnam trouwens ook doet¹⁰³).

Engels bouwt zijn gedachtegang op aan de hand van een voorbeeld:

- (1) Onze wetenschappelijke conceptie (of “stereotype”) van een vis, omvat ook de eigenschap “ademen via kieuwen”, maar
 - (2) “Alle vissen ademen via kieuwen” is niet waar! (en, *a fortiori*, niet analytisch.
- Putnam concludeert hieruit dat Engels het model, volgens dewelke een dergelijk concept als « vis » iets voorziet zoals analytische noodzakelijke en voldoende condities om te lid te zijn van een natuurlijke soort, verwerpt. (Put, 1975b, pag. 196,

¹⁰² Ter verduidelijking: het conventionalisme is de filosofische overtuiging dat waarheid is gesteund op conventies, namelijk gewoontes, traditie of overeenkomsten tussen mensen. Dit in tegenstelling tot het realisme waar de waarheid steunt op het bestaan van een externe wereld.

¹⁰³ Bewijs hiervan vindt men in de voetnoot waar Putnam beweert het eens te zijn met Engels’ realisme. (Put, 1975b, pag. 196)

§3) Putnam voegt er nog aan toe dat het hier gegeven concept (van een vis) niet strikt binnen de natuurlijke soort “vissen” past, maar dat betekent niet dat het concept niet *correspondeert* met de natuurlijke soort “vissen”! Volgens Putnam zegt Engels zelf dat “het concept niet exact correct is”. Vervolgens merkt Putnam nog op dat het concept continu verandert als resultaat van de impact van wetenschappelijke ontdekkingen, maar dat betekent niet dat het ophoudt te corresponderen tot dezelfde natuurlijke soort (die op zichzelf ook verandert). (Put, 1975b, pag. 197, § 1)

We merken op dat Putnam hier met de theorie van Engels tegen het idealisme ingaat, en daarmee ook bepaalde problemen ontwijkt. Aan de ene kant is Putnam dus op zoek naar de meest correcte en volledige analyse en verklaring van de dingen (in dit geval betekenis). Aan de andere kant sluipen op deze manier allerhande nuances in de ontologie die Putnam hanteert. Dat kan betekenen dat hij niet honderd procent zeker is van hoe die ontologie er uit ziet (terwijl hij er toch naar op zoek is en er mee bezig is, aangezien de vele publicaties er over). Het kan tevens betekenen dat hij wel weet hoe die ontologie er uitziet, maar ze wil veranderen, aanpassen tot iets beters, consistenter, correcter. Eén ding is naderhand zeker: het gaat bij Putnam om realisme. Tot hiertoe zelfs nog om Wetenschappelijk realisme. Maar hier en daar zijn al sporen te ontdekken van wat eens een “intern realisme” moet worden. Het aanvaarden van deze bedenkingen van Engels is zo een spoor.

Betekenis staat dus in verband met referentie. Er is nu al duidelijk gemaakt dat dit niet is op een strakke manier zoals men zou kunnen hebben in idealistische opvattingen. Maar Putnam gaat verder met zijn analyse. Voor Realisten zijn er verschillende theorieën over *dezelfde* dingen. Dergelijke termen (bijvoorbeeld elektriciteit) worden beschouwd als “transtheoretische termen”¹⁰⁴, namelijk termen met dezelfde referentie in verschillende theorieën. (Put, 1975b, pag. 197, §1) Hier komt dan toch terug een typisch Realistisch trekje aan bod, dat er voor zorgt dat de zonet geponeerde theorie van Engels mooi binnen dat realisme past. Toch wordt een concept zoals een vis een abstractie die context overstijgt. Putnam onderzoekt, verklaart, deze opvattingen van “betekenis” en “referentie” verder, steunende op Shapere. Zo zou Bohr gerefereerd hebben aan elektronen wanneer hij het woord “elektron” gebruikte, niettegenstaande het feit dat sommige van zijn overtuigingen over elektronen vergissingen waren. Wij verwijzen naar dezelfde partikels niettegenstaande het feit dat sommige van onze overtuigingen even goed vergissingen kunnen zijn. Putnam voegt er nog aan toe: “Dit lijkt mij juist” (Put, 1975b, pag. 197, §1) Het is onbelangrijk voor onze zaak om de idealistische analyse uit de doeken te doen. Het brengt geen diepgaande inzichten meer bij op dit moment over het realisme van Putnam.

Tot dusver “referentie op zich” in dit essay van Putnam. Verder behandelde hij ook nog meer diepgaand “betekenis” zelf. Hij komt terecht bij hetgeen hij noemt een “causale theorie van betekenis”. (Put, 1975b, pag. 199, §2) Dit idee komt echter niet van Putnam alleen. Hij geeft toe hiervoor geput te hebben uit het werk van Kripke. (Put, 1975b, pag. 198, §3) Putnam gebruikt en verklaart de “causale theorie van betekenis” aan de hand van een voorbeeld, in dit geval “fysische magnitude termen” (zoals Putnam ze noemt) zoals elektriciteit. Er zijn verschillende omschrijvingen en namen mogelijk voor elektriciteit. Wat ze volgens Putnam allemaal gemeen hebben, is dat ze allen verbonden zijn door een soort van “causale keten” aan een situatie

¹⁰⁴ Volgens Putnam komt deze idee van een zekere Shapere.

waarin een *beschrijving* van elektriciteit is gegeven, en meestal is dit een *causale* beschrijving. (Put, 1975b, pag. 200, §1) Idealiter zou die situatie waarin een beschrijving werd gegeven, een situatie zijn waarbij bijvoorbeeld een experiment werd uitgevoerd, of toch alleszins een situatie waarin duidelijk wordt dat enkel elektriciteit (in dit geval) verantwoordelijk is voor alle effecten (toegeschreven aan elektriciteit). Er is dus een moment waarop we de term, bijvoorbeeld elektriciteit, kunnen gebruiken “zoals het hoort”¹⁰⁵. Putnam noemt dit een “introducerend evenement”. Ieder later gebruik van het woord elektriciteit zal causaal verbonden zijn met dit “introducerend evenement”, zo lang deze gebruiken de mogelijkheid uitdrukken dat men aanleerde in dat “introducerend evenement”. (Put, 1975b, pag. 200, §2) Putnam gaat nog een stapje verder, de redenering vervolledigend: “Zelfs als ik de term zo vaak gebruik dat ik vergeet wanneer ik ze voor het eerst leerde, de intentie om te refereren naar dezelfde grootheid waarnaar ik refereerde in het verleden door de woorden te gebruiken, verbindt mijn huidig gebruik aan dat van eerdere gebruiken, en inderdaad, het feit dat het woord in mijn huidige vocabularium bestaat op zich, is een causaal product van eerdere evenementen - uiteindelijk het “introducerend evenement”. (Put, 1975b, pag. 200, §2)

Dit is een heel plausibele verklaring voor het fenomeen “betekenis” (en dus ook min of meer voor “verklaring”). Deze verklaring levert in eerste instantie geen problemen op voor het realisme. Ook binnen andere ontologieën kan ze blijven bestaan. Of deze theorie zuiver realistisch is, kan men toch in twijfel trekken. Het zonet gebruikte voorbeeld van elektriciteit, werd gehanteerd bij één persoon. Slechts één iemand¹⁰⁶ in eerste instantie geeft een betekenis aan het woord “electriciteit”. Er zijn echter meerdere mensen die het woord elektriciteit gebruiken, en conform de realistische spelregels, zou iedereen bij het gebruik ervan moeten verwijzen naar hetzelfde (externe) fenomeen. In zijn verder onderzoek probeert Putnam dit aan te pakken: “Als een aantal sprekers het woord “electriciteit” gebruiken om te refereren naar elektriciteit, en, als ze daarbij de standaard soorten associaties hebben met het woord, dan, veronderstel ik, komt de vraag of het “dezelfde betekenis” heeft in hun verschillende idiolecten, gewoonweg niet aan bod.” (Put, 1975b, pag. 201, §3) Dit geldt dus voor “fysische magnitude termen” en “proper names”, zoals Putnam het stelt. (Put, 1975b, pag. 201, §3) Men kan zich afvragen of dit (in tweede instantie dus) nog wel echt past binnen het realisme. Ergens laat dit een deurtje open naar het conventionalisme, waar een term zijn betekenis haalt uit een conventie, of een consensus tussen meerdere personen. Uiteraard wordt in dit geval het concept en de betekenis er van “gestuurd” door het “externe verschijnsel” (of verschijnselen). Maar Putnam spreekt hier van de “standaard soorten associaties”. Hoe bepaalt men wat een “standaard soort associatie” is? Dit soort “onzuiverheden” in het realisme van Putnam, die herhaaldelijk voorkomen, laat sterk vermoeden dat het reeds altijd iets is geweest dat afwijkt van dat “harde realisme” dat het in het begin¹⁰⁷ lijkt.

Toch blijft Putnam een realist, zelfs al blijkt dat al van in den beginne dit niet zomaar helemaal een typisch metafysisch realisme is. Hij zet namelijk zijn onderzoek nog verder en komt terecht bij een vaststelling die terug aanleunt bij het realisme.

¹⁰⁵ Verwijzende naar de effecten van elektriciteit.

¹⁰⁶ Eventueel wordt er nog iemand bij betrokken om de verklaring of uitleg te geven van elektriciteit, of een experiment uit te voeren, tijdens het “introducerend evenement”, maar het gaat hier in eerste plaats om die ene figuur die vervolgens het woord elektriciteit gaat hanteren.

¹⁰⁷ Met “begin” wordt bedoeld de eerste werken waar Putnam het thema realisme echt behandelt, zie ondermeer “Philosophy of Logic”.

“Eens de term “elektriciteit” geïntroduceerd werd in het vocabularium van iemand, [...] hetzij door een introducerend evenement, hetzij door het woord te leren van iemand die het leerde via een introducerend evenement, of doordat hij het woord leerde van iemand verbonden door een keten van dergelijke transmissies naar een introducerend evenement, de referent in het idiolect van die persoon is ook “vast”, zelfs als die persoon geen kennis vastlegde. Eenmaal de referent vastgelegd is, kan men het woord formuleren in eender welke hoeveelheid van theorieën over die referent [...], zonder dat het woord in eender welke zin een verschillend woord is in verschillende theorieën. [...] op die manier maakt de zonet gegeven redenering termen zoals “elektriciteit” transtheoretisch.” (Put, 1975b, pag. 202, §2) Het feit dat Putnam er terug een transtheoretisch begrip van maakt, toont aan dat het begrip terug een zekere abstractie verkrijgt die zelfs boven theorieën uitstijgt, en dus ook boven een aantal contexten. Dit toont aan dat de gegeven theorie niet behoort tot een conventionalisme. Toch kan men betwijfelen of het ook behoort tot het realisme. Men zou kunnen concluderen dat het behoort tot “het realisme van Putnam”.

De betekenis van “betekenis”.

Tot zover hetgeen zo direct voor onze zaak interessant was in “Explanation and Reference”. Als men de volgorde van Putnams tweede verzamelde werk volgt, komt men vervolgens terecht bij “The meaning of meaning” (Put 1975b, pag. 215), hetgeen waarvoor de vorige essays een voorproefje of voorbereiding lijken. We kunnen dit concluderen uit het feit dat Putnam wel het thema betekenis aanraakt in de vorige essays, maar slechts hier echt behandelt. Daarnaast worden ook meer neventhema’s, zoals bijvoorbeeld referentie en verklaring, behandeld in de vorige essays. In dit essay echter wordt op een zeer originele manier het thema “betekenis” behandeld. Putnams gedachte-experiment maakte zo een grote indruk, dat zelfs twintig jaar nadien nog aan dit essay door verschillende filosofen een boek werd gewijd: “The Twin Earth Chronicles (Twenty years of Reflection on Hilary Putnams The meaning of meaning)” Ook voor onze zaak zijn er veel interessante dingen terug te vinden in dit essay van Putnam.

Om de dingen uit de tekst te halen belangrijk voor onze zaak, is het noodzakelijk Putnam hier en daar een stukje te volgen in zijn redenering. Volledigheidshalve dient men dan wel met een paar bemerkingen rekening te houden die Putnam zelf ook maakt. Zo zal Putnam het vooral hebben over de betekenis van woorden, en niet over de betekenis van zinnen. (Put, 1975b, pag. 216, §2) Wat verder wijst Putnam er ook nog op dat in de middeleeuwen een ambiguïteit werd ontdekt in de term “betekenis” die de geboorte gaf aan een termenpaar: extensie en intentie. (Put, 1975b, pag. 216, §3) Putnam geeft hier zelf wat meer uitleg over: “De extensie van een term, in de standaard logische spreektaal, is simpelweg de verzameling van dingen die waar zijn over de term”. (Put, 1975b, pag. 216, §3) Het belang hiervan is dat Putnam het toch in bepaalde argumenten heel wat gaat hebben over extensie, en dit is niet gelijk aan “betekenis”¹⁰⁸. Dit terwijl het uiteindelijk wel over “betekenis” gaat, en de zoektocht van Putnam over hoe ze te definiëren.

¹⁰⁸ Het is uiteraard niet de bedoeling alles van Putnam te hernemen, maar volledigheidshalve wordt het hier vermeld.

Putnam begint zijn zoektocht op het gebied van de psychologie, iets wat niet geheel verwonderlijk is gezien zijn geschiedenis met de “philosophy of mind”.¹⁰⁹ Hij komt van daaruit terecht bij de vraag of betekenissen in het hoofd zitten. (Put, 1975b, pag. 223, §1) Om dit te onderzoeken komen we terecht bij het befaamde sciencefictionverhaal over “Twin Earth”. Twin Earth is een planeet die op quasi ieder gebied een perfecte kopie is van onze Aarde. Iedere mens op onze aarde heeft dan ook een dubbelganger rondlopen op Twin Earth. Er zijn slechts een paar subtiele verschillen tussen Twin Earth en Aarde. Deze zorgen ook voor een miniem onderscheid tussen het Engels van Twin Earth en het Engels van op Aarde, maar over het algemeen zijn de talen gelijkaardig. Een dergelijk subtiel verschil tussen Twin Earth en Aarde is dat bij ons de vloeistof die “water” genoemd wordt, bestaat uit H₂O, en op Twin Earth uit een andere chemische formule, namelijk XYZ. Verder is de vloeistof die men op Twin Earth water noemt niet te onderscheiden met hetgeen we bij ons water noemen onder normale temperaturen en druk. Als er nu een ruimteschip van Aarde land op Twin Earth, dan zal de ruimtereiziger in eerste instantie het onderscheid met water op Aarde niet waarnemen. Bij verder onderzoek zal hij of zij tot de vaststelling komen dat “op Twin Earth het woord “water” XYZ betekent”. (Put, 1975b, pag. 223, §4) Omgekeerd zou een bezoeker van Twin Earth op aarde zeggen dat “het woord *water* op aarde H₂O betekend.” (Put, 1975b, pag. 224, § 2) Op dit moment is er volgens Putnam geen probleem rond de extensie van het woord “water”. Water heeft in dit geval gewoon twee verschillende betekenissen. (Put, 1975b, pag. 224, §2)

De betekenis van de term “water” wordt door Putnam nog verder onderzocht in dit verhaal. In het jaar 1750 was er nog geen ontwikkelde chemie op aarde, noch op Twin Earth. Een bewoner van onze aarde wist dus niet dat water hier bestond uit H₂O, en een bewoner van Twin Earth wist niet dat bij hen water uit XYZ bestond. Stel dat Oscar1 een bewoner was van Aarde in die tijd, en Oscar2 zijn tegenhanger op Twin Earth. Hoewel de extensie van water verschilt op beide planeten, hadden Oscar1 en Oscar2 dezelfde overtuigingen over water, hun “psychologische status” waren exact hetzelfde. Toch begrepen ze “water verschillend, zelfs al zouden hun wetenschappelijke gemeenschappen het slechts vijftig jaar later ontdekken. Putnam besluit hieruit: “Aldus is de extensie van de term “water” (en in feite, de “betekenis” van de term water, in het intuïtief preanalytisch gebruik van de term), niet een functie van de psychologische toestand van de spreker zelf.” (Put, 1975b, pag. 224, §3)

Bij deze belanden we dan ook bij een zeer interessante en voor onze zaak belangrijke uitspraak van Putnam. Zoiets fundamenteel vervlochten met een ontologie en wereldbeeld als “betekenis”¹¹⁰, is volgens Putnam iets wat buiten de menselijke geest bestaat. Als we ons afvragen waar die betekenis dan ligt, dan is het antwoord, steunende op deze paper en het realisme van Putnam, vrij evident: in “de wereld buiten ons” (waar wij zelf trouwens ook deel van uitmaken). Net zoals “de waarheid”, is “betekenis” iets wat buiten ons ligt, in tegenstelling tot wat bijvoorbeeld

¹⁰⁹ Putnam was ook al een tijdje bezig met “turing-machines” en allerlei thema’s uit de philosophy of mind. De stap naar de psychologie is vrij logisch, door het verband met het onderzoek naar de werking van de menselijke geest.

¹¹⁰ Een argument om aan te tonen, niet bij Putnam teruggevonden, dat betekenis en wereldbeeld fundamenteel verbonden zijn is bijvoorbeeld “het breken van het brood” tijdens een katholieke mis. In een Christelijke ontologie/wereldbeeld wordt het lichaam van Christus gebroken en verdeeld. Voor een wetenschapper daarentegen wordt er enkel een hostie in twee gebroken.

een rationalist ervan zou vinden. Wat we verder ook nog kunnen terug vinden bij Putnam, is dat hij argumenteert dat het concept “water” in 1750 en nu (voor Putnam toen het heden, namelijk de jaren zeventig) (Put, 1975, pag. 224, §4), of althans de extensie er van, dezelfde is gebleven. Met andere woorden, de essentie van water verandert niet door de jaren heen. Dit is een eigenschap die evident is vanuit het realisme, maar die ook wel aanleunt bij het idealisme. Men kan dit beweren, omdat een “ding” dat niet verandert over de jaren heen en buiten ons ligt, een paar eigenschappen heeft van een “idee die vastligt en buiten ons ligt in een aparte ideeënwereld. De meeste eigenschappen die we tot hiertoe gevonden hebben, geven aanwijzingen naar het idee dat het realisme van Putnam, en zijn “intern realisme” niet zo geweldig veel verschillen, in tegendeel. Deze tweede eigenschap (“niet verandert door de jaren heen”) kunnen we interpreteren als idealistisch, een terugval als het ware, vermits Putnam zich in eerdere geschriften zoveel mogelijk wou verwijderen van het idealisme. Men kan zich afvragen of het niet te vergezocht is om dit meteen met Idealisme te verbinden. Het is echter minder vergezocht dan het op eerste gezicht lijkt: betekenis mag dan misschien al verbonden zijn met een externe wereld, als die externe wereld veranderlijk is, waarom zou die betekenis dan niet veranderlijk zijn? Waarom zou die betekenis niet mee veranderen met die wereld? Zelfs de waarnemende/denkende mens in die wereld die met betekenis omgaat veranderd. Deze gedachtegang maakt ondermeer duidelijk hoeverre het abstractieniveau is dat Putnam uiteindelijk geeft aan zijn conceptie van “betekenis” (en ook “extensie”)¹¹¹.

Putnam geeft nog een voorbeeld om zijn overtuiging/argument kracht bij te zetten, en deze gaat als volgt: Stel dat er een metaal blijkt te bestaan, molybdenum genaamd, dat op Twin Earth veelvuldig aanwezig is, en alle eigenschappen van aluminium bevat. Aluminium is er daarentegen quasi niet te vinden. Bij ons hier op Aarde hebben we een gelijkaardige, maar exact omgekeerde situatie: er is aluminium maar geen molybdenum. Hoewel ze een verschillende samenstelling hebben, lijken beide metalen toch exact hetzelfde te zijn qua eigenschappen. Ook worden beiden aluminium genoemd, zowel het aluminium hier als het molybdenum op Twin Earth. Stel tenslotte dat Oscar1 en Oscar2 noch chemisch, noch metallurgisch goed onderlegd zijn (en dus geen onderscheid kunnen maken tussen molybdenum en aluminium), dan zullen hun psychologische toestanden gelijk zijn bij het beschouwen van “aluminium”. Toch moeten we volgens Putnam zeggen dat “aluminium” de extensie aluminium heeft in het idiolect van Oscar1 en de extensie molybdenum in het idiolect van Oscar2. (Put, 1975b, pag. 226, § 3) Putnam concludeert hieruit: “Opnieuw zien we dat de psychologische status van de spreker *niet* de extensie determineert van het woord”. (Put, 1975b, pag. 266, § 3)

Wat Putnam in feite deed was een variatie geven op het vorige voorbeeld. Als men de voorbeelden helemaal zou uitspitten zou men inderdaad een paar subtiële onderscheidingen kunnen vinden, maar in de kern komt het op hetzelfde neer. Putnam hamert er op, hij herhaalt wat verder in de tekst nogmaals zijn overtuiging: “Draai of keer het zoals je wilt, “betekenissen” zitten gewoonweg niet in het *hoofd!*” (Put, 1975b, pag. 227, § 1) Dit onderstreept nogmaals het belang van de gedachte voor Putnam, dat er een externe wereld is, waarin die betekenis dan ook gelegen is.

¹¹¹ “Extensie” behoort tot “betekenis” in dit geval. We zagen Putnam reeds betekenis opdelen in extensie en intentie.

De idee, zoals we zonet zagen (zie hierboven), dat betekenis iets standvastig is, komt nog terug in de argumentatie van Putnam in het stukje met de in het oog springende titel “Let’s be realistic”. (Put, 1975b, pag. 235) Hij argumenteert dat de extensie van het woord “goud” gelijk gebleven is gedurende de periode vanaf de tijden van Archimedes tot en met nu. Dit is het geval volgens Putnam, zelfs al waren er stukjes metaal in de tijd van Archimedes die men toen niet kon identificeren als niet-goud, en nu wel, en die men toch als goud zou hebben beschouwd. (Put, 1975b, pag. 235, § 3) Om dit te staven kijkt Putnam naar de alternatieven. Een alternatieve visie is bijvoorbeeld dat goud betekent wat de hedendaagse “operationele definitie” van goud bevredigt. (Put, 1975b, pag. 235, § 4) Volgens Putnam is een zeker scepticisme wat betreft “waarheid”, een motief om deze alternatieve visie aan te nemen. (Put 1975b, pag. 235, §5) Wat Putnam zelf daarentegen verdedigde was dat wanneer Archimedes van iets zei dat het goud was, hij ook meende dat het dezelfde algemene verborgen structuur had, van eender welk normaal stuk goud, of zelfs dezelfde “essentie”, zoals Putnam het stelt. (Put, 1975b, pag. 235, § 5)

Putnam begeeft zich eigenlijk op een glad paadje tussen het idealisme en het realisme op dit moment. De term “essentie” is als het ware “besmeurd” door het Idealisme. Het gebruik ervan doet denken aan termen zoals de ideeën en dergelijke. Men kan weer argumenteren dat dit ergens vergezocht is. Feit is dat Putnam hiermee verder staat van bijvoorbeeld het functionalisme¹¹² en veel dichter bij het “harde” realisme. Dit zou er eventueel kunnen op wijzen - in tegenstelling tot vorige aanwijzingen, die eerder een groeien naar een “zachter” realisme voorstelden - dat Putnam twijfelt. Het zou ook kunnen aantonen dat hij worstelt met bepaalde thema’s om ze helemaal “zoals het hoort” (consistent en consequent) binnen zijn denkkader te krijgen. Een dergelijk thema zou wel eens de betekenis van “betekenis” kunnen zijn.

Putnam gaat uiteraard verder met zijn betoog/onderzoek. Volgens hem zijn de mensen geneigd ofwel sterk antirealistisch te zijn of sterk realistisch in hun intuïties. (Put, 1975b, pag. 236, §2) Hij illustreert de problemen die men kan hebben als antirealist: “Het doet er niet toe welke theorie men gebruikt om te beslissen of een stof al dan niet in de extensie ligt van goud of niet. De enige theorie die niet arbitrair is om te gebruiken, is diegene die de spreker zelf gebruikt.” (Put, 1975b, pag. 236, §2) Daarop brengt Putnam een vrij belangrijk argument aan, zeker op het gebied van de wetenschappen: “Het probleem is dat voor een sterke antirealist “waarheid” geen zin heeft, tenzij als een *intra-theoretische* notie. [...] hij (de antirealist) heeft geen **extra-theoretische** notie van waarheid en referentie beschikbaar. Maar extensie is verbonden met de notie van waarheid. De extensie van een term is net waar de term “waar over is””. (Put, 1975b, pag. 236, §3)

Hiermee heeft Putnam een vrij krachtig argument geleverd voor het realisme. Het is waarschijnlijk één van de redenen waarom Putnam later nooit echt helemaal het realisme opgegeven heeft. Het is een ontologie die nu eenmaal vrij gemakkelijk en aanvaardbaar bepaalde verklaringen geeft voor bepaalde fenomenen, of ons

¹¹² Putnam werkt het functionalisme zelf nog verder uit, maar in een andere context. (Zie hiervoor “Representation and Reality” (Put, 1988) Kort samengevat is het functionalisme die visie die zegt dat men een beeld van de wereld opbouwt door gebruik te maken van verschillende wetenschappelijke en andere theorieën. Men voegt die theorieën samen, ze staan in functie van een min of meer coherent geheel waarmee ieder mens een beeld van de wereld vormt.

bepaalde “werktuigen”¹¹³ biedt. De notie “waarheid” wordt bij het operationalisme vervangen door een notie van “gerechtvaardigde geldigheid”, aldus Putnam. (Put, 1975b, pag. 236, §3) Het is alles behalve evident om jarenlange (eeuwenlange?) wetenschapsbeoefening die steunde op termen zoals “waarheid” te gaan herzien en herformuleren met een andere term en notie. Ten slotte is ook gebleken dat de huidige wetenschappen, termen zoals “waarheid” en “referentie” hanterend, resultaten hebben geboekt. Dit is een argument dat later bij Putnam nog zal terugkomen, maar hier formuleert hij het als volgt: “Het is bekend dat een bekrompen operationalisme niet succesvol rekenschap kan geven van het eigenlijke gebruik van wetenschappelijke of “common-sense” termen. Lossere versies van het operationalisme [...] zijn het eens met [...] een eigenlijk wetenschappelijk gebruik, [...] maar ten koste van het neveneffect dat de communiceerbaarheid van wetenschappelijke resultaten een mirakel wordt. Het is buiten kwestie dat wetenschappers termen gebruiken alsof de geassocieerde criteria niet *noodzakelijke en voldoende condities* zijn, maar eerder benaderende correcte karakteristieken van een bepaalde wereld van theorieonafhankelijke entiteiten. Ze praten alsof latere theorieën in een volwassen wetenschap, in het algemeen, **beter**e omschrijvingen zijn van **dezelfde** entiteiten waar eerdere theorieën naar verwezen. In mijn opinie, de hypothese dat dit juist is, is de enige hypothese die kan rekenschap geven voor de communiceerbaarheid van wetenschappelijke resultaten, het sluiten van acceptabele wetenschappelijke theorieën onder logica van eerste orde, en vele andere eigenschappen van de wetenschappelijke methode.” (Put, 1975b, pag. 236 §5 - 237 §1) In dit vrij lange citaat van Putnam is dan ook quasi alles gezegd. Het geeft ook de kern van zijn overtuiging weer over het realisme: het is volgens hem gewoon de meest geschikte ontologie om wetenschappelijke vooruitgang te boeken. Putnam verwijst in een voetnoot naar een artikel van Richard Boyd¹¹⁴ die ondermeer dit onderwerp behandelt. Helaas is het artikel nooit gepubliceerd en zeer moeilijk terug te vinden.

Deze argumentatie van Putnam zegt, zoals zovele andere argumenten, dat Putnam een realist is. We kunnen ons ook afvragen of het meteen ook impliceert of hij daarmee ook meteen een “harde” realist is. Enerzijds zouden we hier positief moeten op antwoorden: het gaat hem duidelijk om een externe wereld waar we een relatie mee hebben; de wetenschap probeert die externe wereld zo goed mogelijk te omschrijven of te benaderen in modellen; er worden termen zoals “referentie” en “waarheid” gehanteerd. We kunnen daartegenover echter een ander perspectief plaatsen van waaruit we de argumenten bekijken. Wat is hier het belangrijkste voor Putnam? Voor Putnam gaat het hem erom dat het de beste manier is om bepaalde fenomenen te verklaren, het sluit het dichtst aan bij wat met intuïtief “aanvoelt” over de wereld. Het is volgens hem de ontologie/theorie die het beste omgaat met “common sense” termen. Vanuit dat perspectief is niet het feit dat Putnam op dit moment kan gezien worden als een “harde” realist het belangrijkste, maar het feit dat Putnam op zoek is naar een ontologie/theorie die zowel wetenschappelijk als intuïtief het meest bevredigend omgaat met de dingen. In dat opzicht kunnen we ons afvragen of Putnam daadwerkelijk een “harde” realist is op dit moment, of een filosoof op doortocht die later zal ontdekken (of uitvinden, al naar gelang) wat de beste manier (in zijn opinie) is om de dingen te kaderen en omschrijven.

¹¹³ Men kan “waarheid” en “referentie” bijvoorbeeld zien als werktuigen voor de wetenschap.

¹¹⁴ Het betreft hier het artikel “Realism and scientific epistemology” waarvan volgens Putnam enkel een klad versie circuleerde in de Cornell departement of philosophy. (Put, 1975b, pag. 237, voetnoot)

Voor de volledigheid dienen we hier te vermelden dat het in de zonet geschetste argumentatie van Putnam ging om “natural-kind words”. (Put, 1975b, pag. 238, §3) Andere soorten termen komen verder in het essay aan bod. Het is niet relevant voor onze zaak om dat allemaal gedetailleerd aan bod te laten komen, maar er zijn nog enkele opmerkelijke uitspraken van Putnam die wat van naderbij dienen bekeken te worden. Zo komen we in de argumentatie van Putnam het volgende gedachte-experiment tegen: “[...] we ontdekken “tjigers” op Mars. Het is te zeggen, ze zien er uit net als tjigers, maar ze hebben een chemie gebaseerd op silicium, in plaats van een op koolstof gebaseerde chemie. [...] Zijn Martiaanse “tjigers” tjigers? Het hangt af van de context.” (Put, 1975b, pag. 239, §2) Enerzijds valt er iets te zeggen voor het idee dat het er van afhangt hoe men het bekijkt of die Martiaanse “tjigers” werkelijk tjigers zijn. Anderzijds zou menig hard Realist wel eens zwaar gechoqueerd kunnen zijn met deze uitspraak van Putnam. Een hard Realist trekt zich immers niets aan van een context. Waarheid is niet contextgebonden voor een hard Realist. Waarheid heeft betrekking tot de externe werkelijkheid en de relatie met die werkelijkheid. Een dergelijke uitspraak van Putnam geeft meer dan een sterke indruk dat hij toch niet de harde Realist is waarvoor men hem soms houdt. Zo zijn er uiteindelijk meer uitspraken die telkens (nog voor er sprake is van intern realisme) aangeven dat het realisme van Putnam alles behalve een rigide “hard” realisme is.

Verder in de tekst komt Putnam tot een soort van oplossing voor het probleem van water op aarde en op “Twin Earth”. Eerst geeft hij nog eens een gelijkaardig voorbeeld dat op hetzelfde principe steunt: in China zegt men “jade” tegen wat eigenlijk twee verschillende soorten mineralen zijn. Chemisch is er een onderscheid tussen jadediet en nefriet, de moleculen zijn opgebouwd uit andere elementen. Toch hebben deze twee verschillende stoffen dezelfde structuur en eigenschappen. (Put, 1975b, pag. 241, §3) Putnam verwijst hiernaar om zijn voorbeeld van het “water” op aarde en “Twin Earth” verder uit te werken. Stel dat zowel op aarde als op “Twin Earth” er veel zowel H₂O als XYZ aanwezig zou zijn, dan zou het correct zijn volgens Putnam om te zeggen dat er twee soorten water zijn. We zouden dan ook zeggen dat hetgeen er aanwezig is op “Twin Earth” het XYZ soort water blijkt te zijn. (Put, 1975b, pag. 241, §4) Putnam komt hierbij tot een conclusie: “Om samen te vatten: als er een verborgen structuur is, dan zal dat meestal determineren wat het is om lid te zijn van de natuurlijke soort, niet alleen in de eigenlijke wereld, maar in alle mogelijke werelden.” (Put, 1975b, pag. 241, §5) Het is niet alleen leuk om te ontdekken hoe het verder gaat met het sciencefictionverhaal van Putnam, maar het is ook bijzonder interessant om meer te weten te komen over zijn visie. Wat we in dit geval te weten komen is dat Putnam weer een aanwijzing geeft naar de mate van abstractie van de termen. Hoewel daarnet nog rekening gehouden werd met de context voor het probleem van de tjiger, worden hier alle contexten overstegen. Maar Putnam schreef “meestal” (generally). Want we kunnen hier toch bepaalde situaties ontdekken die (ook voor Putnam) contextgebonden zijn. Men spreekt van jade in de context van bijvoorbeeld een Chinees die een mineraal omschrijft. Een mineraalkundige zal (al dan niet na grondig onderzoek) niet langer de term jade gebruiken, maar jadediet en nefriet. We wisten het al in het begin van ons onderzoek, maar de argumentatie van Putnam is op bepaalde vlakken niet altijd even helder. Hier is bijvoorbeeld Putnams onderzoek naar “betekenis” wel te volgen, maar het is niet altijd even evident zijn ontologische achtergrond te ontrafelen. Daardoor is het in dit geval soms moeilijk te zien of het nu gaat om contextgebonden of context

overstijgende dingen. Op zeker punt maakt Putnam ook handig gebruik van die termen, dwars door elkaar. Soms lijkt het vergezocht, maar dit kan terug een aanwijzing zijn over Putnams worstelen met het realisme. Hij faalt het harde realisme overall consequent door te trekken, of zo lijkt het. Tenzij hij er van overtuigd is dat het realisme verder moet bijgeschaafd worden door de mogelijkheid om contextualiteit (of soms conventionalisme) langs een achterpoortje toe te voegen.

Deze idee wordt gestaafd wanneer men, na de volledige “meaning of meaning” doorworsteld te hebben, bij de volgende slotzin van Putnam terecht komt: “Traditionele taal filosofie, zoals zoveel traditionele filosofieën, laten andere mensen en de wereld erbuiten; een betere taal filosofie en taalwetenschap moeten beiden insluiten.” (Put, 1975b, pag. 271) In deze zin laat Putnam niet zoveel aan de verbeelding over: vermits hij op zoek is (of was) naar een goede omschrijving van betekenis, een goeie verklaring of analyse van bepaalde aspecten van de taal, is hij dus genoodzaakt met beiden rekening te houden. Als realist zal hij uiteraard de wereld niet buitensluiten, maar het is toch opmerkelijk dat hij ook rekening houdt met “andere mensen”. Taal (communiceren) is uiteraard iets wat zich (meestal¹¹⁵) voordoet tussen twee of meer mensen. De reden waarom het zo opmerkelijk is dat Putnam er rekening mee houdt, en het belang voor onze zaak, is dat het de mogelijkheid schept een opening te houden binnen een theorie naar het conventionalisme. Dit schept natuurlijk een gevaar voor het realisme, tenzij het eigenlijk een soort realisme is die dergelijke zaken incalculeert.

We hebben Putnam in dit tweede deel van verzamelde werken wel meer zien aarzelen¹¹⁶ over de aard van dat realisme en de relatie tot zaken zoals conventionalisme en context. Terwijl hij dan anderzijds bij momenten, op andere plaatsen, dan weer wel heel duidelijk een scheidingslijn trok. Indien Putnam “het rekening houden met andere mensen” consequenter had doorgetrokken, had hij misschien nog meer getwijfeld. Anderzijds heeft hij dat misschien ook wel willen doen, maar we kunnen nu eenmaal niet Putnams gedachten lezen, we kunnen enkel zijn geschriften lezen, en interpreteren. De voor onze zaak belangrijkste elementen werden gehaald uit dit deel van “verzamelde werken” van Putnam. Maar onze zoektocht naar de evolutie (of niet-evolutie) van het realisme van Putnam, gaat verder in het derde deel uit de trilogie van verzamelde werken.

¹¹⁵ In dit geval filosofische beschouwingen daargelaten over “communiceren met zichzelf” en dergelijke, zoals men onder meer terugvindt bij “The life of the mind” van Hannah Arendt.

¹¹⁶ Dit is van op een afstand bekeken en vanuit een bepaald oogpunt, vanuit de context van de werkhypothese.

Hoofdstuk 5: De schijnbare ommezwaai

Niets is ooit wat het lijkt

- Onbekend

“Realism and Reason” - De schijnbare ommezwaai

Men zou verwachten dat na het tweede deel van de trilogie verzamelde werken, het derde deel komt, maar zoals ook te zien is in de filosofie van Putnam, neemt hij bij het publiceren van boeken ook af en toe omwegen. Als we de datum van publicatie volgen, volgt Putnams “Meaning and the Moral Sciences” (Put, 1978) op “Mind language and Reality” (Put, 1975b), het tweede deel verzamelde werken. Toch volgt het derde deel verzamelde werken in zekere zin op het tweede deel. Het is te zeggen, Putnam begon reeds kort daarna aan het schrijven van bepaalde essays, of ideeën voor het derde deel. We kunnen dit aannemen omdat er reeds sprake van is in het voorwoord van “Meaning and the Moral Sciences”: “[...] ook deze intense interactie met de visies van Goodman [...] vormde ‘Realism and Reason’”. (Put, 1978, pag. ix, §1) Vermits het derde deel in de trilogie dan toch eerst geschreven is (of toch een aantal essays er uit), desondanks de datum van uitgeven, gaan we het dan ook als eerstvolgend behandelen¹¹⁷. Het is daarnaast niet op de datum van uitgeven alleen dat we ons baseren om werken te bundelen, of hier in een specifieke volgorde te bespreken. Na “Meaning and the Moral Sciences” bracht Putnam immers nog “Reason, Truth and History” (Put, 1981) uit. Een andere reden dan tenslotte om de drie volumes van verzamelde werken van Putnam te bundelen, is qua inhoudt en structuur. “Meaning and the moral sciences” werd immers geschreven naar aanleiding van Putnams lezingen in Oxford, “Reason, Truth and History” bundelen een aantal hoofdstukken of essays die voornamelijk onder één en hetzelfde superthema vallen: Putnam spreekt er in het voorwoord over het behandelen van een aantal typische dichotomieën die het denken van filosofen en leken in een wurggreep hebben. (Put, 1981, pag. ix, § 1) In de verzamelde essays worden nog veel meer uiteenlopende onderwerpen behandeld, en die werken hadden dan ook in eerste instantie de taak een aantal “losse” verhandelingen samen te brengen en te bundelen. Vandaar dan ook de motivatie om de drie volumes verzamelde werken in volgorde “na elkaar” te behandelen: er zijn argumenten om ze te zien als een soort geheel.

Putnam valt meteen met de deur in huis in zijn inleiding wanneer hij schrijft: “De essays verzameld in dit volume waren geschreven in een periode van overdenken en opnieuw beschouwen van een groot deel van mijn filosofische positie.” (Put, 1983, pag. vii, §1) Voor een stuk is het onze taak tegen te spreken dat het hier gaat om een echte “wending”. Putnam zelf maakt het ons toch al een beetje gemakkelijk: hij gebruikt geen termen zoals “ommezwaai”, “wending”, maar nuanceert door het te hebben over “overdenken” en “herbeschouwen”. Ook wat we iets verder in de tekst terugvinden wijst erop dat Putnam dieper nadenkt over zijn filosofie, maar ze niet noodzakelijk overboord gooit: “Ik omschreef mezelf als ‘realist’ (zonder enige kwalificerende adjectief).” (Put, 1983, pag. vii, §1) In dit citaat zien we dus dat Putnam niet noodzakelijk zijn eerdere positie (het realisme) verwerpt, maar wel nuanceert. Er is een belangrijk verschil tussen beide. Als men water bij de wijn doet, bij manier van spreken, is men daarom nog niet veranderd van gedacht. Dit wordt nog eens bevestigd door wat Putnam iets verder in de tekst zegt: “Niets in dit

¹¹⁷ Er zijn valabele tegenargumenten te leveren over het tijdstip van uitgeven van de boeken. Dit komt omdat de situatie door Putnam iets of wat verwarrend is gemaakt. In zijn boek “Meaning and the moral sciences” heeft Putnam een artikel gezet met de titel “Realism and Reason”, en in principe kunnen we dus niet echt zeker weten over wat Putnam het heeft: dit essay, of het verzamelde werk. Putnam spreekt over een interactie met Goodman in het hierboven gegeven citaat. Het is niet ondenkbaar dat ook de essays van het verzamelde werk daaruit zijn ontstaan. Putnam laat zich immers beïnvloeden en reageert op vele kritieken en respons van andere filosofen.

citaat¹¹⁸ valt mij op als echt fout, zelfs nu; maar wat me wel opvalt, is dat ik aan het wandelen was op een vlijmscherpe rand, zonder het te weten. In de daaropvolgende jaren ben ik tot de vaststelling gekomen dat men niet de echte problemen in de filosofie kan grijpen, zonder gevoeliger te zijn voor de epistemologische positie van de filosoof, dan ik wou zijn wanneer ik deze woorden schreef.” (Put, 1983, pag. vii, § 3) Hier blijkt dus heel duidelijk dat het Putnam vooral te doen is om veel dieper en genuanceerder in te gaan op zijn eigen positie, en nogmaals is hier van een totale ommezwaai, in de woorden van Putnam zelf, geen sprake.

Toch moet Putnam op een bepaald moment tot de vaststelling gekomen zijn dat een aantal elementen van zijn positie onbevredigend waren of onvolledig. Hoewel een filosoof niet altijd een motief nodig heeft om zijn eigen theorieën te overdenken, geeft Putnam aan dat in dit geval bij hem er wel een was. Putnam werd naar eigen zeggen “oncomfortabel” met bepaalde elementen uit het realisme van de harde lijn. (Put, 1983, pag. viii, § 2) Een van die elementen is dat de notie dat onze woorden “corresponderen” met gedetermineerde objecten, reeds lang problematisch leek. (Put, 1983, pag. viii, §2) De referentie tussen een notie en een object was immers binnen die positie onafhankelijk van een conceptueel schema. Toch is dit niets nieuws. Putnam schrijft zelf: “[...] het zag er reeds lang problematisch uit, alhoewel ik geen alternatief zag dan het te aanvaarden”. (Put, 1983, pag. viii, § 2) Uiteindelijk werd het probleem voor Putnam toch te groot. “[...] Uiteindelijk begon ik te zoeken naar een alternatieve visie”. (Put, 1983, pag. viii, §2)

Er zijn meerdere problemen met het idee van waarheid als correspondentie. Om die problemen, of de belangrijkste, in kaart te brengen, werpt Putnam een blik terug op voorgangers die ermee te maken kregen. Zo belandt hij bij Berkeley en Kant, en logischerwijs¹¹⁹ bij Hume. Bij Hume vindt hij het volgende probleem: “De menselijke geest vergelijkt nooit een beeld of een woord met een object, maar enkel met andere beelden, woorden, overtuigingen en meningen, enz.” (Put, 1983, pag. viii, §4) Voor Putnam volgt daaruit het probleem dat we niet kunnen weten hoe de correspondentie¹²⁰ zou moeten gefixeerd of gedetermineerd zijn. Het probleem blijft bestaan los van één of andere theorie over mentale fenomenen, volgens Putnam. Hij bekijkt het dan ook eens vanuit de psychologie¹²¹. Ook daar komt hij tot een gelijkaardige conclusie: “[...] Het punt blijft: het functioneel georganiseerd informatieverwerkend brein kan ‘waarnemingen’ van tafels, ‘informatie’ over tafels, ‘representaties’ enzovoort manipuleren, maar niet de eigenlijk tafels zelf.” (Put, 1983, pag. ix, §1) Dit probleem, dat een onderdeel van de kern van het Realisme in vraag stelt, kan ook Putnam niet vermijden. Blijkbaar vindt hij ook niet meteen een oplossing voor het probleem: “De paper [...] ‘Models and reality’ is geen poging om dit probleem *op te lossen*, maar eerder een verificatie dat het probleem werkelijk bestaat.” (Put, 1983, pag. ix, §2) Putnam beweert aan te tonen dat, wat voor operationele en theoretische beperkingen er ook mogen zijn bij ons praktisch taalgebruik, “er zijn altijd oneindig veel verschillende referentierelaties [...] die

¹¹⁸ Putnam becommentarieert hier zichzelf. Daar net boven had hij immers een citaat geplaatst uit zijn tweede deel van verzamelde werken.

¹¹⁹ Kant kan men beschouwen als diegene die op een zeker punt het denken van Hume verder zet. Hume tenslotte heeft zeer veel gewerkt rond de relatie psyche - wereld en het functioneren van de menselijke geest. Vandaar dat het logisch is bij hem uit te komen. Er zijn uiteraard nog filosofen die zich met deze thema's bezighielden. Wat Hume betreft kan men zijn onderzoek hieromtrent ondermeer terugvinden in zijn “A Treatise of Human Nature”.

¹²⁰ Tussen beelden en woorden en dergelijke in ons hoofd enerzijds en objecten in de externe wereld anderzijds.

¹²¹ Hoewel Putnam er hier niet echt diep op in gaat.

voldoen aan de beperkingen”. (Put, 1983, pag. ix, §2) Putnam voegt er nog aan toe dat hij niet beweert te weten wat die beperkingen volledig zouden moeten inhouden. Hiermee is hij zeer duidelijk geweest: er is een probleem, hij schetste het probleem, en we kunnen er niet van tussen. Er zijn meerdere redenen voor Putnam om zich er mee bezig te houden. Het is hem niet enkel te doen om een zeer interessant filosofisch probleem, maar het is hem ook te doen om zijn realisme. Dat realisme wil hij niet verlaten, wel nuanceren. Het zal echter nog moeten blijken hoe Putnam zich rond dit probleem wrint.

Putnam voorziet een mogelijk tegenargument voor het probleem van de “gefixeerde correspondentie” uit de hoek van de “harde” realisten, in dit geval “causale realisten”: “Een realist beweert niet dat referentie gefixeerd is door de conceptuele connectie (de connectie in onze theorie) tussen de *termen* ‘referentie’, ‘causaliteit’, ‘waarneming’, enz.; de realist beweert dat referentie gefixeerd is door causaliteit zelf.” (Put, 1983, pag. xi, §3) Toch faalt dit vrij eenvoudige argument. Volgens Putnam negeert de filosoof (die dit argument uitspreekt) zijn eigen epistemologische positie. Hij filosofeert alsof hij en hij alleen in een absolute relatie zou staan met de wereld. Hij gaat er dan ook vanuit dat, als hij spreekt over “causaliteit”, dat ook werkelijk causaliteit is. Hij gaat er van uit dat er een gefixeerde relatie is tussen het woord en een bepaalde relatie, in zijn geval. Het probleem is echter dat het net de vraag is hoe dit mogelijk is. (Put, 1983, pag. xi, §4) Putnam noemt deze positie een “naïef realisme”. Daarop gaat Putnam verder met het overlopen van mogelijke “oplossingen” voor het correspondentieprobleem. Hij belandt bij een meer gesofisticeerde versie van het vorige argument: “[Het correspondentieprobleem] toont enkel aan dat referentie niet gefixeerd is door iets psychologisch, iets ‘in het hoofd’.” (Put, 1983, pag. xi, §5) Toch faalt ook dit argument. De idee dat het iets “niet-psychologisch” is die referentie fixeert, met andere woorden dat iets zoals de “natuur” zelf determineert wat onze woorden betekenen, is totaal onverstaanbaar. Men zou niet kunnen verklaren *hoe* dit gebeurt. Putnam verbindt de uitspraak dat het causale connecties zijn die determineren naar wat onze woorden corresponderen, met het geloof in een *men-weet-niet-wat* die het probleem oplost *men-weet-niet-hoe*. (Put, 1983, pag. xii, §1) Het enige wat lijkt te passen om de “wat” en “hoe” in te vullen, denkend aan de middeleeuwse filosofie, is God en een of andere “magie”.

Waarheid als correspondentie - vervangende oplossingen

Putnam gaat maar door met het bekijken van mogelijke oplossingen voor het correspondentieprobleem. Hij neemt hier wel een andere denkrichting. Nu gaat Putnam niet langer argumenten bekijken die “waarheid als correspondentie” verdedigen, maar die het - voor een deel of zelfs volledig - vervangen en op die manier het realisme redden. Daarmee belandt hij vervolgens bij het “ontologisch relativisme” van Quine. De oplossing in die geboden wordt bij die theorie, is dat men afstapt van het idee dat er één correspondentie is die “gefixeerd” is, dat er één bedoelde referentie-relatie is. (Put, 1983, pag. xii, § 2) Die theorie heeft echter een netelige bijwerking, en kan dus weer niet aanvaard worden. Het verandert de notie van een object in een totale metafysische notie, aldus Putnam (Put, 1983, pag. xiii, §2) Volgens Putnam belanden we gewoon “van de regen in de drop”: “Een object dat

op zichzelf *geen* eigenschappen heeft hoe dan ook, en eender welke eigenschap ‘in een model’, is een onvatbaar ‘Ding an sich’. De doctrine van ontologische relativiteit vermijdt de problemen van de middeleeuwse filosofie (de problemen van klassiek realisme), maar het herneemt op zijn beurt de problemen van de Kantiaanse metafysica.”(Put, 1983, pag. xiii, §2)

Putnam overloopt hier enkele mogelijke oplossingen voor het probleem, maar ziet zich genoodzaakt ze ook telkens weer te ontcrachten. Hij doet dit, zoals eerder al gezien, om aan te tonen dat het probleem bestaat. We mogen dus niet uit het feit dat hij de vele argumenten de kop indrukt, besluiten dat Putnam ook het realisme wil fruiiken. Integendeel, door het bestaan van het probleem te onderkennen, en het falen van vele (misschien als ad hoc te beschouwen) oplossingen, motiveert hij zijn nuances en bijwerkingen aan het realisme. Met andere woorden, verwijzend naar onze werkhypothese, als het realisme bepaalde grote problemen tegenkomt die het niet zomaar het hoofd kan bieden, en het realisme wil op de best mogelijke manier de wereld beschrijven, dan zal dat realisme moeten verfijnd, genuanceerd en aangepast worden. Anders kan het toch nooit “het ware realisme” zijn?

Als waarheid als correspondentie faalt, moet er uitgekeken worden naar een andere verklaring. Hiervoor bekijkt Putnam “*Disquotational*”¹²² theorieën van waarheid en referentie”. We gaan niet volledig Putnams analyse van de theorie hernemen, maar vermelden ze enkel in beknopte versie voor de volledigheid. Deze theorie wil het hoofd bieden aan een aantal problemen die zich voordoen bij “waarheid als correspondentie”: “[...] Het leidt tot de metafysische fantasie van een ‘vooraf gemaakte wereld’, met zelfidentificerende objecten, ‘ingebouwde’ structuren, essenties, of wat dan ook, en het gemodificeerde beeld van de geest of het brein dat simpelweg een hele boel van verschillende correspondenties moet accepteren, zonder dat er geprobeerd wordt om één correspondentie te ‘fixeren’ als *de* bedoelde correspondentie tussen woord en object. Dit leidt tot de metafysische fantasie van een ‘noumenale’ wereld, zonder duidelijke relatie met onze waargenomen wereld.” (Put, 1983, pag. xiii, §3) Putnam concludeert dat het probleem met deze ganse discussie op een veel dieper niveau moet liggen. Dit probleem ligt bij het feit dat, wanneer we noties gebruiken zoals “verwijzen naar” en “corresponderen met”, dat we deze noties associëren met Platonische objecten. (Put, 1983, pag. xiii, §3) Een poging om dit te vermijden is dus de “disquotational” theorie van waarheid. We kunnen kort samenvatten wat ze inhoudt: “In deze theorie verstaan we het woord ‘waar’ niet door het te associëren met een eigenschap, of een correspondentie, maar door feiten te leren zoals het evidente feit dat (1) ‘Sneeuw is wit’ is waar, als en slechts als sneeuw wit is.” (Put, 1983, pag. xiv, §1) Toch komt Putnam tot de vaststelling dat ook deze theorie faalt. Een mogelijke tegenwerping is dat de theorie gebruikt maakt van een “waarheidsfunctionele” connectie, namelijk “als en slechts als”, en deze veronderstelt de noties van waarheid en valsheid terwijl ze net worden uitgelegd. (Put, 1983, pag. xiv, §3)

Putnam is vrij grondig met het overlopen van mogelijke oplossingen voor het correspondentieprobleem. Daarbij belandt hij vervolgens bij Michael Dummet. Dummet pakt het aan op een andere manier. Taal, of termen, leert men niet door een

¹²² Bij gebrek aan een degelijke vertaling voor het woord “disquotational”, hanteren we de oorspronkelijke term. Voor “disquotation” kunnen we enkel bij benadering een omschrijving geven, en dan zou het eventueel kunnen “zonder aanhaling” of “zonder verwijzing” betekenen.

verzameling van correspondenties te leren (waardoor ze dus niet gefixeerd zijn). Voor hem leert men een taal door een “praktijk” aan te leren. Door praktijk ervaring leert men wanneer een zin toepasbaar is. Men weet wanneer een zin (of een term) toepasbaar is, wanneer men weet wanneer ze “gerechtvaardigd” is. (Put, 1983, pag. xvi, §2) Het gebruik van het woord “waar” is hier louter een teken dat de zin geverifieerd of beaamd is. Zoals Putnam het zegt: “‘Waar’ zijn, is gerechtvaardigd zijn”. (Put, 1983, pag. xvi, §3) In deze theorie ontstaan referenties uit dialogen, en bestaan ze niet vóór de dialoog. Volgens Putnam is dit een idee die wijdverspreid is in zowel de analytische als de continentale filosofie. Hierbij verwijst hij naar Gadamer. Dit is vrij opmerkelijk, want het is de eerste keer dat Gadamer ter sprake komt bij Putnam. Hoewel continentale en analytische filosofie soms een eigen weg lijken te gaan, zien we hier bij Putnam dat hij toch verbanden legt. Er zijn wel meer verbanden tussen Putnam en Gadamer, of dat wordt althans gesuggereerd door John Passmore in zijn “Recent Philosophers”. (Pass, 1992) Daar wordt niet letterlijk verwezen naar Gadamer, maar wel naar elementen die behoren tot de filosofie van de school waaruit Gadamer komt.¹²³ Hoewel we op de feiten vooruit lopen (Passmore had al veel meer werk en later gepubliceerd werk onder de loep genomen dan enkel “Realism and Reason”), heeft het verband tussen Gadamer en Putnam een belang. Het werpt immers een ander licht op het intern realisme van Putnam. Het valt echter te betwijfelen of het uiteindelijk gerechtvaardigd is om deze verbanden te leggen. Hoewel “waarheid als rechtvaardiging” Putnam aanspreekt, gaat hij toch ook deze theorie verlaten omdat het volgens hem “misleidend op verschillende manieren” is. (Put, 1983, pag. xvi, §1) Eén van die misleidingen is volgens Putnam dat Dummet geloofd “dat men op een effectieve manier kan specificeren wat de rechtvaardigingscondities zijn voor alle zinnen van een natuurlijke taal”. (Put, 1983, pag. xvii, 61)

Het feit dat het verband tussen Gadamer en Putnam¹²⁴ op dit moment onduidelijk is, of waarschijnlijk zelfs onbestaande is, kan voor ons betekenen dat Putnam trouw blijft aan de Amerikaanse traditie in de filosofie en aan zijn eigen denkweg. Hij blijft dan eveneens trouw aan zijn eigen denken, in grote lijnen althans, in plaats van zich zomaar over te geven aan de theorieën van iemand anders, uit een andere “richting”. Met andere woorden, Putnam blijft zijn eigen weg bewandelen zonder radicale veranderingen, of zo ziet het er naar uit. Dit zou dus onze werkhypothese kunnen steunen. Helaas kunnen we dit hier niet verder uitwerken, zoals reeds gezegd.

Met het weigeren van “waarheid als rechtvaardiging” belandt Putnam uiteindelijk bij zijn eigen poging om het correspondentieprobleem het hoofd te bieden. Hier is dan ook voor het eerst sprake van “intern realisme”. (Put, 1983, pag. xvii, §2) Toch houdt Putnams visie verband met deze van Dummet, zei het dat ze genuanceerd is op een aantal vlakken. Putnam heeft het dan over “rechtvaardiging in de betekenis van geïdealiseerde rechtvaardiging.” (Put, 1983, pag. xvii, §2) Putnam verheldert zelf wat hij bedoelt: “In deze visie (die van mij) is ‘waarheid’ (geïdealiseerde rechtvaardiging) zo vaag, belangen-relatief, en contextgevoelig als *wij zijn*.” (Put, 1983, pag. xvii, § 3) Een beetje verder vervolledigt Putnam een eerste

¹²³ Passmore vergelijkt bepaalde elementen uit Putnams filosofie met de “hermeneutische cirkel”. (Pass, 1992, pag. 106, §1)

¹²⁴ Het is een filosofisch zeer interessant thema om na te gaan wat de mogelijke verbanden zijn tussen Putnam en Gadamer. Het spijtige van de zaak echter is dat dit een zeer diepgaand onderzoek vereist van zowel de werken van Putnam als Gadamer en dit ons te ver zou leiden.

verkenning van zijn intern realisme: “[...] Dat er beter en slechtere kenniskundige condities *bestaan* voor de meeste oordelen, en de zaak wat het verdict zou zijn als de condities voldoende goed zouden zijn, een verdict volgens dewelke opinies zouden ‘samen komen in één punt’ als we redelijk waren, is het hart van mijn eigen ‘realisme’. Het *is* een soort realisme, en ik bedoel het als een *menselijke* soort realisme, een geloof dat er een zaak is wat betreft wat juist aanneembaar is voor ons. [...]” (Put, 1983, pag. xviii, §2) Hiermee zegt Putnam het zelf, en ondersteunt onze werkhypothese: het gaat nog steeds om het “realisme”, zei het genuanceerd in een aantal opzichten. Die nuances waren nodig, zoals hij aantoonde, vanwege het correspondentieprobleem. We dienen dus het intern realisme niet zomaar als iets anders te beschouwen. Op dit punt heeft Putnam ook nog niet het bestaan van een externe werkelijkheid ontkend, iets wat toch dé kerneigenschap is van het realisme. We kunnen wel niet langer spreken van een wetenschappelijk realisme¹²⁵, want het is niet langer zeker dat we die wereld volledig zullen kunnen omschrijven. Dat vinden we terug in het menselijke karakter dat Putnam geeft aan het intern realisme.

De “Löwenheim-Skolem paradox”

In de zonet besproken inleiding van “Realism and Reason”, leek het realisme ernstig in de miserie te zitten. Dit wordt met het eerste essay die daarop, namelijk “Models and Reality”¹²⁶ (Put, 1983, pag. 1), volgt alleen maar erger. Putnam behandelt er de “Löwenheim-Skolem paradox”. We mogen het echter niet zomaar als een paradox zien aldus Putnam: “[...] Het is geen paradox in de zin van een antinomie; het is een nieuwe en onverwachte eigenschap van formele systemen”. (Put, 1983, pag. 1, § 1) Putnam argumenteert verder dat het toch “een antinomie *is*, of er iets dicht bij, in de taal filosofie” en dat het “[...] diepgaande implicaties heeft voor het grote metafysische dispuut over realisme.” (Put, 1983, pag.1, §1) Putnam begint zijn argumentatie met een onderscheid tussen drie ontologieën die volgens hem de verschillende posities uitmaken omtrent referentie en waarheid. Hij neemt dit alles ook in beschouwing binnen de taal filosofie. (1) Er is om te beginnen het extreme platonisme, waar een kerneigenschap zegt dat we niet-natuurlijke mentale krachten hebben die ons in staat zetten vormen direct te “vatten”. (2) Er is het verificationisme dat de klassieke notie van waarheid vervangt met de notie van verificatie of “bewijs”. (3) tenslotte is er het gematigde realisme dat probeert het centrale van de klassieke noties van waarheid en referentie te bewaren, zonder niet-natuurlijke mentale krachten te postuleren. (Put, 1983, pag. 1, §2) Putnam komt tot de volgende, voor hem teleurstellende conclusie: “[...] Het is helaas de *gematigde* realistische positie die zwaar in de problemen komt door de Löwenheim-Skolem theorema en gerelateerde modeltheoretische resultaten.” (Put, 1983, pag. 2, §1) Putnam heeft hier zelf min of meer een mouw willen aan passen: “Uiteindelijk zal ik opteren voor het verificationisme als een manier om het uitzicht van wetenschappelijk of empirisch realisme te bewaren, wat volledig is overboord

¹²⁵ Of meer bepaald van metafysisch wetenschappelijk realisme is hier geen sprake. Men kan immers nog steeds streven naar de “beste” of “zo goed mogelijk benaderende” omschrijving van de wereld, desondanks dat het nooit de “volledige” omschrijving kan zijn.

¹²⁶ We merken op dat Putnam verwijst naar Bas van Fraassen die hij dankbaar is voor het lezen en bekritisieren van deze tekst. (Put, 1983, pag. 1, voetnoot) Dit is een niet onbelangrijke verwijzing omdat Van Fraassen op zijn beurt het realisme behandeld (en wil vervangen) in zijn “The Scientific Image”. (van Fraassen, 1980)

gegooid door het platonisme, zelfs als dit betekent dat we het *metafysisch* realisme opgeven.” (Put, 1983, pag. 2, §1)

Putnam maakt hier in zeker opzicht een paar rare bokkensprongen. Hij wil blijkbaar deels het wetenschappelijk realisme nog behouden of redden. Hij doet dit door een theorie te gebruiken, namelijk het verificationisme, die hij in zijn vorige bundel verzamelde werken (Put, 1975b) verwierp. Vermoedelijk wil hij met deze wendingen zijn eigen intern realisme veilig stellen, dat niet zoveel verschilt van het wetenschappelijk realisme. Zoals hij zegt wil hij dit dus doen, zelfs als dat betekent dat hij “het metafysisch realisme moet opgeven” (Put, 1983, pag. 2, §1). We kunnen ons echter afvragen of hij dit al niet gedaan heeft van in het begin van zijn denken. Zoals we hebben geprobeerd te argumenteren in de vorige hoofdstukken, stond zijn toenmalig realisme niet altijd even dicht bij een metafysisch realisme. Er waren toen tekenen te zien van een realisme dat volledig tot bloei zou komen in wat later (nu) het intern realisme noemt. Vandaar dat het opgeven van het metafysisch realisme helemaal geen probleem is, en dat we kunnen betwijfelen of dat hier echt gebeurt of van toepassing is.

We kennen de weg die de argumentatie van Putnam aflegt, maar wat houdt nu eigenlijk de “Löwenheim-Skolem paradox” in? We kunnen er hier niet uitgebreid op ingaan, maar laat ons even een blik werpen op de algemene structuur ervan. Putnam begint zijn uitleg met te beweren dat er meerdere commentatoren het er over eens zijn dat er “onbedoelde interpretaties” bestaan. Hij geeft hierbij het voorbeeld van (wetenschappelijke) modellen die verzamelingen bevatten die “verondersteld worden” niet ontelbaar te zijn, maar die “in werkelijkheid” toch ontelbaar zijn. Die commentatoren zijn het er volgens Putnam over eens dat de “bedoelde interpretatie”, alias de “intuïtieve notie van een verzameling”, niet “gevat” wordt door een formeel systeem. (Put, 1983, pag. 3, §1) Putnam geeft zelf een beknopte samenvatting van de argumentering die Skolem gaf, voorgaand aan de zonet gegeven vaststelling: “Het argument dat Skolem gaf, en dat toont dat ‘de intuïtieve notie van een verzameling’ (als er zoiets bestaat) niet ‘gevat’ wordt door eender welk formeel systeem, toont ook dat zelfs een *formalisering van de volledige wetenschap* (als men zoiets zou kunnen construeren), of zelfs een *formalisering van al onze overtuigingen* (of ze nu kunnen tellen als ‘wetenschap’ of niet), niet ontelbare interpretaties zou kunnen uitsluiten. *A fortiori*, een dergelijke formalisering zou niet kunnen *onbedoelde* interpretaties van deze notie uitsluiten.” (Put, 1983, pag. 3, § 3)

We hoeven niet volledig Putnams argumentatie tot op de vezel te volgen om te zien dat dit problemen geeft met ondermeer de referentie zoals die beschouwd werd door het metafysisch realisme¹²⁷. Dit is uiteindelijk ook één van de vaststellingen waar Putnam toe komt: “Het Skolem argument kan worden uitgebreid [...] om te tonen dat het *totaal gebruik van de taal* (operationele plus theoretische beperkingen) een unieke ‘bedoelde interpretatie’ niet meer ‘fixeert’ dan een axiomatische verzamelingentheorie op zichzelf doet.” (Put, 1983, pag. 4, § 2) Het is ook uit zichzelf duidelijk waarom een “axiomatische verzamelingentheorie” interpretaties en referenties niet fixeert: met moet reeds bepaalde axioma’s aannemen, maar hoe kan men weten dat men zagezegd “dé ultieme axioma’s” heeft

¹²⁷ Dit levert ook problemen op voor Putnams vroegere “vormen” van het realisme waar “waarheid als referentie” in paste. Hoewel het een ongelukkig gekozen verwoording is, gezien onze werkhypothese.

aangenomen? De keuze daartoe hangt van veel factoren af en is misschien voor een stuk arbitrair in sommige gevallen.

De consequenties echter die aan gans deze theorie vasthangen zijn niet zo aangenaam voor Putnams zaak. Zo stelt hij: “Het is enkel de ‘gematigde’ positie [...] die in grote problemen verkeert.” (Put, 1983, pag. 4, § 3) De Löwenheim-Skolemparadox zou een wiskundefilosof in twee verschillende richtingen kunnen duwen, namelijk platonisme of verificationisme. De reden waarom dit dan problematisch zou zijn voor Putnams realisme, is omdat het op een aantal vlakken te beschouwen valt als een meer gematigde positie. Het is in elk geval noch een platonisme, noch een verificationisme en dat heeft Putnam in eerdere geschriften al uitgebreid aangetoond. Het is dus ook hier dat het botst. Toch vraagt Putnam zich verder in zijn essay af wat het belang is van die verzamelingenleer voor zijn zaak. De link wordt echter al zeer gauw duidelijk gemaakt: “Het probleem zonet aangetoond, is een ernstig probleem voor eender welke filosofische ingestelde logicus die wil de verzamelingenleer zien als de beschrijving van een gedetermineerde onafhankelijk bestaande werkelijkheid” (Put, 1983, pag. 4, § 4). Putnam redeneert verder en vraagt zich uiteindelijk af waarom het eigenlijk kwaad kan of er nu verschillende modellen bestaan van de verzamelingenleer, en niet zomaar een uniek “bedoeld model”, als ze toch allemaal dezelfde zinnen vertegenwoordigen. Maar dat krijgt al gauw een evident antwoord van hem: “Wat we willen weten [...] is welke zinnen van de verzamelingenleer waar zijn; we willen niet de verzamelingen zelf in onze handen hebben.” (Put, 1983, pag. 4, § 4) Dit zijn problemen die niet zomaar van de baan te schuiven zijn. Putnam moest reeds bepaalde problemen met “waarheid als referentie” aanvaarden, waardoor een vrij goeie verklaring voor een aantal fenomenen, die ingebakken zat in het realisme, op de helling kwam te staan. Vanuit wiskundige hoek is de verzamelingenleer dus blijkbaar geen goeie vervanger of aanvulling. Het toont ook nog eens het falen van “waarheid als referentie” op zich aan. Het brengt tenslotte ook het realisme in zijn geheel in de problemen, en dat is ook een punt dat Putnam wou aanbrengen. Het kan voor hem beschouwd worden als één van de vele motieven om het realisme, en ook Putnams eigen denken, te “her-denken”.

In eerste instantie gaat Putnam niet op de proppen komen met een argument om de problemen met de Löwenheim-Skolemparadox te boven te komen. Hij bekijkt enkel de verdere uitwerking ervan, alsook het verband met een vergelijkbare theorie die van Gödel komt. Vervolgens passeren wel een aantal pogingen van anderen de revue. Zij probeerden de consequenties te boven te komen, maar Putnam toont aan dat ze onsuccesvol waren. Dit is een werkwijze die we trouwens nog gezien hebben bij Putnam. Aan het eind van zijn essay, aan het eind van een zoektocht¹²⁸, lijkt hij dan toch de oplossing gevonden te hebben. Daar vat hij nog eens samen wat Skolem nu eigenlijk aantoonde: “[...] geen enkele interessante theorie [...] kan, in en uit zichzelf, zijn eigen objecten determineren tot aan isomorfisme.” Verder toont Skolems argument volgens Putnam ook aan dat “[...] als theoretische beperkingen referentie niet determineren, dan kan de aanvulling van theoretische beperkingen het evenmin doen.” (Put, 1983, pag. 23, § 3) Een uitvloeisel hiervan voor Putnam is dat “op dit punt referentie zelf begint ‘occult’ te lijken; het begint er op te lijken dat men niet eender welke soort realist kan zijn zonder te geloven in niet-natuurlijke mentale krachten”. (Put, 1983, pag. 23, § 3) Putnam houdt niet van bovennatuurlijke

¹²⁸ Zoals gebeurt in iedere goede detectiveroman... (waar men immers ook op zoek gaat naar de waarheid)

toestanden. Om te beginnen is hij geen platonist, maar een realist. Daarbij komt dat hij een analyticus is, een nuchtere filosoof die de strengheid van de wetenschap wil doorvoeren in zijn filosofie. In een dergelijke context is er uiteraard ook niet veel plaats voor “magie”, vooral als het gaat om het verklaren van een fenomeen.

Het is niet evident om een antwoord te bieden aan deze paradox, en volgens Putnam ligt het probleem dan ook bij dit “kritiek geval” zelf. (Put, 1983, pag. 23, § 4) Het gaat trouwens niet alleen om die paradox, maar voor een stuk ligt het probleem ook bij onszelf¹²⁹ omdat we twee dingen deden: “eerst gaven we een verklaring voor het begrijpen van taal, in termen van programma’s en procedures voor *het gebruiken* van de taal (wat anders?); en dan, ten tweede, vroegen we wat de mogelijke ‘modellen’ waren voor de taal, denkend aan de modellen alsof ze bestaan ‘ginder ergens’¹³⁰, *onafhankelijk van eender welke omschrijving.*” (Put, 1983, pag. 24, § 1) Hier is er volgens Putnam iets raars gebeurd dat we niet meteen gezien hebben. We hebben een sprong gemaakt in het denken waardoor we gekke oplossingen nodig hebben (ook voor de Löwenheim-Skolemparadox) en dat zien we door zijn verdere redenering: In iedere visie moet het begrijpen van de taal de referentie van de termen determineren, of het moet eerder de referentie determineren rekening houdend met een gegeven gebruikerscontext. Als het gebruik, zelfs in een vaste context, referentie niet determineert, dan is gebruik niet gelijk aan begrijpen. De taal, in het perspectief waar we onszelf in hebben gepraat, heeft een volledig programma van gebruik; maar het ontbreekt aan een *interpretatie*. Dit is de fatale stap. [...] Zeggen: ‘Ik weet hoe mijn taal te gebruiken, maar hoe zal ik nu een interpretatie specificeren?’ is nonsens praten. Ofwel moet gebruik *reeds* de ‘interpretatie’ fixeren, of *niets* kan dat.” (Put, 1983, pag. 24, § 1-2) Het is dan, gezien Putnams redenering, ook hier dat de Löwenheim-Skolemparadox zijn intrede doet en voor problemen zorgt. Als die interpretatie niet gefixeerd is, zoals we dachten, en de paradox toont aan dat er oneindig veel interpretaties zijn, dan valt deze denkpijl om “taal begrijpen” te verklaren, of kunnen we taal niet hanteren hoe dan ook. Maar dit is dus niet het geval, of dat is wat Putnam wou aantonen. Ook iets verder hamert Putnam er nogmaals op: “*Wij interpreteren onze talen, of niets doet dat*”. (Put, 1983, pag. 24, § 3)

Het zou dan vervolgens hier zijn dat Putnams realisme de oplossing biedt: “We hebben daarom een standpunt nodig dat gebruik en referentie met elkaar verbindt, net op de manier dat het metafysisch realistisch standpunt weigert te doen”. (Put, 1983, pag. 24, § 4) Hij spreekt dan ook over “niet-realistische semantiek” om deze taak te vervullen. Waar dan deze “niet-realistische semantiek” voor zorgt in tegenstelling tot metafysisch realisme, is dat “modellen geen verloren noumenale¹³¹ rommel zijn die wachten op iemand om hen te benoemen; ze zijn constructies binnen onze theorie zelf, en ze hebben namen vanaf de geboorte” (Put, 1983, pag. 25, § 1). Deze aanpassing in het denken van Putnam biedt natuurlijk het hoofd aan heel wat problemen omtrent referentie die al de revue passeerden en mogelijk nog de revue zouden kunnen passeren. Voor onze zaak is het niet meteen louter gunstig. Putnam zelf spreekt van “niet-realisme” en in eerste instantie lijkt de denkweg die hij

¹²⁹ “Onszelf” is in dit geval Putnam en iedereen die zijn redenering volgde en aanvaardde.

¹³⁰ Putnam schrijft “out there”, een Engelstalig begrip dat moeilijk exact te vertalen valt. Het gaat er om dat die modellen zouden bestaan, ergens in een externe werkelijkheid, ergens buiten ons.

¹³¹ Voor de duidelijkheid: het woord “noumenale” verwijst naar Kant en zijn noumenale wereld. Met “noumenale rommel” wordt dan ook iets bedoeld in de aard van dingen, Kant volgende, die onze waarneming transcenderen en die we dus niet kunnen vatten.

aflegt alles behalve realistisch. Maar is dit echt zo? Als we kijken naar wat hij doet, dan zien we dat hij tekortkomingen wil te boven komen. Deze tekortkomingen, zoals er hier één werd aangepakt, behoren eerder tot het metafysisch realisme. Het is dus om te beginnen niet het realisme waar Putnam tegen ten strijde trekt, maar wel het metafysisch realisme. Hoe langer hoe meer lijkt dat niet de meest correcte versie van het realisme¹³². Verder spreekt Putnam ook niet tegen dat modellen werkelijk zouden bestaan. Hij heeft ze een ander karakter, waardoor ze tot op zekere hoogte kenbaar worden, en waarmee we beter kunnen verklaren hoe het komt dat we modellen, of kortweg “de dingen”, kunnen kennen. Het is net hun kennen dat ook een ander karakter krijgt: vanaf dat we spreken van een ding (in ons hoofd), krijgt het een naam en een interpretatie mee. Daarbij dienen we nogmaals op het hart te drukken dat Putnam daarmee niet ontkent dat ze ook in een externe werkelijkheid zouden kunnen bestaan. Het zijn alleen wij die dingen in die werkelijkheid als een samenhangend geheel beschouwen, namelijk een model, en daarmee al een vast patroon van betekenis en interpretatie meegeven. Kortom, wat Putnam doet in deze redenering is niet over het kanaal springen van metafysisch realisme naar bijvoorbeeld relativisme of rationalisme, maar hij wandelt op het scherp van de snede tussen dergelijke extreme posities in. En dat is net wat hij reeds altijd al heeft gedaan. Dat is net wat we al probeerden aantonen dat Putnam deed vóór zijn zogenaamde “omwenteling”.

Equivalentie (en realisme)

Verder grasduinend in het werk van Putnam komen we nog “andere”¹³³ interessante beschouwingen tegen die ook het pad van het realisme kruisen. Dit gebeurt in het stukje “equivalentie en realisme” (Put, 1983, pag. 26) in het volgende hoofdstuk van Putnams “Realism and Reason”. Het is geen louter toeval dat Putnam terecht komt bij de notie “equivalentie”. Het is zelfs eerder bevreemdend dat hij er nu pas mee in aanraking komt, of beslist het thema aan te pakken. Om te beginnen gaat het om iets wat iedereen wel kent en op de een of andere manier in het dagelijkse leven hanteert. We kennen het bijvoorbeeld onder de vorm van synoniemen en op elkaar lijkende dingen¹³⁴. Putnams invulling van equivalentie is wel een beetje anders en ligt ook in andere gebruiksvelden. Zo slaat het niet meteen op gelijkaardige tuintafels zoals in de voetnoot omschreven, maar om “*cognitieve equivalentie van volledige theorieën*, en specifiek van theoretische systemen die, letterlijk genomen, incompatibel zijn”. (Put, 1983, pag. 26, § 1) Meer specifiek is het dus hieraan dat Putnam zijn artikel wijdt; en dus zelfs niet louter equivalentie, maar met betrekking tot theorieën die onderling onverenigbaar zijn. Daarbij botsen we al gauw op een voor onze zaak interessante opmerking, namelijk dat “voor een soort van traditionele realistische filosofen het soort van equivalentie dat we hier bespreken helemaal niet bestaat”. (Put, 1983, pag. 26, § 2) Het gaat hem in dit geval om realisten die er van

¹³² Vermits het allerhande tekortkomingen heeft en het realisme, of het wetenschappelijk realisme, als streefdoel heeft zo goed mogelijk de wereld en de dingen te omschrijven. In extremis wil het wetenschappelijk daarmee ooit de blauwdrukken van het universum mee blootleggen, maar die versie volgen wij niet en Putnam ook niet.

¹³³ Het is misschien moeilijk om echt van “andere” dingen te spreken. We behandelen immers nog steeds dezelfde rode draad: het realisme.

¹³⁴ Een voorbeeld daarvan zijn twee plasticen tuintafels die in de fabriek na elkaar van de band rollen. Tenzij een van beiden een ernstige afwijking heeft, kunnen we stellen dat beide tafels “equivalent” zijn, als we de term in dergelijke gevallen kunnen of mogen hanteren. We dienen bij dit alles wel rekening te houden dat “equivalentie” een andere betekenis heeft als we het woord heel streng en genuanceerd opvatten.

uitgaan dat theorieën simpelweg “kopieën” zijn van de wereld. In dat geval is realisme “geïdentificeerd met de visie dat er slechts ‘een enkele theorie van alles’ (en exact een) is, en dan is realisme gewoon de *ontkenning* dat er een pluraliteit is van ‘equivalente omschrijvingen’ van de wereld”. (Put, 1983, pag. 26, § 2) Putnam voegt er echter al gauw aan toe dat vandaag de dag er niet veel meer realistische filosofen zijn die nog deze visie onderschrijven, wat ook al laat vermoeden dat Putnam deze niet onderschrijft. Als we vervolgens kijken naar wat we allemaal reeds gezien hebben over het denken van Putnam, dan zien we dit reeds bewezen. Toch geeft dit alles aan dat de notie “equivalentie” een probleem kan betekenen voor het realisme (althans bepaalde vormen ervan) en voor specifieke onderdelen ervan zoals “waarheid als correspondentie”.

Hierbij gaat Putnam een andere piste inslaan en Willard von Quine volgen in bepaalde redeneringen. De idee dat er slechts een correcte “theorie van alles” is, is volgens Putnam door de huidige ontwikkelingen in de fysica en de wiskunde, niet langer houdbaar¹³⁵. De enige manier waarop we hier een mouw kunnen aanpassen, Quine volgende, is als men kan aantonen dat de verschillende theorieën in de grond eigenlijk een en dezelfde theorie zijn en slechts verschillen aan de oppervlakte. In dat geval zijn ze dus op een bepaalde manier “equivalente omschrijvingen”. Het is echter een moeilijke taak om dit aan te tonen. (Put, 1983, pag. 26 – 27) We gaan hier dan ook niet Putnams omzwervingen volgen waarin hij poogt dit aan te tonen, of “equivalentie” probeert een logische en filosofische onderbouw te geven¹³⁶.

Door over equivalentie te spreken, vergeten we bijna het realisme. Wat voor realisme kunnen we terugvinden achter de verschillende uitspraken die Putnam in zijn artikel zopas deed? De belangrijkste die naar voor kwam is het metafysisch realisme. De gedachte dat er een enkele correcte “theorie van alles” is die de wereld omschrijft, die haar “blauwdrukken” bloot legt, is in wezen een metafysisch realistische uitspraak. Het is ook een wetenschappelijk realisme, want uiteraard is er hieraan een streven verbonden om die ene grote waarheid, of die ene grote theorie te bereiken. Putnam heeft zelf al meerdere malen aangegeven dat deze visie niet houdbaar is, en we hebben reeds op verschillende wijzen aangetoond dat Putnam er nooit echt een grote fan van is geweest. In dat opzicht kan het misschien wat “onnodig” lijken dat Putnam zich dan toch nog met equivalentie bezighoudt. Niets is echter minder waar. Als Putnam immers een realisme wil verdedigen dat wél houdbaar is, en de tekortkomingen van het metafysisch realisme te boven komt, dan dient hij ook een plaats te geven aan de notie equivalentie zodat deze niet dreigt bepaalde fundamentele problemen met zich teweeg te brengen.

Voor een stukje hebben we een paar redeneringen van Putnam gevolgd en hebben we er zelf aan toegevoegd. Het meest duidelijke echter wat de consequenties zijn voor het realisme, komen we uiteraard te weten in het stukje dat de titel “equivalentie en realisme” draagt. (Put, 1983, pag. 42) Daar lezen we in eerste instantie: “Op het eerste gezicht lijkt het bestaan van equivalente omschrijvingen geen enkele bedreiging te vormen voor een realistische wetenschapsfilosofie”. (Put, 1983, pag. 42, § 2) Daarop gaat Putnam dit verder

¹³⁵ Een voorbeeld hiervan is dat bepaalde fenomenen in de fysica het best worden verklaard door de deeltjestheorie en andere fenomenen door de golftheorie. Beide theorieën zijn tot op moment van schrijven nog steeds niet volledig succesvol samengevoegd en op een aantal punten incompatibel.

¹³⁶ Een weg die Putnam aflegt waarbij hij onder meer Reichenbach, Quine en Einstein passeert, denkers die trouwens als metafysische realisten kunnen beschouwd worden.

uitwerken en komt bij twee “verhaaltjes”¹³⁷. Na die verhaaltjes komt hij natuurlijk terecht bij de tweede instantie: “Een realist ‘van de harde kern’, kan misschien beweren dat er toch een onderscheid is of verhaal 1 of verhaal 2 waar is. Maar een wetenschappelijk realist (in tegenstelling tot een realist van de oudere, metafysische soort) zou dit allicht niet willen doen om verschillende redenen”. (Put, 1983, pag. 43, § 4) Dit komt neer op de bedenking die we zonet al gemaakt hebben, namelijk dat het “harde” metafysisch realisme neigt te falen. Daarom echter faalt een meer gematigd realisme nog niet. Zeer belangrijk voor onze zaak is dat in dit citaat er een element is dat in het oog springt dat veel informatie vrijgeeft over Putnams realisme, ook los van het thema equivalentie. Putnam onderscheidt hier heel duidelijk wetenschappelijk realisme van metafysisch realisme. Om te beginnen was het in de vorige werken die we tot hiertoe behandelden niet steeds duidelijk of hij er wel echt een onderscheid in maakte. In de verwarring zou men dan ook kunnen denken dat wetenschappelijk realisme en metafysisch realisme zo goed als synoniemen kunnen gezien worden. Dit blijkt echter alles behalve waar te zijn. Er is wel degelijk een onderscheid. Een tweede reden waarom men dit zou kunnen denken, is omdat Putnam reeds in vorige geschriften, voor de tijd dat sommigen¹³⁸ de omwenteling noemen, zich bezig hield met iets wat beantwoordt aan een wetenschappelijk realisme. Als dan die schrijvers gelijk hebben en het was een metafysisch realisme waar hij zich indertijd mee bezig hield, dan zouden beiden toch een synoniem kunnen zijn? We zien dan hier ook een zeer mooi argument voor onze werkhypothese, want dit citaat bewijst voor een stuk hun ongelijk: Putnam hield zich inderdaad bezig met het wetenschappelijk realisme, zoals we eerder al argumenteerden, maar dit realisme is iets anders dan een metafysisch realisme. Met andere woorden: Putnam heeft zich nooit met het metafysisch realisme beziggehouden, maar het is reeds altijd al een meer gematigd realisme geweest, zei het een wetenschappelijk realisme.

Het wordt nog eens duidelijk in wat Putnam uiteindelijk verder schrijft, dat hij niets wil te maken hebben met metafysisch realisme. Het leek er in het begin van het essay misschien even op dat hij in dit geval de apologie ging maken van het “harde” realisme, maar dat bleek enkel nodig voor zijn gedachtegang. Hij tekent dan ook duidelijk de consequenties die vloeien uit dat harde realisme en het specifieke onderscheidt tussen de twee “verhaaltjes”: “Het leidt naar metafysica in de slechte zin – de soort die steunt op een *a-priori* kennis van noumenale entiteiten – als we beweren te weten op extrawetenschappelijke gronden of verhaal 1 waar is of dat verhaal 2 het is.” (Put, 1983, pag. 43, § 4) Daaruit volgt, volgens Putnam, dat voor een wetenschappelijk realist de twee verhalen equivalente omschrijvingen zijn. Daarbij herhaalt hij nog eens dat, als het gaat om representaties van een “invariante” wereld, dat er zoiets kan bestaan als termen die wij zien als “incompatibel”, maar die moeten kunnen teruggebracht worden naar dezelfde werkelijke entiteit, hoewel niet binnen dezelfde theorie. In dat geval zegt Putnam: “Moeten we zeggen dat het de natuur van de wereld zelf is die verklaart waarom deze verschillende representaties er zijn”. (Put, 1983, pag. 44, § 1) Hoe dan ook, in wat voor bochten men zich ook mag wringen, Putnam keert steeds terug naar – op realistisch gebied – gematigde conclusies: “[...] praat over ‘theorie-onafhankelijke objecten’ is moeilijk te behouden.

¹³⁷ Putnam noemt het zelf verhaaltjes, maar het gaat om een voorbeeld uit de fysica en geometrie waar twee equivalente omschrijvingen worden gegeven van wat een “punt” is.

¹³⁸ We kunnen verwijzen naar meerdere schrijvers besproken in het hoofdstuk over de secundaire literatuur. Een van hen is Erik Oger.

Het probleem is dat dergelijke praat ‘de wereld’ kan behouden, maar tegen de prijs van het opgeven van eender welke verstaanbare notie over *hoe* de wereld is.” (Put, 1983, pag. 44, § 3) Putnam geeft in zijn essay geen argumenten die de discussie volledig afsluiten of beslechten. Hij eindigt zijn relaas met “Terwijl een finale oplossing voor deze vragen zelfs niet in zicht is, er is geen twijfel dat het fenomeen van equivalente omschrijvingen een diepgaande en significante vraag is voor hun discussie¹³⁹.” (Put, 1983, pag. 45, § 2)

“Referentie en waarheid”

Een sprong verder in Putnams “Realism and Reason” komen we terug de thema’s referentie en waarheid tegen, die reeds van dichterbij werden bekeken in de inleiding van het zonet vermelde werk. Voor een stuk hebben we dan ook behandeld wat Putnam hier te vertellen heeft, maar laat ons toch eens even een diepere blik werpen op dit artikel. Hij komt bij die thematiek terecht door het behandelen van een onderwerpen uit “Problems of Philosophy” van Bertrand Russel. (Put, 1983, pag. 69) Al vrij snel wordt het verband met Putnams realisme en realisme in het algemeen duidelijk: “Men kan ook zeggen dat Russel een soort van *correspondentie theorie van waarheid* verdedigde”. (Put, 1983, pag. 69, § 4) Putnam zegt het uiteindelijk veel uitgebreider en genuanceerder dan dit, maar dit is toch wel een van de belangrijkste aanknopingspunten. Zoals gezien gaf de correspondentietheorie van waarheid in het realisme, en vooral het metafysisch realisme, toch wel wat problemen met zich mee, terwijl het anderzijds ook wel een aantal zaken vrij goed verklaarde en ondersteunde. Ook Russel’s theorie geeft bepaalde problemen: “Delen van Russel’s theorie waren problematisch vanaf het begin, en werden zelfs door hem verlaten of veranderd”. (Put, 1983, pag. 70, § 2)

Om aan die problemen te verhelpen gaat Putnam zoeken naar alternatieven, oplossingen en betere, vervangende theorieën van anderen. Hij loopt dan ook een rijtje filosofen en ideeën af en bekritiseert ze. Dit is een methode die hij nog heeft toegepast in andere essays. Filosofen die de revue passeren zijn Saul Kripke, Tarski, Davidson, Michael Dummett en ook Willard von Quine. Na die interessante analyses en beschouwingen komt Putnam dan toch uiteindelijk terecht bij zijn eigen visie in een stukje dat hij “intern realisme” titelde. (Put, 1983, pag. 84) Daar komt nogmaals hetzelfde standpunt of dezelfde visie over wat waarheid moet inhouden van Putnam terug die ook reeds aangehaald werd in de inleiding: “[...] ik behandel waarheid als een *idealisatie* van rechtvaardiging. Waarheid kan niet simpelweg rechtvaardiging *zijn*, [...] waarheid wordt verondersteld een eigenschap van een mededeling te zijn die niet verloren kan worden, terwijl rechtvaardiging kan verloren worden, [...] rechtvaardiging is een zaak van graden terwijl waarheid dat niet is.” (Put, 1983, pag. 84, § 4) Dit als uitleg voor waarheid waar Putnam voor een stuk ook reageerde op de visie van Michael Dummett. Als men heel kernachtig Putnams visie, die een onderdeel vormt van zijn “intern realisme”, wil samenvatten, kan men zich beperken tot een zin: “Een uitdrukking is waar, in mijn visie, als het zou gerechtvaardigd zijn

¹³⁹ Het gaat om de discussie tussen realisme en wat Putnam noemt “conceptueel relativisme” en ook “realistische semantiek” en “niet-realistische” semantiek. Dit zijn allemaal dingen die men, zei het minder genuanceerd, zou kunnen brengen onder de noemers realisme-relativisme.

onder epistemologische ideale condities voor verschillende soorten uitdrukkingen”. (Put, 1983, pag. 84, § 4)

Dit leidt ons natuurlijk naar de vraag wat die “ideale condities” wel zijn, en of het überhaupt mogelijk is om daar bijvoorbeeld een of andere lijst van te maken, namelijk een lijst van te vervullen condities. Putnam is er echter van overtuigd dat voor een groot aantal uitspraken die condities wel te formuleren zijn en dat dit dan ook er voor zorgt dat, als men praat over dit of dat zou gerechtvaardigd zijn, dat die uitspraak “gewicht draagt”¹⁴⁰. Volgens Putnam heeft een dergelijke idealisatie theorie van waarheid twee hoofdelementen: (1) dat waarheid onafhankelijk is van rechtvaardiging hier en nu, maar niet onafhankelijk van *alle* mogelijkheid van rechtvaardiging. Beweren dat een uitdrukking waar is, is beweren dat het zou kunnen gerechtvaardigd worden; (2) dat waarheid verwacht wordt stabiel te zijn, of ‘convergent’; als zowel een uitdrukking als zijn negatie zouden kunnen verantwoord worden, zelfs als de condities zo ideaal zijn als men kan hopen ze te krijgen, dan heeft het geen zin om te denken dat de uitdrukking een waarheidswaarde *heeft*.” (Put, 1983, pag. 85, § 1) Traditionele, metafysische realisten beweerden volgens Putnam dat waarheid zelfs een geïdealiseerde rechtvaardiging oversteeg, maar hij concludeerde dat dit een incoherente stelling is.

Wat die condities verder betreft die waarheid en rechtvaardiging bepalen, is er nog een verdere discussie tussen Putnam en Dummet. Zo schrijft Putnam: “Ik ben het niet eens met Dummetts visie dat de rechtvaardigingscondities voor zinnen gefixeerd zijn voor eens en voor altijd door een recursieve definitie”. (Put, 1983, pag. 85, § 3) Nee, Putnam ziet het anders: “[...] De rechtvaardigingscondities voor zinnen veranderen wanneer ons gehele ‘lichaam van kennis’ veranderd, en kan niet genomen worden als voor eens en voor altijd gefixeerd”. (Put, 1983, pag. 85, § 3) Dit is een vrij “on-metafysisch realistisch” standpunt die Putnam inneemt, maar dit is gezien zijn denken zeer logisch. Ook los van zijn denken is dit een aanvaardbare uitspraak. De menselijke kennis evolueert nu eenmaal, verandert, en soms gaat het zelfs om een “revolutie” waarbij ons “lichaam van kennis” vrij drastisch verandert. In vroegere geschriften (ik denk onder andere aan verzamelde werken deel 2 “Mind, Language and Reality”) worstelde Putnam ook al met de fixatie van referentie, wanneer hij waarheid zag als referentie. In zekere zin, zei het verschillend, zien we het probleem terugkeren. Waarschijnlijk is dit een van de punten waarin Putnam zijn visie wat veranderde en bijschaafde, die sommigen als een “omwenteling” zagen. Deze nuance, of zelfs belangrijke verandering, is op zich echter niet genoeg om dan ook te gaan spreken van een totale verandering in het denken van Putnam. Ook ontkent hij nog steeds niet het bestaan van een externe werkelijkheid en een aantal eigenschappen er van. Hij gaat alleen een andere invulling geven aan de manier waarop “betekenis” wordt gedefinieerd.

Het is zeer interessant om te zien hoe Putnam een theorie verzint, of aanpast, die ergens tussen realisme en iets anders hangt. Om te beginnen moeten we eigenlijk zeggen dat hij ze “aanpast”, want zoals hij zelf toegeeft, komt ze eigenlijk van Michael Dummet: “Waar Dummet waarheid identificeert met rechtvaardiging, behandel ik waarheid als een *idealisatie* van rechtvaardiging”. (Put, 1983, pag. 84, § 4) Letterlijk zeggen dat het niet tot het realisme zou behoren is incorrect, maar als we

¹⁴⁰ De manier waarop Putnam het allemaal verwoordt is misschien net iets anders. Hij spreekt van “cash value”, wat zo veel betekent als “gewicht dragen”, “waarde hebben”, enzovoort.

realisme zouden zien als metafysisch realisme, dan klopt dat. Het is echter geen metafysisch realisme dat Putnam verdedigt, maar een gematigder intern realisme. In die context is de zonet gegeven theorie perfect denkbaar als realistisch. Wat leren we verder over Putnams “intern realisme”? Waarheid hangt nog steeds af van de “buitenwereld”¹⁴¹, zei het dan indirect. Het is niet louter referentie die waarheid bepaald, zoals we zonet zagen. Toch is referentie niet volledig weg te denken in de visie van Putnam. We kunnen dit lezen in een veel betekenende slotzin van zijn essay: “Net zoals de objectieve natuur van de omgeving bijdraagt aan het vastleggen van de referentie van termen, zo draagt het ook bij tot het vastleggen van de objectieve waarheidscondities voor zinnen, alhoewel niet op de metafysisch realistische manier”. (Put, 1983, pag. 86, § 1) Hieruit kunnen we concluderen dat Putnam nog steeds referentie hanteert, of er in gelooft¹⁴². Tegelijkertijd wordt nogmaals een onderscheid gemaakt tussen zijn denken en het metafysisch realisme.

Putnam brengt echter nog een ander vrij origineel element naar boven dat zijn realisme plaatst in een groter kader: “Aldus heb ik Kant’s onderscheid tussen metafysisch realisme en empirisch realisme gereanimeerd, en ik verwerp de eerste terwijl ik de tweede beaam (‘intern’ realisme)”. (Put, 1983, pag. 85, § 2) Putnam geeft hier dus zelf aan dat zijn intern realisme vergelijkbaar is met het empirisch realisme van Kant. Het is eigenlijk de eerste keer dat er letterlijk verwezen wordt naar Kant omtrent het realisme. We kunnen hier jammer genoeg niet dieper op de filosofie van Kant ingaan, dit zou uiteindelijk voorbij het bestek van deze thesis reiken. Toch geeft dit een paar waardevolle elementen mee over Putnams realisme. Kant erkende immers¹⁴³ het bestaan van een werkelijkheid die onbereikbaar was. Het gaat om de werkelijkheid waar we zeker een relatie mee hebben, maar nooit een direct contact. Hij noemde dit de noumenale wereld. De fenomenale wereld was deze die we waarnemen. Het is dan ook logisch, als de eerste onbereikbaar is, dat hij zich bezig hield met de tweede. Vandaar dat we spreken van een “empirisch realisme”, en Putnams huidige positie hiermee vergelijken is bijlange zo gek nog niet. Meer hierover zullen we ook nog zien in het volgende te bespreken werk van Putnam: “Meaning and the Moral Sciences”. (Put, 1978)

Wat de bespreking betreft van “Realism and Reason” (Put, 1983) gaan we het dan ook hier bij houden, hoewel er nog verschillende thema’s aan bod komen die de moeite waard zijn om te analyseren. Zo gaat Putnam nog het thema van “mentale representaties” verder uitwerken in hoofdstuk 8 dat handelt over “computational psychologie en interpretatietheorie”. (Put, 1983, pag. 139) Er zijn een paar essays/hoofdstukken ook gewijd aan een artikel van Quine “Twee dogma’s van empiricisme”, namelijk het deel getiteld “Er is op zijn minst één *a-priori* waarheid” (Put, 1983, pag. 98) en “Analyticiteit en aprioriteit: voorbij Wittgenstein en Quine”. (Put, 1983, pag. 115) Ook daar kunnen we sporen ontrafelen van een specifieke soort realistische achtergrond. Daaromtrent is ook “Waarom er geen ‘ready-made’ wereld is” (Put, 1983, pag. 205) een zeer interessant hoofdstuk om te onderzoeken. Het is immers in bepaalde metafysisch realistische strekkingen een aanvaarde theorie: een wereld die op zich helemaal af is en enkel nog moet waargenomen worden, waar interpretatie niet meer tussenbeide komt. Putnam is zich echter van

¹⁴¹ Of de externe werkelijkheid, zo men wil.

¹⁴² Iets anders geformuleerd, verkondigde Putnam dit ook reeds in de inleiding van het hier besproken werk. Zie daarvoor het begin van dit hoofdstuk.

¹⁴³ De gedachten van Kant met betrekking op epistemologie werden voornamelijk geuit in zijn boek “Kritiek der reinen Vernunft”.

meerdere problemen bewust en volgt deze strekkingen dan ook niet. We kunnen jammer genoeg al deze hoofdstukken, zoals reeds vele malen gezegd, niet allen ten gronde ontleden en hier behandelen. We beperken ons tot de (hopelijk) meest belangrijke en opvallende.

“Betekenis en de morele wetenschappen”.

Zoals reeds in het begin van dit hoofdstuk gezegd, is het een beetje moeilijk om te kiezen met welk boek we beginnen als we proberen de chronologische volgorde van Putnams werken te volgen. “Meaning and the Moral Sciences” (Put, 1978) is immers eerder gepubliceerd dan “Realism and Reason”. (Put, 1983) Op een gegeven moment is er in de praktijk aan beiden tegelijkertijd gewerkt (of de dingen wijzen toch in die richting). Een aantal essays, die in “Realism and Reason” gebundeld werden, zijn uiteindelijk wel ongeveer voor “Meaning and the Moral Sciences” geschreven. Vandaar onze uiteindelijke keuze, zoals reeds beargumenteerd, om nu pas dat laatste boek te behandelen.

Om aan te sluiten op een hierboven zopas aangeraakt thema: in zijn introductie begint Putnam over Kant. Hij zorgde er immers voor dat, hoewel het een zeer natuurlijk idee is, “correspondentie” in vele gevallen problematisch werd. Het beste voorbeeld daarvan is “waarheid als correspondentie”: er is een externe werkelijkheid en de dingen zijn waar als ze corresponderen met de manier waarop het “is” in die externe werkelijkheid. Ook en vooral in dit geval werd correspondentie een probleem, hoewel het ontegensprekelijk een zeer natuurlijk idee bleef, aldus Putnam. (Put, 1978, pag. 1) Volgens Putnam ontstond met Kant een nieuwe visie over “waarheid”: ze is radicaal onafhankelijk van de geest. Verder gaat de geest niet zomaar de wereld verzinnen, noch weerspiegelt hij de wereld. Er zijn dus ondertussen verschillende visies over wat “waarheid” nu eigenlijk is, of hoe ze moet geïnterpreteerd worden, en de visie van Kant is daar een zeer belangrijke van. Uiteindelijk kan volgens Putnam de soorten visies over waarheid in twee categorieën verdeeld worden: “realistische” visies, die waarheid zien als een soort van correspondentie tot wat het geval is, en ‘verificationistische’ visies, die waarheid interpreteren zoals, bijvoorbeeld, wat zou kunnen geverifieerd worden onder ideale voorwaarden voor onderzoek”¹⁴⁴. (Put, 1978, pag. 1, § 2) Het valt op, hoewel het twee verschillende theorieën zijn, dat er ook bepaalde vergelijkingen mogelijk zijn tussen wat hier de invulling is voor verificationisme enerzijds, en Putnams theorie van “geconditioneerde rechtvaardiging” die hierboven reeds besproken is, anderzijds.

Volgens Putnam is er vervolgens ook nog een ganse reeks filosofen – een soort empiricisten - geweest die de notie “waarheid” helemaal verworpen. Ze vonden deze term “metafysisch”. (Put, 1978, pag. 1, § 3) Om dit te verklaren haalt Putnam een zekere Felix Kaufmann aan: “‘waarheid’ is een ‘metafysische’ notie (waarbij ‘metafysisch’ een pejoratief woord is) op de grond dat dingen die het predikaat ‘waar’ toegeschreven krijgen, nooit zouden kunnen worden geverifieerd of gefalsificeerd. We kunnen zeggen of een uitdrukking is *geconfirmeerd* tot op zekere hoogte, zo zegt Kaufmann, maar aangezien *perfecte* confirmatie onmogelijk is, hebben we nooit geverifieerd of de uitdrukking absoluut *waar* is”. (Put, 1978, pag. 2, § 3) Ook Putnam

¹⁴⁴ Putnam voegt er nog aan toe dat het de visie van Pierce is die hij hier als voorbeeld hanteert.

kan hier niet zomaar omheen, en dat is allicht ook zijn bedoeling niet. Het behoort immers eerder tot een metafysisch realistische strekking om te geloven dat men absolute waarheid kan bereiken. Maar om dit alles moet echter waarheid nog niet zomaar van de baan geschoven worden. Toch is zeggen, dat als bijvoorbeeld stroom door een koperen draad gaat, dat dit waar is, empirisch betekenisvol. Putnam vindt dan ook bij Kaufmann een andere manier om de dingen te formuleren: “Kaufmann heeft gelijk dat het niet *verifieerbaar met zekerheid* is dat de zin “Stroom vloeit door deze draad’ is waar’ correct is, maar het is *verifieerbaar met waarschijnlijkheid*”. (Put, 1978, § 1) Opnieuw vallen de gelijkenissen op met de theorie van Putnam, hoewel het uiteraard twee verschillende theorieën zijn.

Putnam gaf een lezing waarin hij zich bezig hield met de vraag of ware beweringen nu echt corresponderen met de werkelijkheid. Daar zag hij de taal-spreker als iemand die een symbolische representatie construeert van zijn omgeving. Hij kan dit niet doen tenzij hij causaal interageert met zijn omgeving, en de accuraatheid of de inaccuraatheid van zijn representatie zal een invloed hebben op de levensvatbaarheid en succes van zijn pogingen om met zijn omgeving om te gaan. De correspondentie tussen de representaties in de geest van de spreker en hun externe referenten zijn deel van het model, waardoor realisme een *empirische hypothese* wordt. (Put, 1978, pag. 4, § 1) Zoals we zien blijft Putnam worstelen met “correspondentie”. Hij vraagt zich af wat voor betekenis we er nu aan kunnen geven en wat het waard is. Hetzelfde vraagt hij zich af voor de term “waarheid”. We kunnen besluiten dat hij bij het realisme blijft, zei het een zeer gematigd realisme dat aangepast is aan een aantal tegenwerpingen. Toch kunnen we, desondanks de aanpassingen, met overtuiging zeggen dat Putnam trouw blijft aan dat realisme van hem. Daarnaast is het nogmaals opgevallen hoe erg Putnam aan dat realisme verknocht is. Hij legt min of meer en passant uit hoe het realisme een empirische hypothese kan zijn, maar staat niet stil (althans toch niet in de inleiding) wat voor consequenties dit kan hebben. Een van de hoofdeigenschappen van het realisme, is dat het een externe werkelijkheid veronderstelt. Als die externe werkelijkheid – en de andere eigenschappen van dat realisme – als een empirische hypothese wordt gezien, dan kan dat wel eens betrekking hebben op alles wat met empirie te maken krijgt. De volledige wetenschappen krijgen immers te maken met empirie en het mogelijke bestaan van een externe werkelijkheid. Aan de andere kant is dat ook net hetgeen realisme wil doen. Het gaat in zekere zin om een ontologie en zeker en vast een wereldbeeld. Het is een theorie die eigenlijk bedoeld is om “omnipresent” te zijn. Alles wat er plaats heeft, zelfs in ons hoofd, maakt deel uit van “de externe werkelijkheid”. Misschien kan dit in eerste instantie evident lijken, of anderzijds vergezocht. Toch is het een vrij belangrijk inzicht. Zo moeten we het realisme bijvoorbeeld niet zien als een “module” die we hanteren voor wetenschappen, terwijl we een ander wereldbeeld (alias module) hanteren voor esthetiek¹⁴⁵ of iets dergelijks. Dat is ook een van de belangrijkste boodschappen die Putnam in dit boek steekt. De titel “meaning and the moral sciences” verwijst daar reeds naar¹⁴⁶. Dit alles

¹⁴⁵ Esthetiek hier niet alleen gezien als “schoonheidsleer” maar ook als “levenskunst”.

¹⁴⁶ Putnam wijdt trouwens een volledig hoofdstuk/essay aan dit thema. Zo schrijft hij: “Ik heb in het huidige volume een essay toegevoegd over morele en literaire onderwerpen, [...] want ik wil expliciet een verband leggen waarvan ik geloof dat ze bestaat tussen de verkeerde visie die we volgens mij hebben van de sociale wetenschappen en de verkeerde visie [...] gekend als het ‘feit/waarde’ onderscheid”. (Put, 1978, pag. 5, § 2) Zijn visie over kennis - verbonden met het realisme, zei het op de achtergrond – geeft hij dan ook zeer duidelijk weer: “Een visie over kennis die erkent dat de kring van kennis wijder is dan de kring van ‘wetenschap’ lijkt mij een culturele noodzakelijkheid te zijn als we willen komen tot een gezonde en humane visie van onszelf of van

ondersteunt het vermoeden dat Putnam het realisme als een zeer intense filosofische droom moet ervaren hebben.

In het hier besproken boek worden verschillende filosofen (of hun theorieën) behandeld, waaronder Richard Boyd en Tarski. Volgens Putnam verdedigt Boyd ook een theorie die het realisme als een empirische hypothese ziet. (Put, 1978, pag. 4, § 1) Dit werkt hij dan ook verder uit in een van zijn lezingen dat tegelijkertijd een hoofdstuk is. Verder argumenteert Putnam dat “[...] Tarski ons perfect een juiste opvatting gaf uit de formele logica van het concept ‘waar(heid)’”. (Put, 1978, pag. 4, § 2) Hij is er daarnaast van overtuigd dat hier nog een supplement moet aan toegevoegd worden. Dan zouden we vervolgens zien dat “[...] de notie van waarheid niet filosofisch neutraal is, en dat een correspondentieverklaring nodig is om te begrijpen hoe taal werkt en hoe wetenschap werkt”.¹⁴⁷ (Put, 1978, pag. 4, § 2) Blijkbaar laat Putnam zijn ooit zo gekoesterde “waarheid als correspondentie” niet zomaar vallen, maar vult hij ze gewoon aan met “geconditioneerde verantwoordbaarheid”. Een zoveelste bewijs dat de veranderingen in Putnams denken veel minder dramatisch zijn dan sommigen suggereren.

Dit laatste wordt trouwens verder uitgewerkt, genuanceerd en vooral aangevuld in zowel de inleiding, als in een nieuw essay/hoofdstuk in het desbetreffende boek getiteld “Realism and Reason” terecht. (Put, 1978, pag. 123) Putnam heeft het op dat moment over een “recente wending” in zijn denken. Hetgeen Putnam er gaat verdedigen is dat “een ‘verificationistische’ visie van waarheid en een correspondentie theorie van waarheid (in de zin van empirisch realisme) *niet* incompatibel zijn”. (Put, 1978, pag. 5, § 3) Vrij belangrijk ook is een opmerking van Putnam over zijn eigen denken: “[...] er is iets Kantiaans in de visie waarbij ik beland. Maar het is een Kantianisme ontdaan van mythologieën, zonder ‘dingen in zichzelf’ en ‘transcendentale ego’s’”. (Put, 1978, pag. 5-6) Enerzijds konden we al zien dat Putnam met de aanpassing van zijn visie over waarheid dichterbij het verificationisme komt. Anderzijds argumenteert hij nu dat verificationisme en realisme geen tegenpolen zijn. Dit alles leidt ons tot de vaststelling dat er inderdaad sprake kan zijn van een wending in Putnams denken, maar hij verlaat allerminst het realisme. Hij gaat met dat realisme ook niet naar een extreme uithoek die dicht aanleunt bij een of ander relativisme. Hij houdt het bij een gematigde, aangepaste vorm.

Putnam besluit zijn inleiding met een vrij opmerkelijk en toch niet helemaal verwonderlijke overtuiging: “Het feit is dat het grote metafysische probleem van het realisme, de natuur van taal en referentie, en het karakter van onze kennis van onszelf en onze kennis, onderwerpen *zijn* die overlappen, interrelateren en elkaar informeren”. (Put, 1978, pag. 6, § 2) Putnam geeft hiermee indirect toe verschillende onderwerpen dooreen te haspelen. Hij geeft indirect toe nooit eenzijdig over het realisme bijvoorbeeld te schrijven, maar steeds verschillende onderwerpen te behelzen. Dit is, behalve voor de leesbaarheid bij momenten, niet zo’n groot drama omdat we Putnam kunnen volgen in de gedachte dat die onderwerpen met elkaar zeer nauw verband houden.

de wetenschap”. (Put, 1978, pag. 5, § 2)

¹⁴⁷ Putnam werkt dit uit in het eerste hoofdstuk, het is te zeggen, de eerste lezing.

Helaas kunnen we onmogelijk de lezingen helemaal uitspitten naar alles wat te maken heeft met het realisme “zoals het hoort”. Als we echter verder grasduinen in dit werk komen we in Putnams vierde lezing “Meaning and Knowledge” het interessante thema tegen van “realisme en equivalente omschrijvingen”. (Put, 1978, pag. 50) Putnam behandelt het thema hier vrij beknopt (in ongeveer één bladzijde). Voor een grondiger beschouwing van het onderwerp verwijzen we dan ook naar het hierboven zopas behandelde essay “equivalence” uit “Realism and Reason”. (Put, 1983, pag. 26) Toch is er een in het oog springende opmerking van Putnam die we ons niet kunnen laten ontglippen: “Een twintigste-eeuwse realist *kan niet* het bestaan ontkennen van equivalente omschrijvingen: realisme is niet geëngageerd aan de gedachte dat er één (en slechts één) ware theorie zou zijn”. (Put, 1978, pag. 50, § 3) Men kan zich best een metafysisch realisme voorstellen dat volhoudt dat er maar één ware theorie is, een soort van theorie die alles verklaart. Het is hier dan ook zeer duidelijk dat Putnam zich hiervan distantieert. Hoewel het duurt tot wat sommigen “de grote wending in het denken van Putnam” noemen eer hij zich grondig bezig houdt met equivalentie, wil dat nog niet zeggen dat hij er niet mee bezig was voordien. Het is dus niet omdat hij hier nogmaals ondubbelzinnig afstand neemt van het metafysisch realisme, dat hij daarom vroeger een metafysisch realist was.

In dit hoofdstuk hebben we twee boeken besproken die Putnam schreef in de periode waarin zijn denken zagezegd allerhande wendingen onderging. Er is wel degelijk sprake van een evolutie in Putnams denken, en die zijn zeker en vast op dit punt merkbaar. We hebben echter proberen aan te tonen dat die wendingen of evoluties bijlange niet zo groots zijn of dergelijke verstrekkende gevolgen hebben voor Putnams denken als sommigen wel beweren¹⁴⁸. In het volgende hoofdstuk gaan we dan ook de rest van de werken van Putnam bekijken en analyseren in het licht van wat we tot nu toe al konden vaststellen.

¹⁴⁸ Een voorbeeld van iemand die daar dus anders over denkt dan wij is Erik Oger. Zie ook hoofdstuk twee van deze thesis.

Hoofdstuk 6: Het begin van het einde Het einde van het begin

“Let us be Human.”

-Uit “Realism with a Human Face”
Ludwig Wittgenstein
Culture and Value

De evolutie van bepaalde dichotomieën en de impact op het realisme.

De gekozen naam voor dit hoofdstuk is niet helemaal correct. In zekere zin gaan we hier wel ons onderzoek beëindigen, maar het zou zeker en vast nog kunnen verder gezet worden¹⁴⁹. Vanuit een andere context bekeken: een aantal filosofen zullen de werken van Putnam die nu volgen zien als “het begin van het einde” omdat men ze kan interpreteren als Putnams verdere uitwerken van een visie die helemaal van het realisme weggedreven is in de richting van een relativisme of scepticisme.

¹⁴⁹ We kunnen zelfs deze thesis slechts als een begin zien, maar daar gaan we het nu niet over hebben.

We gaan echter verder met onze opdracht: aantonen dat het niet zo is. Het is trouwens ook de vraag of de interpretatie van die filosofen wel de juiste is, en zoals we zullen zien zijn er verschillende aanwijzingen die zeggen van niet. Toch zien we ons al genoodzaakt om onze werkhypothese bij te schaven. Hoewel Putnam trouw blijft aan het realisme – zei het zijn eigen gematigde vorm – hebben we in vorig hoofdstuk moeten vaststellen dat er toch een paar evoluties zijn in zijn denken. Zo hebben we gezien dat Putnam niet enkel een correspondentietheorie van waarheid ziet als de meest correcte of “beste” vorm om “waarheid” in te vullen, maar hij vult deze nu aan met wat hij noemt “geconditioneerde verantwoordbaarheid”. Vervolgens zet hij ook een paar stappen in de richting van het verificationisme, een richting überhaupt die hij een paar boeken terug nog zeer passioneel bestreed. Toch valt hij nog steeds onder de categorie “realist”.

Na “Meaning and the Moral Sciences” (Put, 1978) kwam “Reason, Truth and History” (Put, 1981) (van Putnams hand). In eerste instantie lijkt Putnam het hier een beetje over een andere boeg te gooien. De eerste thema’s die we tegenkomen zijn geen voorbeelden uit kwantummechanica, logica of taal filosofie. Hoewel hij in de buurt blijft, bekijkt hij het vanuit een iets ander perspectief: “In het huidige werk heb ik het doel voor ogen om de wurggreep te breken die een aantal dichotomieën blijkbaar hebben op het denken van zowel filosofen als leken.” (Put, 1981, pag. ix, § 1) De thema’s die aan bod komen, zijn voornamelijk “rede” en “waarheid”, de voornaamste dichotomie waar Putnam het zal over hebben, is deze tussen het objectieve en het subjectieve. Volgens Putnam doet zich het volgende fenomeen voor: “eens een dergelijke dichotomie als deze tussen ‘objectief’ en ‘subjectief’ geaccepteerd wordt, geaccepteerd niet als een louter paar van categorieën, maar als een karakterisering van types van visies en denkstijlen, beginnen denkers de termen van de dichotomie bijna te zien als ideologische labels”. (Put, 1981, pag. ix, § 1) Het komt er dus op neer dat een bepaalde dichotomie langzaam maar zeker ingang vindt, met name deze tussen subjectief en objectief. Vervolgens groeit ze uit tot meer dan zomaar een tegenstelling. Putnam spreekt van “ideologische labels” wat wijst op een zeker passioneel aspect. Diegenen die behoren tot de een of andere kant van de dichotomie zullen dus hun positie passioneel verdedigen tegenover de ander. Het is immers een diepgewortelde overtuiging geworden. Dit is althans wat Putnam aangeeft.

Vervolgens legt Putnam de link naar het realisme, en meer specifiek naar wat we de correspondentietheorie¹⁵⁰ noemen: “Vele, misschien de meeste, filosofen verdedigen vandaag één of andere versie van de ‘kopie’ theorie van waarheid, de opvatting volgens dewelke een uitdrukking waar is enkel in het geval het ‘correspondeert’ met de (geest onafhankelijke) feiten; en de filosofen in deze sectie zien het enige alternatief als de ontkenning van de objectiviteit van de waarheid en als een capitulatie tot het idee dat alle gedachteschema’s en alle gezichtspunten hopeloos subjectief zijn”. (Put, 1981, pag. ix, § 1) Met andere woorden, volgens Putnam is de zopas geschetste evolutie van de dichotomie subjectief-objectief ervoor verantwoordelijk dat filosofen in twee extreme kampen geplaatst worden, namelijk realisten en relativisten¹⁵¹. De twee kampen lijken onverzoenbaar. Dit is niet alleen

¹⁵⁰ Het gaat hier om “waarheid als correspondentie”.

¹⁵¹ Misschien moeten we in dit geval wel eerder spreken van metafysisch realisten, maar het komt er op neer dat iedereen aan deze kant in een extreme positie belandt. De andere zijde, relativisten en sceptici, wordt even goed extreem opgevat en meer gematigde pragmatisten en andere mogelijke denkrichtingen vliegen als het ware in één spreekwoordelijk pot nat.

belangrijk voor het punt dat Putnam zo meteen zal maken, maar ook voor onze zaak. Deze visie van de dingen beslaat ook een beetje onze werkhypothese. We gaan er van uit dat Putnam passioneel bezig was met het realisme, een beetje op de manier waarvan sprake is in de twee kampen die tegenover elkaar staan door de dichotomie. We zijn er altijd vanuit gegaan dat Putnam zeer hevig zijn realisme verdedigde en aftekende tegenover falende realismen enerzijds, en relativisme anderzijds. We hebben ook wel een aantal aanwijzingen daarvoor gevonden. Het aantal werken dat direct of indirect, het realisme behandelt, is op zich al een mooi voorbeeld daarvan. Toch wordt het nu anders omdat Putnam zelf dergelijke zaken vanop een afstand gaat bekijken.

Al gauw wordt duidelijk welke richting Putnam hiermee uit wil. “Mettertijd, zowel in filosofie als politiek, worden nieuwe ideeën, oude ideeën”, zo zegt Putnam. (Put, 1981, pag. x, § 1) Tegelijkertijd worden die ideeën minder extreem en minder hevig verdedigd. “Dit is nu ook gebeurd in het debat tussen de correspondentievisies over waarheid en subjectivistische visies”, aldus Putnam. (Put, 1981, pag. x, § 1) Wat Putnam tenslotte doet is een opvatting over waarheid verdedigen die zowel objectieve als subjectieve componenten verenigt.¹⁵² Hij voegt daar tenslotte nog aan toe dat de geest van dergelijke gedachten teruggaat op Kant. Het is om te beginnen vrij opmerkelijk dat we nogmaals Kant zien opduiken wanneer Putnam het heeft over de visie die hij verdedigt. Er zijn zo ondertussen al enkele argumenten gegeven om Putnam in zekere zin kantiaan te noemen. Wat echter nog veel opvallender is, is het feit dat Putnam als het ware twee rivaliserende overtuigingen wil verzoenen¹⁵³. Het gaat daarbij niet om eender welke rivaliserende visies, maar het gaat om de kern van het realisme die verzoend wordt met eerder antirealistische elementen. In zekere zin is dit toch een vrij opmerkelijke wending in Putnams denken. Dit vaststellende moeten we nogmaals toegeven dat er weldegelijk sprake is van verandering en evolutie in het denken van Putnam. Hij zet hier dan ook verder wat hij reeds begonnen was in “Meaning and the Moral Sciences”. Anderzijds moeten we deze veranderingen niet dramatiseren of zeer groots zien. Zoals reeds vele malen gezegd is Putnams realisme een gematigde versie, iets wat uit zichzelf dus reeds veel meer “in het midden” ligt dan op een uiteinde¹⁵⁴. Het valt tenslotte nog op dat Putnam in eerste instantie spreekt over de “correspondentietheorie” en zelf niet meteen het woord “realisme” in de mond neemt.

Het volgende thema dat aangesneden wordt is dat van rationaliteit. Volgens Putnam is er een “extreem dicht verband tussen de noties van *waarheid* en *rationaliteit*: [...] het enige criterium voor wat een feit is, is dat wat *rationeel* is om te aanvaarden”. (Put, 1981, pag. x, § 2) Desondanks deze relatie tussen waarheid en rationaliteit, gaat het om twee verschillende noties, zo voegt Putnam er vervolgens nog aan toe. “Een uitdrukking kan rationeel acceptabel zijn *op een gegeven moment*, maar niet *waar*; en deze realistische intuïtie zal bewaard worden voor mijn rekening”. (Put, 1981, pag. x, § 2) Hier valt dan voor het eerst het woord realisme in Putnams uitleg en al meteen maakt het – zei het onrechtstreeks – duidelijk dat Putnam nog steeds een realist is. Desondanks de veranderingen in Putnams werk blijkt toch dat bepaalde dingen niet veranderen: Putnam was en bleef realist. Putnam graaft

¹⁵² Hij geeft dit aan in de inleiding, maar het ganse boek is hierrond gebaseerd.

¹⁵³ Het is uiteraard ook dit verzoenen dat als kantiaans kan gezien worden.

¹⁵⁴ Er is tot hiertoe in Putnams tekst misschien niet direct sprake van “realisme”, maar gezien Putnams achtergrond en de hier besproken elementen, kunnen we dus gerust het ding een naam geven.

vervolgens verder naar de aard van rationaliteit: “Ik geloof niet, hoe dan ook, dat rationaliteit gedefinieerd is door een verzameling van onveranderlijke ‘canons’ of ‘principes’; methodologische principes zijn verbonden met onze visie van de wereld, inclusief onze visie van onszelf als een deel van de wereld, en veranderen met de tijd”. (Put, 1981, pag. x, § 3) Putnam geeft aan dat de onderliggende ontologie een invloed heeft op methodologische principes en ook op onze opvatting van rationaliteit. Ook de “tand des tijds” beïnvloedt onze notie van wat rationeel is. Hij houdt het dus niet bij een strakke metafysische (of realistisch metafysische) visie van rationaliteit. Anderzijds zien we hier een soort van reciproque relatie of beïnvloeding ontstaan. Rationaliteit behoort tot de kern van een welbepaalde ontologie (het realisme). Op zijn beurt kan die ontologie de opvatting van rationaliteit beïnvloeden. Hier schuilt, jammer genoeg voor Putnam, het gevaar in dat de structuren van die ontologie (het realisme) niet echt meer stabiel zijn. Een onderdeel van een theorie funderen of verklaren door die theorie is immers een tekortkoming.¹⁵⁵

Laat ons terugkeren naar de tekst van Putnam over rationaliteit. Daar zien we terug een opmerkelijke verzoenende zet: “Aldus ben ik het dus eens met de subjectivistische filosofen wat betreft het niet bestaan van een gefixeerd, ahistorisch *organon*¹⁵⁶ dat definieert wat het is om rationeel te zijn; maar ik concludeer niet van het feit dat onze concepties van de rede evolueren in de geschiedenis, dat de rede zelf kan *eender wat* zijn (of er in evolueren)”. (Put, 1981, pag. x, § 3) Putnam reikt dus verder een hand naar de oppositie, zonder zomaar zijn eigen overtuiging in de steek te laten, zonder zijn eigen positie helemaal te laten vallen. Het is in eerste instantie dan ook niet gans het realisme dat Putnam op een “middenpositie” plaatst tussen de visies in, maar het gaat om het rationaliteit. De twee zijn echter, zoals zopas gezien, nauw verbonden met elkaar. Putnam gaat dan ook verder nog zijn concept van rationaliteit uitwerken: “een andere eigenschap van de visie is dat rationaliteit niet beperkt is tot laboratorium wetenschap, noch fundamenteel verschillend in laboratorium wetenschap en daarbuiten” (Put, 1981, pag. x, § 4). Putnam ziet rationaliteit bijna als iets “holistisch”, of toch op zijn minst iets dat overal hetzelfde is. Dat holisme is in ieder geval iets wat ook betrekking had op het oude, metafysische realisme. Dat is immers ook een visie die alles wil beslaan, alles wil verklaren, onder de vorm van een “theorie van alles” bijvoorbeeld¹⁵⁷.

Putnam verlaat uiteindelijk het subthema van rationaliteit en keert terug naar de hoofdzaak, hetgeen waar rationaliteit een onderdeel van was: het realisme (of een vorm daarvan). Putnam is vrij duidelijk over hoe deze inhoud moet gegeven worden: “In het kort, ik zal een visie naar voren brengen waarin de geest niet simpelweg een wereld ‘kopieert’ die een omschrijving aanvaard van Eén Ware Theorie¹⁵⁸. Maar mijn

¹⁵⁵ Een manier om aan dit probleem het hoofd te bieden, is om dat realisme te zien als een epistemologie, en niet als een ontologie. Dat kan deels het probleem oplossen. Jammer genoeg sprak Putnam dus van een verband met “onze visie over de wereld”. Anderzijds, als het louter om een verband gaat, dan is dat vrij logisch en is dat verband op verschillende manieren aangetoond hiermee. Het wordt gevaarlijk als het om funderen en verklaren gaat.

¹⁵⁶ Onrechtstreeks kunnen we in dit woord ook een verwijzing vinden naar Aristoteles. Putnam behandelde Aristoteles reeds in verschillende essays. Dit zegt wel iets over het denken van Putnam. Aristoteles’ visie verschilde nogal van Plato’s idealisme op een aantal punten. Los van deze beschouwing is voor deze tekst ook de vertaling van het Oudgriekse woord “organon” van belang: het gaat om een **werktuig**.

¹⁵⁷ Het gaat dan misschien om een “wetenschappelijk metafysisch realisme” om meer specifiek en genuanceerd het kind een naam te geven. Die “theorie van alles”, beter bekend als “Theory of Everything”, poogde men reeds meerdere malen te construeren in de fysica.

¹⁵⁸ Het gaat over die “theorie van alles” dus.

visie is evenmin een visie waarin de geest de wereld *verzint*“. (Put, 1981, pag. xi, § 2) Er is nog steeds sprake van een externe werkelijkheid, er is nog steeds sprake van een realisme in hetgeen Putnam hier verdedigt. Toch is dat realisme ondertussen al ernstig bijgeschaafd. Waarheid, waar het uiteindelijk om te doen is, is niet enkel een zaak van de externe werkelijkheid, maar ook een zaak van de menselijke geest. Putnam ziet blijkbaar op het moment van schrijven de dingen als een soort van totaliteit waar er niet langer sprake is van een dualiteit tussen wereld en geest. Putnam vat dit alles samen in één, zeer krachtige metafoor: “de geest en de wereld verzinnen gezamenlijk de geest en de wereld”. (Put, 1981, pag. xi, § 2) Deze wending noodzaakt er ons toe opnieuw onze werkhypothese te bekijken. Opnieuw is er sprake van verandering in het werk van Putnam. Het gaat niet langer om louter “waarheid als correspondentie” zoals we reeds zagen, maar het gaat ook niet langer om louter de “externe werkelijkheid”. Nu wordt dus de menselijke geest er actief bij betrokken. Waarschijnlijk is dit ook één van de vele argumenten geweest voor sommigen om te beweren dat Putnam niet langer een realist is, maar een soort relativist. Erik Oger sprak van een externalisme dat vervangen werd door een internalisme, zoals we zagen in het tweede hoofdstuk. Ook hij kan daarvoor hier zijn inspiratie gevonden hebben. Toch moeten we dit alles een beetje afzwakken en in proportie zetten. Putnam erkent nog steeds het bestaan van die externe werkelijkheid en ook het belang ervan. Het wordt alleen aangevuld met de menselijke geest. Uiteindelijk is dit maar een zeer logische stap. Om de meest correcte, of een zo correct mogelijke, visie van de wereld te hebben, en van wat waarheid is, hebben we niet genoeg aan de externe werkelijkheid, maar dienen we ook rekening te houden met de menselijke geest die deze interpreteert.

Terwijl we toch bezig zijn, kunnen we eigenlijk in één keer komaf maken met de drie argumenten (of elementen) die Oger gaf om aan te geven dat Putnams denken “drastisch” veranderde¹⁵⁹. We zagen reeds dat de overgang van externalisme niet op gaat. Het wordt immers een combinatie van beide. Oger zag Putnams waarheidsconceptie veranderen van “waarheid als correspondentie” naar “waarheid als idealisering van ‘rationele aanvaardbaarheid’”. (Og, 1992, pag. 138) Ook dit klopt niet helemaal zoals we zagen: de correspondentietheorie wordt immers aangevuld met “geïdealiseerde/geconditioneerde rationele aanvaardbaarheid”, niet louter vervangen. Het derde punt tenslotte dat Oger aanhaalt, is dat Putnam “theoretisch monisme” zou vervangen hebben door “theoretisch pluralisme”. (Og, 1992, pag. 143, § 2) Putnam zou namelijk afgestapt zijn van de gedachte dat er slechts één theorie de ware theorie kan zijn die de wereld juist omschrijft. Die theorie zou dan een unieke correspondentierelatie hebben met de ene “ware wereld” zoals Oger schrijft. In de plaats daarvan zou een pluralisme van meerdere waarheden, meerdere ware theorieën gekomen zijn. (Oger, 1992, pag. 143, § 2) Ook dit is niet helemaal correct. Er is inderdaad sprake van meerdere mogelijke interpretaties bij Putnam. We zagen dit onder meer in het essay over equivalentie. (Put, 1983, pag. 26) Er kunnen in het geval van equivalentie inderdaad meerdere ware, correcte theorieën zijn over hetzelfde onderwerp. Putnam voegde daar echter nog aan toe dat ze gelijkaardig moeten zijn, in de grond op een gegeven punt gelijk zijn¹⁶⁰. Het is dus slechts aan de oppervlakte dat ze wezenlijk zouden kunnen verschillen. Op die manier kunnen we bezwaarlijk van een echt pluralisme spreken. Algemeen gesproken is de interpretatie van Oger niet echt juist. Voor een deel kan men het ook wijten aan een gebrek aan

¹⁵⁹ Zie ook hoofdstuk twee hiervoor, waar een korte schets wordt gegeven van Ogers interpretatie van Putnam.

¹⁶⁰ Zie hiervoor het zopas vernoemde en reeds eerder besproken essay over equivalentie.

nuancering. In dat geval is het ongepast om Oggers gedachten hiervoor helemaal met de grond gelijk te maken. Hij moest immers in een vrij beperkte ruimte zijn schets van Putnam maken.

Putnam doet de hierboven geschetste aanvulling van zijn visie echter niet zomaar. Daar zit een gefundeerde motivatie achter. Zo zegt hij: “De huidige visies over waarheid zijn gealieneerde visies; ze zorgen ervoor dat men één of ander stuk van zichzelf en de wereld verliest, om de wereld te zien als simpelweg bestaande uit elementaire deeltjes die zwerven in de leegte [of iets dergelijks onvatbaars]”. (Put, 1981, pag. xi, § 3) Hiervoor wil Putnam dan ook een oplossing bieden: “[...] mijn doel in dit werk is om een schets te geven van de leidende ideeën van een niet-gealieneerde visie”. (Put, 1981, pag. xii, § 1) Dat is dan ook wat we met Putnam tot hiertoe hebben gedaan in dit hoofdstuk. Het idee, of liever doel dat Putnam hier geeft is zo gek nog niet. Een metafysisch realisme en een idealisme veronderstellen soms allerhande “magische” krachten van de geest om de werkelijkheid te vatten. Dit geeft allerhande problemen en kan dus bezwaarlijk een goeie manier worden genoemd om de wereld te omschrijven. Anderzijds zorgt dat realisme er wel voor, zoals Putnam reeds meerdere malen schreef - zelfs in zijn “Philosophy of Logic” (Put, 1972) – dat er degelijk verklaard wordt hoe het komt dat de wetenschap successen boekt. Het spreekt ook een aantal zeer fundamentele intuïties aan van de mens: het aanvaard immers het werkelijke bestaan van bijvoorbeeld de tafel waaraan ik zit om ‘s middags te eten. Anderzijds alieneert het realisme inderdaad de mens van de werkelijkheid. Zuiver wetenschappelijk realistisch gezien moeten we op het moment van schrijven van deze thesis inderdaad van uitgaan dat de wereld bestaat uit leegte met daarin rondvliegende elektronen, quarks, en ander onzichtbaar, onvatbaar grut. Het mag dan op dit moment de meest correcte visie zijn, het is zeer twijfelachtig of veel mensen werkelijk de tafel waar ze ‘s middags aan eten zien als een elektronen-, protonen- en neutronenwolk. Het is uiteraard geen minimale opgave voor Putnam om die twee dingen te verzoenen.

Daarmee kunnen we ook terugkeren naar de zaak van “waarheid als correspondentie”. Het thema correspondentie, referentie is iets wat reeds zeer vaak aan bod kwam bij Putnam. In “Reason, Truth and History” is er zelfs een volledig hoofdstuk aan gewijd, namelijk: “A problem about reference”. (Put, 1981, pag. 22) Eigenlijk beslaat dit een groter thema dat ook verweven zit in dat van het realisme, namelijk: hoe relateren wij met de wereld? Hoe staan wij tegenover de werkelijkheid? Dit is een zeer belangrijke vraag, niet alleen voor de thema’s realisme en waarheid, maar ook op zichzelf. In het licht van wat we in dit hoofdstuk reeds zagen, maar ook in vorig hoofdstuk, moeten we dan ons ook afvragen of ons vermoeden in de werkhypothese wel terecht was. Daar gingen we er van uit dat Putnam een filosofische natte droom beleefde omtrent het realisme. Die droom zou hem dus niet losgelaten hebben en zou de motivatie zijn geweest om zo intens en lang met het onderwerp bezig te zijn. Nu kunnen we ons afvragen of het werkelijk het realisme was die de desbetreffende intense impact had op Putnam. Misschien was het net de vraag op zich naar de aard van de werkelijkheid, of hoe wij er toe relateren. Dat op zich is een zeer grote vraag die intense gevoelens met zich kan meebrengen door er dieper over na te denken. Het zorgt voor heel veel vraagtekens en een eventueel ondermijnen van “zekerheid”. Een realist, en een metafysisch realist vooral, heeft wat de werkelijkheid en ook de wetenschap betreft een heleboel handvaten, een houvast zeg maar. Iemand die dat allemaal in twijfel trekt door het te bevragen, kan wel eens

dat houvast verliezen. Het is dan ook niet ondenkbaar dat Putnam in zo'n situatie verkeerde en zich zeer snel vastklampte aan het realisme dat hij dan ook vervolgens rigoureuus zou verdedigen. De motivatie om het te verdedigen is duidelijk: het is zijn grote houvast, zijn zekerheid, en die kwijtspelen kan misschien nefast zijn voor sommige mensen en wie weet ook voor Putnam op dat moment. Nadien kan hij bepaalde tekortkomingen hebben waargenomen waardoor hij vervolgens dat realisme wat bijschaafde en veranderde. Dit is in ieder geval een mogelijk en evenwaardig alternatief voor wat we in de werkhypothese schetsten. Wat de werkelijke redenen, motieven en gebeurtenissen zijn die zich voordeden kan uiteindelijk maar Putnam zelf weten.

De vele gezichten van het realisme.

Putnam zet het werk dat hij voor een stuk begon in “Reason, Truth and History” verder in zijn gepubliceerde lezingen “The many faces of realism” (Put, 1987). Hij gaat verder met het verdedigen en uitwerken van zijn visie, namelijk: “[...] het alternatief [...] voor metafysisch realistische visies voor realiteit en waarheid aan de ene kant, en voor cultureel relativisme aan de andere kant”. (Put, 1987, pag. 1, § 2) Hij voegt er nog aan toe dat het “gealieneerde” visies van waarheid zijn die er voor zorgen dat men een stuk van zichzelf en de wereld verliest. In het hier besproken boek wil Putnam dan ook een verband leggen en verklaren tussen een niet-gealieneerde visie van waarheid en een niet-gealieneerde visie van menselijk bloeien of gedijen zoals Putnam het formuleert. (Put, 1987, pag. 1, § 2) Met deze inhoud gaat het boek vrij vlot over van het voorwoord naar het eerste hoofdstuk of lezing, namelijk “Is there still anything to say about Reality and truth?” (Put, 1987, pag. 3)

In eerste instantie zien we dan ook niet echt nieuwe ideeën opduiken in “The Many Faces of Realism”. Hij maakt een onderscheid tussen twee soorten realisme. De term “wetenschappelijk realisme” wordt geplakt op de visie die beweert dat “enkel wetenschappelijke objecten ‘werkelijk bestaan’ en dat veel, zoniet alles, van de ‘commonsense wereld’ louter ‘projectie’ is”. Daarnaast is er sprake van “commonsense realisme” wat inhoudt dat “er *werkelijk* stoelen en ijsblokjes [...] *bestaan*”. (Put, 1987, pag. 4, § 2) Het is enigszins spijtig te moeten vaststellen dat Putnam nu ook het wetenschappelijk realisme ziet als de vijand. We kunnen ons afvragen of het dan ook werkelijk Putnams vijand wordt, of gewoon de vijand van het “gezond verstand”. In ieder geval springt Putnam hier in de bres voor het gezond verstand of de “commonsense”. Putnam staft verder zijn uitleg door terug te vallen op Galileo en Husserl. Om te beginnen keert Husserl terug tot Galileo. Galileo op zijn beurt zorgde voor een soort van wetenschappelijke revolutie¹⁶¹. Volgens Husserl was het resultaat “het idee van de ‘externe wereld’ als iets waarvan de ware omschrijving ‘in zichzelf’, bestaat uit wiskundige formules”. (Put, 1987, pag. 5, § 1) Putnam verdiept dit standpunt door aan te tonen dat in deze visie van Husserl/Galileo (hier gelijkgesteld met het wetenschappelijk realisme) eigenschappen zoals plaats, omvang en vorm gezien worden als “werkelijke” eigenschappen die allemaal kunnen geformuleerd worden in cartesiaanse analytische geometrie. Andere eigenschappen echter (wat men noemt secundaire eigenschappen) zoals kleur, worden niet

¹⁶¹ En is mede verantwoordelijk voor ons huidig westerse wereldbeeld.

behandeld zoals echte eigenschappen in dezelfde zin. (Put, 1987, pag. 5, § 2) Putnam probeert het hoofd te bieden – binnen dat wetenschappelijk realisme - aan het probleem van de kleur, maar dit lukt hem niet echt. Daarbij komt hij tot de vaststelling: “De idee dat er een eigenschap is die alle rode objecten gemeenschappelijk hebben – hetzelfde in alle gevallen – en een andere eigenschap die alle groene objecten gemeen hebben – hetzelfde in alle gevallen – is een soort van illusie, gebaseerd op de visie die we meer en meer voor aangenomen hebben beschouwd sinds de tijd van Descartes en Locke.” (Put, 1987, pag. 6, § 3)

Laat ons even afstand nemen van Putnams argumentatie en kijken wat hier gebeurt. Zoals reeds gezegd is het een verderzetten van de argumentering uit het vorige boek dat we hierboven reeds besproken hebben. Putnams argumentatie in “The many faces of realism” gaat dan ook ons vermoeden verder ondersteunen dat we hierboven reeds formuleerden: het vermoeden dat onze werkhypothese moet bijgeschaafd worden. De wending in Putnams denken wordt verder gezet, namelijk het verder wegdrijven van het wetenschappelijk realisme. Putnam geeft er hier uiteindelijk ook een naam op geplakt: het “commonsense realisme”. In wezen zou Putnam nog steeds spreken van zijn intern realisme, wat betekent dat er elementen¹⁶² gebleven zijn in zijn denken. Anderzijds moeten we nog steeds toegeven dat er weldegelijk een evolutie plaats vindt in Putnams denken (die hier trouwens verder gezet wordt). Ook wordt het vermoeden verder gestaafd dat Putnams belangrijkste vraagstuk - en dus eventueel ook zijn filosofische natte droom – wel eens zou kunnen de vraag zijn naar hoe we relateren, ons verhouden, tot de werkelijkheid. In dat geval is de vraag naar de aard van de werkelijkheid, en eventueel het thema van het realisme dat een beeld geeft van die werkelijkheid, net iets minder belangrijk.

In een verder onderzoek naar hoe om te gaan met eigenschappen als “kleur” binnen het hier behandelde wetenschappelijk realisme, komt Putnam terecht bij wat hij noemt “sense datum” of “waarnemingsinfo”¹⁶³. Hiermee is hij op zoek naar een manier om kleur te kunnen verklaren of incalculeren in dat realisme. Het leidt echter tot “nieuwe” problemen: “Dit is het fameuze beeld, het dualistische beeld van de fysische wereld met zijn primaire kwaliteiten enerzijds, en de geest en zijn ‘sense data’ anderzijds, waar filosofen hebben mee geworsteld [...]”. (Put, 1987, pag. 6, § 5) Putnam beaamt William James en Husserl in hun oordeel en besluit: “[...] dit beeld is rampzalig”. (Put, 1987, pag. 7, § 1) Desondanks de rampzaligheid is het toch een algemeen aanvaarde visie geworden. De reden waarom het rampzalig is, is al duidelijk in de verf gezet: het ontkent het bestaan van objecten als ijsblokjes en dergelijke. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen wetenschappelijke objecten enerzijds, en “rauwe waarnemingen” anderzijds. Met andere woorden: we worden van de wereld gealieneerd. Putnam formuleert het ook nog eens anders: “[...] het is het beeld dat precies de gewone man zijn soort van realisme ontkent, zijn realisme over tafels en stoelen”. (Put, 1987, pag. 7, § 2) Een mogelijke tegenwerping die Putnam aanhaalt, is dat hij slechts nostalgisch is naar vroeger wanneer we nog echt spraken van kleuren en objecten, en dat de huidige wetenschappelijk realistische omschrijving van de werkelijkheid toch wel een betere, correctere manier is. Putnam

¹⁶² Een kern van gedachten.

¹⁶³ Het is moeilijk een echt goeie vertaling te geven voor “sense datum”. “Waarnemingsinfo” komt dicht in de buurt, maar de originele terminologie is eigenlijk beter. Putnam geeft aan dat zijn “sense datum” eigenlijk ook al een vertaling/verwoording is van wat Locke en Descartes “ideeën” of “impressies” noemden. (Put, 1987, pag. 6, § 3)

weet dit echter vrij efficiënt te ontcrachten. Er is namelijk geen goeie omschrijving van hoe de dingen in zijn werk gaan: enerzijds is er de werkelijkheid, anderzijds wat hij noemde de “sense datum”. Een degelijke, heldere verklaring voor hoe we waarnemen, hoe die signalen in onze hersenen worden omgezet, hoe we komen van de werkelijkheid tot waarnemingen, is er niet, sterker nog, de aangebrachte verklaringen hebben ernstige tekortkomingen. Die tekortkomingen zijn niet min: we nemen iets waar, dit signaal wordt electricisch doorgestuurd door ons zenuwstelsel, het belandt in de hersenen “En dan – dit is het mysterieuze gedeelte – is er op de een of andere manier een ‘sense datum’ of een ‘rauwe waarneming””. (Put, 1987, pag. 8, § 1) Waarom zouden we uiteindelijk kiezen voor die gealieneerde visie als ze geen betere omschrijving is voor de werkelijkheid? Putnam ziet geen goede redenen, enkel tegenargumenten om het te houden bij een “commonsense realisme”. Het is volgens hem dan ook hoog tijd dat we afstappen van het wetenschappelijk realisme dat we erfdn van de zeventiende eeuw en op zoek gaan naar een ander beeld. (Put, 1987, pag. 8, 2)

Putnam gaat verder met wat hij noemt het “objectivistische’ beeld van de wereld” oftewel het beeld van het wetenschappelijk realisme. (Put, 1987, pag. 8, § 3) De problemen blijven komen en geraken niet opgelost. We kunnen wel stellen dat Putnam een ernstige poging onderneemt de problemen van die visie te overwinnen, maar het lukt niet. Hij moddert precies maar wat aan en geraakt er niet uit. Kleur, maar ook “soliditeit” worden niet goed verklaard of onderbouwd. Ze vallen volgens Putnam onder de noemer “intrinsieke eigenschappen”. Dit is net het probleem bij deze visie: “De diepe systematische wortel van de ziekte [...], ligt in de notie van een ‘intrinsieke’ eigenschap, een eigenschap dat iets heeft ‘in zichzelf’, apart van eender welke contributie gemaakt door taal of de geest”. (Put, 1987, pag. 8, § 3) Putnam vraagt zich dan ook af of die eigenschappen geen “projecties” zijn van onze geest. Iets dergelijks formuleren binnen de objectivistische visie blijkt niet doenbaar. Daarmee belandt Putnam dan ook bij intentionaliteit. (Put, 1987, pag. 11) Bij intentionaliteit worden bepaalde eigenschappen van objecten op die objecten geprojecteerd door de geest. Ook dat geeft weer problemen wat er toe leidt dat Putnam een stuk schrijft getiteld “waarom intentionaliteit zo onhandelbaar is” (Put, 1987, pag. 13). De problemen daar vloeien volgens Putnam uit het feit dat “modern objectivisme simpel weg materialisme geworden is”. (Put, 1987, pag. 13, § 3) Hoe dan ook, ook het realisme komt in de problemen binnen Putnams redenering.

Aan het eind van dit hoofdstuk (of lezing) komt Putnam met nog een soort van nieuw pragmatisme voor de dag. Binnen een andere context, namelijk etica, behandelt Putnam wat hij noemt een “pragmatisch realisme”. In principe moeten we dat pragmatisch realisme zien als gelijkaardig van het “common sense realisme”. Deze verschillende namen zijn vrij verwarrend. Putnam gooit met nieuwe termen rond die nog niet allemaal een volledige invulling kregen. Dit zou dan ook een probleem kunnen betekenen voor onze werkhypothese: als Putnam werkelijk deze verschillende soorten realisme ontwikkelde, is er bij lange geen sprake meer van één en hetzelfde realisme waar hij gedurende zijn denken bij bleef. Er is echter een manier om daar het hoofd aan te bieden, en voor een stuk gaf Putnam zelf de oplossing hiervoor toen hij het had over equivalente omschrijvingen. In de kern zijn deze realismen namelijk gelijk aan het intern realisme. Slechts aan de oppervlakte zijn er misschien verschillen, of zo lijkt het althans. In de kern echter kunnen we het grotendeels beschouwen als één soort realisme. Toch moeten we, zoals reeds

vermeld, toegeven dat er een evolutie is in dat realisme. Er zijn nu eenmaal enkele opmerkelijk verschillen te vinden tussen wetenschappelijk realisme (dat ook een intern realistische invulling kan hebben) en commonsense realisme.

Jammer genoeg zijn er wel meerdere elementen die onze werkhypothese in de problemen brengen. Zo waren we het niet eens met Erik Oger toen hij het externalisme bij Putnam zag veranderen in een internalisme. In principe hebben we zelfs hier Putnam nog steeds niet zien de overstap maken. We zagen wel reeds “waarheid als correspondentie” aangevuld worden met “geconditioneerde verantwoordbaarheid”. Hier zien we echter Putnam verder flirten met intentionaliteit en het hoe en wat van bepaalde eigenschappen toegeschreven aan sommige objecten. Voor alle duidelijkheid blijft het hier bij flirten. Putnam gebruikte dit immers op zijn kruistocht tegen (metafysisch) wetenschappelijk realisme om aan te tonen dat bepaalde eigenschappen (bijvoorbeeld kleur) ernstige problemen gaven.

In het volgend hoofdstuk in het hier besproken boek, namelijk “Realism and reasonableness” komt terug het thema van de dichotomieën aan bod. (Put, 1987, pag. 23) Dit is een thema dat reeds grondig werd uitgewerkt in “Reason, Truth and History”. (Put, 1981) Het lijkt er dan ook op dat Putnam redelijk wat thema’s en materiaal recycleert en verder uitwerkt in dit boek die uit het vorige boek komen. Toch is het interessant daar nog eens een vlugge blik op te werpen. Zo vraagt hij zich op een gegeven moment af hoe de wereld er uitziet zonder de dichotomieën. Putnam formuleert zijn visie daarop in een beknopte manier die tegelijkertijd nogmaals het nut of belang ondersteunt van deze vernieuwde blik op de wereld: “Het ziet er tegelijkertijd bekend en anders uit. Het lijkt bekend, in zoverre we niet langer proberen de wereldse realiteit op te delen in een ‘wetenschappelijk beeld’ en een ‘manifest beeld’”. (Put, 1987, pag. 37, § 2) Door dat onderscheid op te geven, hebben we enerzijds de wetenschappelijk correcte visie opgenomen in de dagelijkse, menselijke, zeg maar “commonsense” visie. Dat is natuurlijk wat Putnam wil bereiken. Op die manier hoopt hij de alienatie van de wereld ongedaan te maken.

Het is een beknopt boek dat naar Putnams “normen” vrij leesbaar geschreven is. Het is dan ook gebaseerd op lezingen, en Putnam geeft zelf aan in het voorwoord zeer dicht gebleven te zijn bij de oorspronkelijke teksten van de lezing. (Put, 1987, pag. 1, § 3) Erg verrassend en nieuw zijn de thema’s misschien niet, maar een paar dingen worden toch uit een ander oogpunt bekeken. Hoewel de andere hoofdstukken uit dit boek die nog niet aan bod kwamen, best de moeite waard zijn om te lezen of te behandelen, zijn er toch goeie redenen om ze hier niet op te nemen. Zo gaat “Equality and our Moral Image of the World” eerder over de thema’s moraal en politiek dan over realisme en aanverwanten. (Put, 1987, pag. 41) Het hoofdstuk “Reasonableness as a Fact and as a Value” gaat wel onder meer over wetenschapsfilosofie, maar niet over realisme. Kort gezegd hebben we reeds de belangrijkste punten voor onze zaak aangehaald.

Representation and Reality

Kort na het publiceren van de hierboven besproken lezingen, kwam “Representation and Reality van Putnams hand. (Put, 1988) Zoals we reeds uit de

titel kunnen vaststellen is Putnam nog steeds bezig met de relatie tussen de mens en de werkelijkheid. Dit staft op zich terug het vermoeden dat Putnam eigenlijk veel meer gebeten is door de relatie tussen de mens en de werkelijkheid, dan werkelijk het realisme. Anderzijds wordt deze bevinding verder beaamd door Putnam zelf wanneer hij schreef “Startende in de late 1950er jaren, heb ik zelf een programma voorogesteld in de ‘philosophy of mind’ dat wijd gekend is geworden onder de naam ‘functionalisme’”. (Put, 1987, pag. 14, § 2) Het was toch een tijdje nadien¹⁶⁴ dat Putnam zich ging toeleggen op het realisme en er van functionalisme weinig of geen sprake meer was. Na lange tijd van niet veel meer in te gaan op het functionalisme, nam Putnam het thema terug onder de loep en dit kwam tot uiting in het huidige besproken boek “Representation and Reality”. (Put, 1988) Vermits het boek dan ook voornamelijk handelt over functionalisme, gaan we het hier niet behandelen. Het is een zeer boeiende thematiek nochtans dat hier en daar in het vaarwater komt van het realisme. Dat kunnen we merken wanneer Putnam bijvoorbeeld zijn intern realisme ziet als een beter en mogelijk vervangend “wereldbeeld” voor functionalisme in het stukje “Internal Realism as an Alternative Picture”. (Put, 1988, pag. 113) Op zich brengt dit echter niet zo bijzonder veel nieuws aan voor dat realisme op zich, vermits het hem te doen is om dat functionalisme.

Putnam is niet zomaar overgestapt van zijn functionalisme naar het rationalisme, als we dan ook echt van overstappen kunnen spreken. Voor Putnam heeft het functionalisme gefaald en voldoende gefaald om het niet te proberen “oplappen” zoals hij soms met zijn realisme probeert te doen¹⁶⁵. Dit komt uitgebreid aan bod in hoofdstuk vijf van het boek, getiteld “Why Functionalism didn’t work”. (Put, 1988, pag. 73) Hoe het allemaal exact gegaan is met het functionalisme doet hier uiteindelijk niet ter zake. Het is belangrijk van dit alles, alsook Putnams boek die er over ging, notie te hebben, maar verder dienen we niet te gaan binnen het kader van deze thesis.

Realism with a Human Face

Hoewel Putnam zich even ophield bij het functionalisme, stopte hij niet met denken over het realisme. Zoals we reeds zagen kwam het zelfs summier aan bod binnen het hierboven besproken werk. Putnams gedachten, die als het ware gestart werden in “Reason, Truth and History” en verder uitgebouwd in “The many Faces of Realism” kregen nog een belangrijke toevoeging in het boek “Realism with a Human Face. (Put, 1990a) Dit boek bestaat uit drie delen: “Metaphysics” (Put, 1990a, pag. 2), “Ethics and Aesthetics” (Put, 1990, pag. 134) en “Studies in American Philosophy”. (Put, 1990a, pag. 216) Zoals de titel aangeeft in het laatste deel, worden denkers en thema’s uit de Amerikaanse filosofie behandeld. In het tweede deel worden meerdere thema’s behandeld die verder gaan op een bepaalde evolutie in het denken van Putnam¹⁶⁶. Er worden namelijk ethische en morele thema’s

¹⁶⁴ Het “eerste” belangrijke werk over realisme was, zoals reeds aangegeven en behandeld in hoofdstuk drie, “The Philosophy of Logic”. (Put, 1972)

¹⁶⁵ Of hij zou dit wel gedaan hebben. Er zijn in ieder geval ook veel minder geschriften van Putnam te vinden over het functionalisme dan over het realisme. Daarnaast toonden we ook aan binnen onze argumentatie dat Putnam zich zeer hardnekkig blijft vastklampen aan het realisme.

¹⁶⁶ ... en die uiteraard door de titel gedekt worden.

aangesneden en ook de “feiten-waarde” dichotomie krijgt verdere aandacht in een hoofdstuk zoals “Beyond the Fact/Value Dichotomy”. (Put, 1990a, pag. 135) In het eerste deel tenslotte worden de typische thema’s van Putnam behandeld: wetenschapsfilosofie, taal filosofie en... realisme. De artikels zijn allen interessant en zelfs belangrijk op hun eigen manier, maar het meest relevant voor onze thesis, en het meest in het oog springend is toch wel het essay met de titel die ook het boek draagt, namelijk “Realism with a Human Face”. We gaan ons dan ook concentreren op dat hoofdstuk, en meer bepaald zelfs op het eerste deel ervan, dat specifiek het realisme behandelt. (Put, 1990a, pag. 3)

Voor we komen aan het “titel-essay” dienen we eerst een lijvige inleiding van James Conant te trotseren. Het is hier niet de bedoeling deze van het spreekwoordelijke naaldje tot draadje uit te spitten. In het tweede hoofdstuk van deze thesis kwam het onder de secundaire literatuur ook al aan bod. Zo zijn er interessante beschouwingen te lezen over de filosofen die een grote invloed hebben op Putnam. Enkele belangrijke namen die aangehaald worden zijn Immanuel Kant, Ludwig Wittgenstein, Stanley Cavell en William James. (Put, 1990a, pag. xvii, § 2) Ook in die inleiding was een soort van discussie te vinden die ons leidde naar John Passmore. (Put, 1990a, pag. xxxviii, § 2)

Nog veel belangrijker voor onze zaak dan deze meer algemene gedachten over Putnams werk, is de toelichting die gegeven wordt voor het essay “Realism with a Human Face”. Het geeft achtergrondinformatie die misschien menig lezer niet zou weten en het plaatst het essay (en onrechtstreeks ook het boek) in een bepaalde context die ook verband houdt met vorige publicaties (waarbij we kunnen denken aan “Reason, Truth and History” en “The many faces of realism”). Er is namelijk een bijzondere reden waarom Putnam de titel “Realism with a human face” hanteerde. In 1968 werd er een werk geschreven met de titel “Socialism with a Human Face”. Conant licht de inhoudt van dat werk toe: “‘Socialisme’ stond oorspronkelijk als de naam voor een droom van het realiseren van sommige van de menselijkheid zijn meest gekoesterde streefdoelen. Hoe dan ook, op de een of andere manier in de loop van zijn ontwikkeling [...] veranderde wat socialisme genoemd werd in de vijand van alles waar het ooit voor stond”. (Put, 1990a, pag. xv, § 1) Volgens Putnam is er dan ook een gelijkaardige ontwikkeling gebeurd met het realisme. Zo schrijft Conant: “Terwijl het oorspronkelijk stond voor de droom van het realiseren van onze natuurlijke menselijke streefdoelen van kennis en objectiviteit, is ‘filosofisch realisme’ de naam voor een intellectuele stroming die uiteindelijk enkel dient tot het corroderen van onze overtuiging in de mogelijkheid om één van de twee te bereiken”. (Put, 1990a, pag. xv, § 1) Het was dan ook de bedoeling van het eerste boek over het socialisme om dat socialisme terug te brengen naar haar zogenaamde “roots”. Het was een poging om wat op dat moment het huidige socialisme was terug in evenwicht te brengen met haar fundamenteën en basisovertuigingen. In het essay van Putnam wordt volgens Conant een onderscheid gemaakt tussen wat Putnam noemt “Realisme met een hoofdletter ‘R’ (het huidige regerende metafysische beeld van de wereld in analytische filosofie) en realisme met een kleine ‘r’ (ons commonsense beeld van de wereld)”. (Put, 1990a, pag. xv, § 1) Zoals we gezien hebben in deze thesis tot hiertoe maakte Putnam dit onderscheid reeds langer. Toch is het de moeite waard dat Conant er hier nog eens op wijst. Het zou immers ook wel eens kunnen bepaalde verwarringen uit de weg helpen. Zo geeft het ons aan dat Putnam misschien niet steeds een adjectief zal plaatsen bij het woord “realisme” om aan te

geven wat hij precies bedoelt, maar dat één en ander ook kan afhangen of het woord nu met een hoofdletter of met een kleine letter wordt geschreven. “Een gewaarschuwd man is er twee waard”, zo zegt het spreekwoord, maar het is toch jammer dat Putnam doorheen zijn werk daaromtrent niet echt consequent is. Dit had misschien verwarringen kunnen vermijden, of het volgen van Putnams denken kunnen vergemakkelijken.

Realisme in de “praktijk”: kwantummechanica en logica

Gewapend met de toelichting van Conant kunnen we tenslotte het onderzoek van het desbetreffende essay aanvatten. Dit essay kan, volgende uit de toelichting van Conant, dus perfect geplaatst worden in Putnams denktrant die zichtbaar is sinds “Reason, Truth and History” en verder werd gezet in “The many faces of realism”. In eerste instantie ging het om dichotomieën die een alienatie veroorzaakten die moesten overwonnen worden op een bepaalde manier. Putnam deed dit met zijn “commonsense realisme” of “pragmatisch realisme” zoals hij het ook begon te noemen. In principe kunnen we stellen dat Putnam die dingen wou omzeilen met een nog verder bijgeschaafd “intern realisme”¹⁶⁷. In ieder geval komen we dus in het hier besproken essay voornamelijk twee soorten realisme tegen, namelijk een wetenschappelijk/metafysisch realisme¹⁶⁸ en een “gematigder” intern realisme¹⁶⁹. Deze twee visies worden hier tegenover elkaar gesteld en het intern realisme is de favoriet om de strijd te winnen. De tekortkomingen van het metafysisch realisme worden aangeduid en het intern realisme met de oplossingen voor die mankementen wordt voorop gesteld. Putnam doet dit aan de hand van twee voorbeelden of “toepassingen” zo men wil, namelijk de kwantummechanica en de logica.

Kort voor Putnam daarmee begint, geeft hij nog een beknopte beschouwing over de evolutie van de wetenschap. Hij begint het essay namelijk met een citaat van Nietzsche: “Wanneer de cirkel van de wetenschap groter wordt, raakt het paradoxen op meer plaatsen”. (Put, 1990, pag. 3) Putnam volgt deze stelling en zal ze ook proberen aantonen. Dit houdt ook verband met de achtergrond van de titel die we zonet verheldert zagen door Conant. Het slaat in principe ook terug op de reeds gegeven denktrant van Putnam die reeds enkele boeken gaande is. Putnam zal dus hier proberen aantonen voor het metafysisch realisme, dat hoe groter de wetenschappelijke kennis wordt of onze kennis van deze wereld, hoe meer paradoxaal dat metafysisch realisme wordt. Putnam wil uiteraard het realisme terugbrengen naar zijn kern¹⁷⁰, in dit geval naar het intern realisme, waar die contradicties opgeheven zijn. Die contradicties waar hier sprake van is, zal Putnam

¹⁶⁷ Het is dubbel werk om de redenering hier te hernemen, maar we hebben reeds in dit hoofdstuk. geargumenteed dat er goeie redenen zijn om aan te nemen dat het nog steeds om één realisme gaat, zei het in de oppervlakte misschien verschillend, en verder genuanceerd en bijgeschaafd.

¹⁶⁸ Putnam gooit een aantal visies hier eigenlijk in hetzelfde kamp, het kamp van het metafysisch realisme.

¹⁶⁹ Het gaat om hetzelfde realisme waar we net van spraken dat zich ook kan uiten als pragmatisch of commonsense realisme. Het onderscheid van dat metafysisch realisme gaat in de kern wel verder dan enkel een matiging. Hoe dit precies ineenzit hebben we reeds uitvoerig tot hiertoe pogen weer te geven.

¹⁷⁰ Het is misschien gevaarlijk of ongenueerd om het intern realisme te zien als de kern van het metafysisch realisme. We kunnen beter spreken van de zoektocht naar het “ware” realisme, zoals ook in de werkhypothese te lezen valt. In dit geval zou dat dus slaan op het intern realisme.

proberen aantonen en illustreren aan de hand van de twee volgende “parktijk”-voorbeelden.

Nogmaals zien we duidelijke verbanden tussen Putnam en Kant. Het is reeds overduidelijk op verschillende manieren naar voren getreden, maar ook hier zien we het nogmaals. Putnam zet het trouwens zelf in de verf: “Ik hoop dat het in dit essay duidelijk zal worden dat mijn schuld tot Kant zeer groot is”. (Put, 1990, pag. 3, § 1) Het is misschien niet zinvol hier verder diep op in te gaan, maar het geeft wel nogmaals het belang van Kant mee, en het geeft ook een extra belichtingshoek voor dit essay. Een aantal oplossingen die Putnam biedt voor de tekortkomingen van het metafysisch realisme komen dus met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid van Kant.

De opzet en argumentering die we hier zullen zien ontstaan past perfect binnen onze werkhypothese. In zijn vorige twee (hier behandelde) boeken ging Putnam nog een weg op die neigde af te wijken van onze uitgangspunten. Hier zien we dingen gebeuren die terug op een aantal punten onze veronderstellingen ondersteunen. Putnam is zeer zeker nog een realist, anders zou hij de strijd niet louter laten plaatsvinden tussen twee realismen. Daarbij blijkt ook nog maar eens hoe zeer hij het realisme wel wil verdedigen tegen tekortkomingen of tegenargumenten. Hoewel er reeds verschillende adjectieven op de proppen kwamen die Putnam voor het “realisme” zette, is er nog steeds een duidelijke kern die behouden blijft. Hiervoor dienen we maar de allusie op het socialisme, of het werk over het socialisme, terug om te keren: een socialist die de interne contradicties van het socialisme wil oplossen, is immers ook niet veranderd van politieke geaardheid, integendeel. Maar laat ons niet op de zaken vooruit lopen.

Kwantummechanica

Eerst en vooral bekijkt Putnam in zijn betoog de kwantummechanica en hoe men ze moet interpreteren. Kwantummechanica is van toepassing op een dynamisch systeem. In tegenstelling tot de klassieke fysica is er sprake van een “systeem” enerzijds en een “aparatus” of “waarnemer” anderzijds. Die waarnemer maakt geen deel uit van het systeem en wordt omschreven door de klassieke fysica. Hierdoor is er geen kwantummechanische theorie van het ganse universum. Hierin schuilt dan voor de kwantummechanica reeds een eerste probleem, namelijk de incompatibiliteit op bepaalde vlakken van de kwantummechanica en de klassieke fysica, aldus Putnam. (Put, 1990, pag. 4, § 3)

De hierboven geschetste visie, namelijk het onderscheid waarnemer en systeem, is nog afkomstig van de klassieke fysica en Newton, die beiden op zoek waren naar een “God’s-Eye View” van het gehele universum. Men kan dit vergelijken met een soort “sub specie aeternitates” uit de filosofie, een standpunt vanuit de eeuwigheid, buiten tijd en ruimte. Daar wordt de “waarnemer” verondersteld te staan. Deze metafysisch realistische eigenschap werd als het ware onrechtstreeks in de kwantummechanica ingelepeld door de klassieke fysica en Newton. Putnam heeft een veelzeggende omschrijving in zijn essay over de hier besproken visie: “De droom van een beeld van het universum dat zo volledig is dat het zelfs de

theoreticus-waarnemer in de act van het zich voorstellen van het universum bevat, is de droom van een fysica die tegelijkertijd een metafysica is (of een fysica die er voor eens en voor altijd voor zorgt dat metafysica onnodig is)”. (Put, 1990, pag. 5, § 1) Hoewel oorspronkelijk de waarnemer buiten het systeem stond, is de erfenis van de “oude” fysica zo uitgegroeid dat ze zelfs de waarnemer wil incalculeren. Het is duidelijk, zoals Putnam stelde, dat dit bepaalde moeilijkheden met zich meebrengt. Hij verwijst dan ook terug naar zijn eerder vermeld citaat, wanneer hij stelt dat men het ook kan omschrijven als de droom van een “cirkel van wetenschap” die zo groot is geworden dat er niets meer buiten die cirkel bestaat. Dit betekent dat er dan ook geen paradoxen meer zijn om die cirkel te raken, ze zijn allen inbegrepen in die cirkel. Los van Putnams essay kunnen we zelfs nog andere problemen zien ontstaan. Het is niet onwaarschijnlijk, wanneer een wetenschappelijke/ontologische theorie ook de paradoxen omvat, dat daardoor die theorie niet consistent en onhoudbaar is. Hier in het begin van Putnams verhoog, ziet hij dus blijkbaar reeds een metafysisch realisme opduiken. De droom om de wereld compleet met waarnemer te omschrijven is een metafysisch/wetenschappelijk realistische overtuiging. De hoop om dit te kunnen doen vanuit een standpunt van de eeuwigheid, meer bepaald los van enige context, is nog veel sterker een metafysisch realistische eigenschap.

Er zijn ook nog andere interpretaties van de kwantummechanica. Putnam stelt hier bijvoorbeeld de “Kopenhagen interpretatie”¹⁷¹ tegenover, die het universum probeert te omschrijven door gebruik te maken van meerdere “beelden” of “modellen”. In plaats van één theorie die het universum volledig omschrijft, maakt men hier gebruik van meerdere theorieën die complementair zijn en als een soort van modules kunnen gebruikt worden om de werkelijkheid (zo accuraat mogelijk) te omschrijven. (Put, 1990, pag. 5, § 1) Zo zien zij ook de kwantummechanica als een module die samen met andere modules (theorieën) de wereld omschrijft.

De metafysisch realistische interpretatie van de kwantummechanica heeft nog meerdere problemen. Putnam illustreert dit door gebruik te maken van een voorbeeld of eerder gedachte-experiment uit de kernfysica. Stel dat men een (radioactief) radium deeltje beschouwt. Het deeltje in toestand A kan vervallen in een toestand B, of niet vervallen en in toestand A blijven. De overgang van toestand A naar B is het “afstoten” van een proton. De kwantummechanica zal het uiteindelijke resultaat A' noemen en niet spreken van toestand A of B, vervallen of niet vervallen. A' kan zowel toestand A als toestand B zijn. Ondermeer Einstein en Schroedinger, de opponenten van de Kopenhagen interpretatie, noemden toestand A' een onvolledige omschrijving van het fenomeen. (Put, 1990, pag. 4) In dat geval is de kwantummechanica niet een volledige, correcte omschrijving van de werkelijkheid. Daarmee faalt ze alvast in het nakomen van een één van haar eigen metafysisch realistische beloftes. De verdedigers van de Kopenhagen interpretatie daarentegen, waaronder Bohr, von Neumann, Heisenberg en Wigner, reageerden dat A' de toestand is waarin het radiumdeeltje verkeert wanneer er geen metingen gedaan worden. Vervolgens zou toestand A' overgaan in toestand A of B wanneer er interactie is met een waarnemer of meetapparaat. (Put, 1990, pag. 7, § 1)

Tot zover een korte schets die Putnam gaf over de eindeloze discussies die er zijn op dat gebied. Volgens Putnam is het opmerkelijk hoe hier de “Many-worlds”

¹⁷¹ Er is ook sprake van “Bohr” in het verhoog van Putnam. Blijkbaar ziet hij dit alles als “één pot nat”.

interpretatie van de kwantummechanica op de proppen komt.¹⁷² Die interpretatie verdedigt de idee dat het volledige universum een “systeem” zou zijn in de betekenis van de kwantummechanica. (Put, 1990, pag. 7, § 4) De kloof tussen waarnemer en “systeem” wordt hiermee gewoon verworpen (of dat probeert men althans). Voor Putnam is het duidelijk wat men hier probeert te bereiken: “Deze interpretatie doelt op het herstellen van de eigenschap van de Newtoniaanse Weltanschauung waarnaar ik refereerde als de ‘God’s-Eye View’ van de wereld. Het wil deze eigenschap herstellen tegen praktisch gelijk welke prijs”. (Put, 1990, pag. 7, § 4) In deze interpretatie verdwijnt het indeterministische karakter van de kwantummechanica. Bij overgang op toestand A’, wanneer het universum zagezegd splitst in twee delen, splitst de waarnemer mee. Zo heeft men vervolgens twee waarnemers elk in hun respectievelijke wereld, met elk een andere waarneming.

Een aantal wetenschappers zijn van oordeel dat de kwantummechanica nog moet vervolledigd worden. Dit zou moeten gebeuren door het vinden en het invullen van een aantal “verborgen variabelen”. Eens de kwantummechanica een volledige omschrijving van de werkelijkheid is geworden, zou het ook nog eens zijn indeterministische karakter verliezen, plus de botsingen met andere metafysisch realistische intuïties. (Put, 1990, pag. 9, § 1) Met andere woorden, vervolledigd zou het voldoen aan de eigenschappen en overtuigingen van het metafysisch realisme en zou het een correcte stabiele omschrijving van de werkelijkheid zijn. Problemen hierbij zijn dat de kwantummechanica ons niet de ultieme fysische processen zou geven, aldus Putnam. (Put, 1990, pag. 9, § 1) Ondernomen pogingen om de “verborgen variabelen” in te vullen, maken op hun beurt gebruik van “instantane” actie van op afstand, van “helderziendheid” van het systeem of andere eigenaardigheden. Daarom stapt men over op bijvoorbeeld de “Many-worlds” interpretatie, namelijk om het raamwerk van de kwantummechanica en de “God’s-Eye View” van de fysica te behouden. In deze interpretatie van de kwantummechanica zijn vervolgens alle variabelen geactualiseerd in een tak¹⁷³ en kan de wereld volledig omschreven worden, indien dit alles gebeurt vanuit het standpunt van een alwetende kwantumfysicus die buiten tijd en ruimte staat. Aan de praktijk van de fysica verandert dit alles echter niets, houdt enkel een metafysische droom overeind, zo beweert Putnam: “Enkel één probleem blijft: al deze praat over ‘andere werelden’ is, na alles, slechts een *beeld*, en het beeld, als we het aanvaarden, doet niets voor ons behalve het geven van metafysische troost¹⁷⁴. Op geen enkel punt verandert deze wilde ontologische extravaganza werkelijk iets aan de praktijk van fysica hoe dan ook. Het verzekert ons slechts dat een God’s-Eye View nog steeds mogelijk is”. (Put, 1990, pag. 10, § 3)

Wat heeft deze redenering en het samenhangende onderzoek nu aangetoond? Het voorbeeld van de kwantummechanica heeft aangetoond dat, hoe meer men de wereld gaat begrijpen (of althans dat probeert de kwantummechanica te kunnen), hoe meer paradoxaal de wereld wordt (of er uitziet). (Put, 1990, pag. 10,

¹⁷² Het universum splitst in twee delen in deze interpretatie van de kwantummechanica van ons gedachte-experiment. Er is dan een universum waar het deeltje zich nog steeds in toestand A bevindt, en een universum waar het deeltje zich in toestand B bevindt.

¹⁷³ Het gaat hier om een afgesplitst universum. De volledige wereld, het “alles” wordt een beetje gezien als een struik met vele takken en vertakkingen. Iedere tak is een universum met geactualiseerde variabelen.

¹⁷⁴ Putnam spreekt over “comfort” wat zowel kan gezien worden als troost, als iets wat dichterbij staat bij het Nederlandstalige woord “comfort”. Eigenlijk zijn beide invullingen van het woord wel een klein beetje van toepassing hier.

§ 4) Hoe kan men dit verklaren? Ook daar geeft Putnam een antwoord op. Men moet rekening houden met eventuele verborgen motieven bij het bestuderen van de wereld en bij het hebben van een voorkeur voor bepaalde theorieën. Sommige theorieën geven nu eenmaal meer paradoxen en contradicties dan andere. Als wetenschappers of filosofen net bij een theorie willen blijven die er niet in slaagt bepaalde problemen te boven te komen, dan is hun interpretatie gedoemd meer contradicties te bevatten naarmate die groter en complexer wordt. Zo spelen ook hier bij het interpreteren van de kwantummechanica bepaalde wereldbeschouwelijke overtuigingen van de interpretator een rol. Het hier omschreven specifieke probleem wordt volgens Putnam ook anders geformuleerd: “Het probleem is vaak gesteld als een botsing tussen onze behoefte om kwantummechanica realistisch te interpreteren, en onze behoefte om het principe te bewaren dat men geen causale signalen sneller dan het licht kan zenden”. (Put, 1990, pag. 10, § 6) Blijkbaar zijn er toch redelijk wat wetenschappers die inderdaad die realistische, of zelfs metafysisch realistische, interpretatie willen behouden. Verder kan men het probleem ook nog omschrijven als de botsing tussen (metafysisch) realisme en lokaliteit. Putnam ziet in zijn verdere analyse dat men in de meeste gevallen niet meer zonder de kloof tussen systeem en waarnemer kan, of men kan ze niet meer vermijden. Dit is voor veel mensen choquerend omdat men in die interpretatie de (metafysisch) realistische droom moet opgeven. Putnam besluit dat het net die botsing met het (metafysisch) realisme is die men als paradoxaal ervaart.

Logica en de “God’s-Eye View”.

Tot zover een aantal tekortkomingen in de kwantummechanica en de problemen met het metafysisch realisme. Hij komt hier later op terug. Nu gaat Putnam proberen aantonen dat er een dergelijke problematiek, zoals zonet gezien bij de kwantummechanica, zich ook voordoet in de logica. Hij begint met de analyse van de volgende volzin:

(1) Zin (1) is vals.

Dergelijke zelfreferentiële zinnen kunnen we volgens Putnam niet zomaar uit de logica gooien. (Put, 1990, pag. 12, § 1) Om zijn uitspraak te staven, verwijst hij onder meer naar het werk van Gödel. Nu hebben we wel een paradox. Als men ziet dat de zin juist is, is hij vals. Daarvoor moeten we wel het principe aannemen dat, wanneer we zeggen dat de zin waar is, dat dit equivalent is aan het poneren van de zin. Putnam verwijst hierbij naar Tarski die een logische theorie uitbouwde waarin dit het geval was. (Put, 1990, pag. 12, § 2) Uit dat principe volgt dat:

(i) “Zin (1) is vals” is waar als en slechts als zin (1) vals is.

Of

(ii) “Zin (1) is vals” is waar als en slechts als “zin (1) is vals” vals is.

Dit is een contradictie. Putnam weerlegt dit door te stellen dat men ook zou kunnen zeggen dat zin (1) noch waar noch vals is en dus geen waarheidswaarde heeft. Dit kan ons een beetje doen denken aan toestand A' uit het zopas gegeven voorbeeld uit de kwantummechanica. Toch belanden we vervolgens in een nieuwe

paradox die door Parsons de “Strong Liar” wordt genoemd, aldus Putnam. (Put, 1990, pag. 12, § 4)

(2) Zin (2) is ofwel vals, ofwel heeft hij geen waarheidswaarde.

Deze zin in bovenstaand nieuw voorbeeld is paradoxaal. Als we proberen het vorige argument te ontlopen door te ontkennen dat deze zin een waarheidswaarde heeft, namelijk door te poneren dat

(3) geen waarheidswaarde heeft,
dan volgt daaruit dat

(4) ofwel vals is ofwel geen waarheidswaarde heeft.

Deze zin hebben we zonet geponeerd volgens Putnam. Daardoor moeten we toegeven dat zin (2) waar is, maar dat betekent dat we in contradictie zijn met onze vorige uitspraken. (Put, 1990, pag. 13, § 1) Met andere woorden, we zitten nog steeds met het probleem opgescheept.

Putnam vond een mogelijke oplossing terug bij Tarski: “Voor Tarski leek het alsof – en dit is de orthodoxe visie onder logici heden ten dage – dat in een degelijke gereguleerde taal we dergelijke paradoxen zouden kunnen vermijden door het idee op te geven dat er een universele en unitaire notie is van waarheid – dat is, door het idee op te geven dat ‘is waar’ hetzelfde predikaat is ongeacht over wat voor taal we spreken”. (Put, 1990, pag. 13, § 2) We moeten dus de (metafysisch) realistische overtuiging opgeven dat er zoiets bestaat als één enkele contextonafhankelijke waarheid. In zekere zin komt het daar op neer, hoewel Tarski bij monde van Putnam het iets anders verwoordt. Putnam vraagt zich af of Tarski in zijn opzet is geslaagd, of als hij eigenlijk het probleem gewoon doorschoof van de formele taal naar de informele taal die hij gebruikte om de betekenis van zijn formeel werk te verklaren¹⁷⁵. Waar het in eerste plaats op neer komt is dus dat Tarski het idee verliet dat we zoiets hebben als een unitaire notie van waarheid. Als iedere taal zijn eigen waarheidspredikaat heeft, en de notie “waar in L”, waar L een taal is, zelf uitdrukbaar is in een andere taal (een metataal) maar niet in L zelf, dan kunnen de “semantische paradoxen” allemaal ontweken worden. Putnam vraagt zich hierbij wel af in welke taal Tarski dit alles verkondigt. (Put, 1990, pag. 13, § 4)

De theorie van Tarski introduceert volgens Putnam een “hiërarchie van talen”. (Put, 1990, pag. 13, § 5) Er is een objecttaal – iedere taal die geen noties als referentie en waarheid gebruikt – en een metataal, en een metametataal, enzovoort. Het paradoxale van de theorie van Tarski, en van iedere hiërarchische theorie, is dat men buiten de hele hiërarchie moet staan om zelfs maar het standpunt te kunnen formuleren dat het ding bestaat. “Wat is die ‘outside place’[...]?”, vraagt Putnam zich af. (put, 1990, pag. 14, § 1) Hiermee belanden we in een filosofische interessante mogelijkheid: de mogelijkheid van het ontkennen dat onze informele “discours” een “taal” nodig heeft, aldus Putnam. (Put, 1990, pag. 14, § 2) Parsons¹⁷⁶ heeft deze positie opnieuw uitgewerkt en noemt onze informele “discours” over dergelijke zaken geen taal, noch is het onderdeel van een taal, maar hij noemt het een “speech act” die “veralgemeend” is. Het zou hier gaan om “systematisch ambigue discours”.

¹⁷⁵ Even ter verduidelijking: Tarski gebruikte dus blijkbaar twee “talen”, de formele taal waarin alles gebeurde, en dan een aparte taal, een informele taal, om de eerste te omschrijven en de regels te verwoorden.

¹⁷⁶ Voor de volledigheid dienen we te vermelden dat Putnam beweert dat Bertrand Russel de eerste was om deze positie in te nemen.

Volgens Parsons voorstel is dit een primitieve en niet reduceerbare soort van “discours”, die niet kan begrepen worden met het model dat gebruikt wordt door andere vormen van taal.

Putnams reactie is sceptisch: “Desondanks mijn groot respect voor Parsons, alsook die voor Bertrand Russel, moet ik bekennen dat ik deze positie helemaal niet kan begrijpen”. (Put, 1990, pag. 15, § 2) Hij licht toe hoe dit komt en waar hij problemen ziet: “Men zou uiteindelijk kunnen formeel de paradox ontvluchten door er op te hameren dat alle ‘talen’ rechtmatig zogenaamd geschreven moeten worden in andere dan rode inkt, en dat rode inkt moet gereserveerd worden voor discours dat generaliseert over alle ‘talen rechtmatig zogenaamd’”. (Put, 1990, pag. 15, § 2) Putnam vertaalt Parsons voorstel op deze manier en al gauw komen hiermee fundamentele problemen aan het licht. Putnam ziet het eerder als een formalistische truc in plaats van een degelijke oplossing voor een conceptueel probleem. Met andere woorden, voor een deel ziet Putnam het slechts als een woordenstrijd voor een probleem dat zo niet kan beslecht worden. Het conceptueel probleem bestaat er in dat men niet weet hoe de “taal” van de rode inkt te beschouwen. Daarnaast vraagt Putnam zich af hoe men beweringen over de “rode inkt taal” moet schrijven of formuleren. Hij geeft er een sarcastische opmerking over, namelijk: “Of moeten we in potlood schrijven maar niet in inkt [...]?” (Put, 1990, pag. 15, § 2)

Putnam probeert dit alles zelf te overwinnen door te poneren dat misschien sommige vormen van “discours” begrepen kunnen worden zonder de notie van waarheid te veronderstellen. Het probleem dat Putnam hier zelf tegenover stelt, is dat men even goed kan beweren dat alle “discours” kunnen begrepen worden zonder de notie van waarheid te veronderstellen. Dit is een vrij niet-realistische oplossing die Putnam in de plaats zet. Het herinnert ons terug aan het probleem met de kwantummechanica. Putnam bewandelt ook nog een andere piste die ons doet denken aan de “Tractatus logico-philosophicus” van Wittgenstein: “Of misschien kunnen we suggereren dat deze dingen niet kunnen worden ‘gezegd’, maar enkel kunnen ‘getoond’ worden”. (Put, 1990, pag. 15, § 3) Zo kan systematische ambiguïteit, zoals ze zich ook in het behandelde voorbeeld voordeed, volgens Putnam alleen maar aangetoond worden door “gezegd” te worden. Het idee dat er discursieve gedachten zijn die niet kunnen “gezegd” worden, komt net neer op de formalistische truc die Putnam niet begreep. Putnam verwijst hiervoor (nogmaals) naar Gödel die voordien reeds gelijkaardige argumenten aanbracht. Volgens Putnam zijn er nog andere logici die beweren dat we het probleem van de paradoxen gewoon uit de geformaliseerde talen die we bouwen kunnen gooien. Dan hoeven we er ons zagezegd geen zorgen meer over te maken¹⁷⁷. Wat betekent deze situatie nu eigenlijk?

Putnam gaat hiervoor de geschiedenis van deze “puzzels” bekijken, zoals hij ze noemt. Het zijn zeer oude puzzels en de logica is steeds heel ernstig genomen geweest, maar het is pas sinds Russel dat deze puzzels echt grondig worden bestudeerd, aldus Putnam (Put, 1990, pag. 16, § 2). Hij vraagt zich dan ook af waarom dat zo is. Uiteindelijk komt Putnam tot de vaststelling dat we hier geen paradox(en) (of puzzels) hebben die voor het eerst naar boven komen wanneer de cirkel van de wetenschap groter wordt, zoals het geval was met de kloof tussen waarnemer en het systeem in de kwantummechanica. Het zou hier daarentegen

¹⁷⁷ Dan nog zijn we er niet helemaal van af, die paradoxen verschijnen op een ander niveau.

gaan om een paradox die al eerder werd opgemerkt, maar die onbelangrijk werd geacht totdat de cirkel van de wetenschap groot genoeg werd. Hij voegt er dan ook aan toe: “In zekere zin was het belang van de semantische paradoxen hetgeen de wetenschappelijke **ontdekking**¹⁷⁸ was, niet hun bestaan”. (Put, 1990, pag. 17, § 1)

Wat zeer opmerkelijk is, is dat Putnam hier het woord “ontdekking” gebruikt in de tekst. Hierin kan men onrechtstreeks de overtuiging terugvinden dat de wetenschap niets nieuws bouwt, maar enkel reeds bestaande dingen naar voren brengt (“ontdekt” dus). Dit wordt duidelijk als we het woord “ontdekken” dichterbij bekijken. Als men spreekt van “ont-dekken”, iets wat bedekt was het “deken” er afhaken, oftewel iets in het licht brengen, in de openbaarheid brengen, dan hebben we het over iets dat er reeds altijd geweest is. Binnen Putnams vertoog kan dit gezien worden als een verwijzing naar een gegeven werkelijkheid met vaststaande wetten die altijd al bestaan hebben. In die werkelijkheid bouwt men niets nieuws, maar ontdekt men gewoon de dingen, de werkelijkheid. Dit is een aanwijzing naar een realistische overtuiging, of een realistische eigenschap van het gehanteerde wereldbeeld of ontologie. De waarheden, de theorieën die hier ontdekt worden, zijn (zogezegd) vastliggende, van de mens onafhankelijke waarheden. In een soort van relativistische theorie of wereldbeeld daarentegen is het bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat men gewoon nieuwe waarheden of theorieën uitvindt. Dit is dus een heel typische realistische eigenschap, namelijk het idee dat de werkelijkheid volledig gegeven is, los van de mens staat, en dat men de wetmatigheden slechts hoeft te “ontdekken”. Deze behoren tot de eigenschappen van het realisme die Putnam zelf gaf in de inleiding van zijn eerste deel verzamelde werken. (Put, 1975a) In de vorige twee behandelde boeken leek Putnam bijna een weg op te gaan die hier en daar misschien neigde het realisme te verlaten, maar hier blijkt nog maar weer eens dat niets minder waar is. Er zijn nog steeds belangrijke aanwijzingen te vinden dat Putnam een realist is, “in hart en nieren”.

Logica en kwantummechanica: het realistische falen

Laten we even terugkeren naar Putnams tekst zelf. Hij komt tot de conclusie dat de “oplossingen” voor de opgeworpen problemen nog meer paradoxaal zijn dan de paradoxen zelf oorspronkelijk waren. Volgens Putnam zijn we hier bij de logica beland in een positie die doet denken aan de positie waarin we ons zonet bevonden in de kwantummechanica. Deze conclusie bevestigt wat er in het begin van dit deel en van dit essay besproken werd. Het gaat er om dat het (metafysisch) realisme zo ver is gegaan dat het zijn eigen doelstellingen voorbij liep. Hier in de zonet besproken “toepassingen” van het (metafysisch) realisme (de kwantummechanica en de logica), is net hetzelfde gebeurd. Ze liepen voorbij aan hun grondvesten en worden op die manier meer paradoxaal.

Vervolgens pikt Putnam terug in op de problematiek van de “systematische ambiguïteit”. Daarin komt het er op neer dat men kan generaliseren over een zo groot aantal talen als men maar wil. Dit kan men zo lang men maar de taal waarin de

¹⁷⁸ Eigen nadruk, niet door de auteur.

generalisatie gemaakt wordt buiten de totaliteit ligt waarover men generaliseert. Dit is dus een oplossing en tegelijkertijd een probleem dat met Parsons zonet naar boven kwam. Als men in deze gedachte nu “men” vervangt door “waarnemer”, zo zegt Putnam, dan krijgt men iets in de trant van: “Er is een kloof tussen de waarnemer en zijn taal en de totaliteit van talen waarover hij generaliseert”. (Put, 1990, pag. 17, § 3) Op dit moment legt Putnam uiteraard de link tussen zijn analyse van de kwantummechanica en de logica. Het “God’s-Eye View” – het gezichtspunt van waaruit absoluut alle talen gelijk deel zijn van de totaliteit – is voor altijd onbereikbaar. Dit betekent dat deze eigenschap van het (metafysisch) realisme, namelijk een zeker holisme, al niet te vervullen valt. “Jammer genoeg” brengt het ook wel enkele moeilijkheden aan voor onze werkhypothese. Deze bevinding ondersteunt namelijk de redenering van Erik Oger wanneer hij spreekt van een theoretisch monisme dat vervangen wordt door een theoretisch pluralisme. Hier komt ook immers een theoretisch monisme in gevaar. Het wordt door deze redeneringen zeer moeilijk gemaakt om nog te spreken van “één uiteindelijke volledige correcte theorie van alles”. We zien hier verschillende theorieën als modules gebruikt worden en Putnams redenering suggereert dat we misschien ook zoets moeten zoeken op het gebied van de logica, want hij maakt het verband met kwantummechanica en beiden falen in een deel van hun opzet als holistische en monistische theorie.

Verder gaand met Putnams vergelijking, formuleert men vervolgens het principe van de “kloof tussen de waarnemer en het systeem” in de kwantummechanica door te verkondigen dat de waarnemer als systeem een totaliteit kan nemen¹⁷⁹, maar dat hij zelf (of op zijn minst een deel van hem) steeds buiten het systeem moet liggen, dan is volgens Putnam de analogie compleet. Voor Putnam is het meer dan zomaar een formele analogie, het is een epistemologische analogie (Put, 1990, pag. 17, § 4) In beide gevallen is er sprake van een “God’s-Eye View”. Daar bovenop stelt Putnam dat, wanneer er principiële moeilijkheden zijn met het ideaal zelf – namelijk wanneer zou blijken dat we niet langer kunnen visualiseren wat het zou betekenen om het ideaal te bereiken – dit de meest diepe zou zijn van alle paradoxen. (Put, 1990, pag. 17-18, § 4 -1) Hiermee zien we ook nogmaals de titel van dit essay en de allusie op dat politiek/socialistisch werk verduidelijkt.

Voor dit deel van het essay, dat voor onze zaak het belangrijkste is, bereikt Putnam de conclusie van zijn vertoog. Deze conclusie bevestigt uiteraard wat Conant reeds in de inleiding aangaf. Men kan de kwantummechanica en de logica (of taal filosofie, al naargelang) naast elkaar leggen en de hier in de verf gezette (metafysisch) realistische eigenschappen als parallellen laten naar boven komen. Laat ons kort nog even een aantal overeenkomsten schetsen. In de kwantummechanica werd er geweigerd om van een partikeltje de toestand te definiëren. In de logica werd er geweigerd om een waarheidswaarde toe te kennen aan een volzin. Het geeft in beide situaties nieuwe problemen. Men kan het zien als twee vormen van één en hetzelfde concept: “waarheid”. In de kwantummechanica ging het om waarheid als hetgeen men waarneemt. Dit werd opgeschort, omdat men tijdelijk niet waarneemt. In de logica ging het om de waarheidswaarde van een zin. Vreemd genoeg komen de hier overeenkomstige structuren uit twee andere “ontologieën”. Zo probeerde de kwantummechanica zich te houden aan (metafysisch) realistische overtuigingen, terwijl in de logica even een net minder

¹⁷⁹ Uitgezonderd totaliteiten waarin de waarnemer zelf waarnemend wordt inbegrepen.

realistische wending werd gemaakt door het begrip waarheid op te geven. Toch kan men spreken van overeenkomsten, vreemd genoeg.

Verder had de kwantummechanica het over verschillende werelden. In de logica zagen we daar tegenoverstaand verschillende talen en metatalen. De parallel op dit vlak houdt ook hier op en kunnen we niet verder doortrekken omdat het in de kwantummechanica ging om werelden die gelijkaardig naast elkaar staan. In het desbetreffende besproken deel van de logica ging het om een gelijkwaardigheid tussen een aantal talen, en een hiërarchie tussen een reeks talen anderzijds. Verder dan slechts een aantal logische talen, is deze parallel dus niet van toepassing. Er zijn misschien wel nog gelijkaardige elementen te vinden in beide verhalen. Het belang van dit onderzoek dan ook was om aan te tonen dat het twee zeer gelijkaardige verhalen zijn, die zeer goed op elkaar lijken, en die beiden met ernstige, vergelijkbare problemen te kampen hebben als ze bepaalde realistische of metafysisch realistische intuïties willen volgen. Het openbaart dus zowel problemen in die twee takken van de wetenschap, als in het (metafysisch) realisme zelf.

Tot zoverre dus de grote lijnen van overeenkomst die er te vinden zijn tussen de kwantummechanica en de logica in het vertoog van Putnam. Het (metafysisch) realisme kwam vrij duidelijk in beide “praktijkvoorbeelden” naar voor. Ook het taalgebruik van Putnam, zoals “ontdekken”, toont de realistische beginselen die Putnam nog steeds koestert. Verder kwam Putnam tot de conclusie op een gegeven moment dat de oplossingen voor de paradoxen nog meer paradoxaal zijn dan de problemen zelf. Dit ondersteunt de overtuiging dat het (metafysisch) realisme problemen krijgt met zijn eigen grondvesten. Het metafysisch/wetenschappelijk realisme is ervan overtuigd de wereld op de beste manier te omschrijven, vermits alles ooit zal kunnen omschreven worden. Gezien dit alles faalt, moeten we uitkijken naar een alternatief, en het is daar dat het intern realisme op de proppen komt.

Wat betekent dit alles nu voor onze werkhypothese, voor ons onderzoek? Om te beginnen is Putnam nog steeds een realist. Hij verdedigt het, hij onderzoekt het. Zijn taalgebruik laat hem door de mand vallen soms. Wat voor realisme Putnam nu hanteert is bij momenten iets minder duidelijk, alsook of hij bij éénzelfde realisme blijft of daar verschillende opvallende evoluties in kent. Dit essay, dit boek moeten we lezen vanuit zijn beweging om problematische dichotomieën aan het licht te brengen en deels op te lossen. In de vorige daaromtrent behandelde boeken was een evolutie te zien die wel eens kon leiden tot een zo fel verschillend realisme van waar Putnam mee begon, dat het risico reëel werd dat we niet langer kunnen spreken van één rode lijn in het denken van Putnam, maar dat we slechts kunnen spreken van enkele gelijkblijvende elementen terwijl er een aantal belangrijke dingen toch veranderen. Op een gegeven punt wordt die evolutie hier verder gezet, terwijl een aantal hier aan het licht gekomen elementen dan toch terug een al te grote evolutie of verandering tegenspreken. Onze werkhypothese zal hoe dan ook nog verder moeten genuanceerd worden en bijgeschaafd worden, maar ze hoeft zeker niet zomaar verworpen te worden. Verder moeten we toegeven dat de argumentatie of schets van Oger moeilijker tegen te spreken wordt.

Tenslotte nog een laatste opmerking over het essay “Realism with a Human Face. Hoe origineel en briljant Putnams analyses en vergelijkingen ook mogen zijn, er is wel één tekortkoming die we niet uit het oog mogen verliezen. Putnam scheert

metafysisch realisme en wetenschappelijk realisme over dezelfde kam. Dit is niet echt een correcte houding tegenover die twee varianten, omdat ze niet noodzakelijk hetzelfde *zijn*. We kunnen even goed een wetenschappelijk realisme indenken dat geen metafysisch realisme is. Er zijn manieren om een wetenschappelijke volledigheid, een wetenschappelijk holisme los te koppelen van bepaalde metafysische strekkingen. Een reductionisme – dat ook alles wil verklaren met één allesomvattende theorie in bepaalde gevallen – is niet noodzakelijk een realisme en dus niet noodzakelijk een metafysisch realisme. Verder hebben we met deze analyses dan ook de belangrijkste elementen uit Putnams boek gehaald.

Renewing Philosophy

Na “Realism with a Human Face” (Put, 1990), publiceerde Putnam zijn “Gifford lezingen” in boekvorm getiteld “Renewing Philosophy”. (Put, 1992) We hebben hier helaas niet de mogelijkheid om er uitgebreid op in te gaan. Tevens komen de thema’s van deze thesis niet meteen uitgebreid aan bod. We beperken ons dan ook tot een korte blik op dit boek en de algemene inhoud. Het is misschien onvermijdelijk, maar ook in dit boek passeert realisme wel op de één of andere manier de revue. Zo schrijft Putnam: “Ik sprak over referentie en realisme en religie en zelfs de fundamenteën van democratische politiek”. (Put, 1992, pag. ix, § 2) Er zijn dus in dit niet zo lijvige boek gevarieerde onderwerpen te bewonderen, die vaak dus niets of slechts weinig met onze zaak te maken hebben. De eerste drie hoofdstukken in het boek, volgens Putnam, zeggen dat er weinig aan te vangen is met het idee “[...] dat alles wat er overblijft voor de filosofie, het proberen anticiperen is op wat de veronderstelde wetenschappelijke oplossingen op alle metafysische problemen er uit zullen zien”. (Put, 1992, pag. x, § 1) Verder komen ook nog de visies van Bernard Williams aan bod in een hoofdstuk van het hier besproken werk. Niet onbelangrijk voor Putnams werk, of als opponenten die tegenover zijn werk staan, zijn filosofen die niet overweldigd zijn door wetenschap. “[...] En sommige van die filosofen die dat niet zijn – filosofen zoals Derrida, of in de Engelssprekende wereld, Nelson Goodman of Richard Rorty – hebben gereageerd op de moeilijkheid van het begrijpen van onze cognitieve relatie tot de wereld door het ontkennen dat we een cognitieve relatie hebben tot een extralinguïstische wereld”. (Put, 1992, pag. xi, § 1) Putnam wijdt dan ook een zesde hoofdstuk aan het verwijt dat deze denkers “de baby weggooien met het badwater”. (Put, 1992, pag. xi § 1) Tenslotte geeft Putnam in zijn voorwoord nog iets prijs over wat hij behandelt in het achtste en negende hoofdstuk: “In het zevende en achtste hoofdstuk onderzoek ik Wittgensteins ‘lezingen over religieus geloof’”. (Put, 1992, pag. xi, § 1) Als we ons concentreren op de hoofdstukken zelf en hun titel, dan zien we nog enkele andere thema’s boven water komen. Zo komt ook “artificieel intelligentie” aan bod (Put, 1992, pag. 1) en de relatie van de mens tot de werkelijkheid in “Does Evolution Explain Representation?” (Put, 1992, pag. 19) en in “A Theory of Reference”. (Put, 1992, pag. 35) Dit bewijst misschien niets concreet, maar het geeft toch nog maar eens aan hoe intens Putnam bezig is met de relatie tussen mens en werkelijkheid.

Words and Life

Na zijn lezingen in “Renewing Philosophy” (Put, 1992), verschijnt een boek met verzamelde essays, namelijk “Words and Life”. (Put, 1994) Jammer genoeg hebben we hier niet meer de mogelijkheid om het in detail te belichten, dus we beperken ons tot kort overzicht. In principe zouden we kunnen zeggen “het vierde deel verzamelde werken”, omdat er reeds drie waren, maar we dienen dit werk toch enigszins anders te beschouwen dan de vroegere trilogie. Hoewel er verschillen zijn, kunnen we dit werk eerder te zien als samen horend bij “Realism with a Human Face”. (Put, 1990) De thematiek is namelijk gelijkaardig, terwijl de publicatie die ertussen kwam, namelijk “Renewing Philosophy” (Put, 1992), binnen een andere context geschreven werd, namelijk als een reeks lezingen. Ook Putnam haalt in zijn inleiding het verband aan tussen “Words and Life” en “Realism with a Human face: “Inderdaad, alle ideeën die opgesomd werden in de laatste paragraaf van het voorwoord tot ‘Realism with a Human Face’ zijn zo centraal tot dit volume, [namelijk “Words and Life”], als ze waren voor het vorige volume”. (Put, 1994, pag. v, § 1) Vervolgens geeft Putnam nogmaals dat lijstje van thema’s die belangrijk zijn, zowel voor vorige publicaties, als dit werk namelijk: “dat de feiten/waarde dichotomie onhoudbaar is, dat de feit/conventie dichotomie eveneens onhoudbaar is, dat waarheid en rechtvaardiging van ideeën dicht met elkaar verbonden zijn, dat het alternatief voor metafysisch realisme niet een of andere vorm van het scepticisme is en dat filosofie een poging is om het goede te bereiken”. (Put, 1994, pag. v, § 1) In dit lijstje zien we op het laatst ethica opduiken. Dit is een thema wat meer en meer aan bod komt in Putnams werk. Ook in “Renewing philosophy” waren er reeds essays die daarvan in de buurt kwamen. Verder is het opvallend hoe hij nog steeds impliciet beweert tussen scepticisme en metafysisch realisme te hangen, om het zo te formuleren. In grote lijnen kunnen we er dus vanuit gaan dat er niet zo heel veel veranderd is, of althans dit kunnen we hieruit afleiden. Toch moeten we oppassen met dergelijke conclusies. Er zijn weldegelijk nuances in Putnams epistemologisch/ontologisch denken die veranderingen ondergingen zoals we reeds zagen. Een illustratie daarvan is Putnams toenadering tot het pragmatisme dat we ook in dit werk kunnen merken. Zo schrijft hij: “Ik heb ook opgemerkt dat deze ideeën ‘lang werden geassocieerd met de Amerikaanse pragmatische traditie’ en dat zowel James Conant als ikzelf willen dat deze traditie “wijder wordt begrepen in al zijn veelvuldige uitdrukkingen””. (Put, 1994, pag. vi, § 1) Putnam voegt er nog aan toe dat voornamelijk de essays in deel drie van het besproken boek dit doel proberen bewerkstelligen¹⁸⁰.

Er worden uiteindelijk in dit boek veel thema’s aangeraakt die niet zo veel te maken hebben met het onderwerp van onze thesis, althans niet direct. Zo gaat Putnam in het eerste deel, getiteld “The Return of Aristotle” (Put, 1994, pag. 3) Aristoteles behandelen, alsook het verband tussen diens werk en “philosophy of mind” en thema’s uit de wetenschapsfilosofie. In deel twee, namelijk “The Legacy of Logical Positivism” (Put, 1994, pag. 85), concentreert Putnam zich op het logische positivisme en op bepaalde delen van de filosofie van één van zijn leermeesters, namelijk Hans Reichenbach. Zoals reeds vermeldt stort Putnam zich op het pragmatisme in het derde deel dat de titel “The inheritance of Pragmatism” (Put, 1994, pag. 151) draagt.

¹⁸⁰ Voor de volledigheid dienen we te vermelden dat Conant terug een zeer lijvige inleiding schreef tot dit werk van Putnam.

Het is pas in deel vier, namelijk “Essays after Wittgenstein” (Put, 1994, pag. 245) dat er essays verzameld zijn die meer specifiek zich terug richten op onder meer het realisme. Waar we wel rekening mee dienen te houden voor de essays uit het vierde deel, is dat ze niet zomaar en louter over het realisme handelen, maar dat ze dit onder andere doen, in het licht van de filosofie van Wittgenstein. Anders had Putnam immers ze niet gebundeld onder een hoofdstuk met een dergelijke titel. Voorbeelden de realistische thematiek zijn “Realism without Absolutes” (Put, 1994, pag. 279) dat, zoals de titel reeds laat vermoeden, handelt over een meer “matig” realisme. Onder andere de werken van Quine worden door Putnam terug aangehaald. Dit is zeer typisch voor Putnam, aangezien hij er zijn handelsmerk van maakt een niet extreem realisme te construeren en verdedigen en aangezien zijn “leermeester” Quine in meerdere verhandelingen reeds behandeld werd. Quine behandelt dan ook taal filosofie in vele van zijn werken en maakt daar mentale wandelingen bij die soms zeer dicht bij het realisme liggen, naar wat we kunnen opmaken uit Putnams kritieken en interpretaties. Een ander essay dat meer expliciet het realisme behandelt uit het vierde deel is “The Question of Realism”. (Put, 1994, pag. 295) Eén van de meest opmerkelijke punten uit dat essay, komen reeds in het begin ervan aan bod. In dit geval gaat het dan om die vraag van het realisme zelf. Zo schrijft Putnam: “[...] de grote vraag van het realisme: ‘Hoe haakt de taal of geest vast aan de wereld?’”. (Put, 1994, pag. 295 § 2) Er zijn verschillende vragen die als belangrijk beschouwd worden voor het realisme en die men eventueel als *dé vraag* zou kunnen zien. Men had kunnen nemen als belangrijkste vraag “Hoe ziet de werkelijkheid er uit?”, maar Putnam koos voor een vraag die terugslaat op de relatie tussen de mens en de werkelijkheid. Dit is iets wat in het oog springt op zich, maar ook vooral vanuit het licht van onze werkhypothese en vanuit eerder gedane vaststellingen in vorige werken van Putnam. Het toont aan dat Putnam meer begaan is met de relatie tussen de mens en de werkelijkheid dan het realisme op zich. Dit is de zoveelste aanwijzing dat Putnams oorspronkelijke “filosofische droom” misschien niet dat realisme was, maar de vraag naar die relatie met de realiteit.

Het vijfde deel dat Putnam bundelde, noemde hij “Truth and reference”. (Put, 1994, pag. 315) Deze titel, alsook de titels van de essays en hun inhoud, laat ons opnieuw vermoeden dat Putnams belangrijkste zorg de relatie is tussen de mens en de werkelijkheid, en in iets mindere mate het realisme. Een stuk van die thematiek gaat verder in het zesde deel, namelijk “Mind and Language” (Put, 1994, pag. 391) waar hij dieper ingaat op artificiële intelligentie en meer in het algemeen het functioneren van het menselijke brein en/of diens geest¹⁸¹. Daar komt ondermeer nogmaals Putnams functionalisme aan bod in het essay “Why Functionalism didn’t work”. (Put, 1994, pag. 441) In het zesde en laatste deel tenslotte, namelijk “The Diversity of the Sciences” (Put, 1994, pag. 463), komt het realisme nog eens terug. Het komt niet alleen terug op de achtergrond van de verschillende essays omdat ze meer specifiek over wetenschapsfilosofie gaan, maar ze worden expliciet behandeld in het werk “Three Kinds of Scientific Realism”. (Put, 1994, pag. 492)

Dit essay is vrij belangrijk voor onze zaak omdat het wetenschappelijk realisme er in genuanceerd wordt en niet zomaar over dezelfde kam van het metafysisch realisme wordt geschoren. Zoals de titel laat vermoeden onderscheidt Putnam er drie verschillende soorten van wetenschappelijk realisme, en het eerste is

¹⁸¹ Het onderscheid tussen de menselijke geest en het menselijke brein, en of er een onderscheid is, is een thema op zich. Vermits dit grotendeels buiten het bestek van de thesis valt, kunnen we het hier niet verder nuanceren.

“materialisme”. (Put, 1994, pag. 492) Zonder er echt diep op in te gaan, kunnen we al meteen opmerken dat Putnam deze strekking niet aanvaard: “Ik kan ‘fysicalisten’ niet volgen [...] die zouden het er mee eens zijn dat ‘intentioneel’ of semantische eigenschappen (bijvoorbeeld referentie), kunnen gereduceerd worden tot fysische eigenschappen. *A fortiori*, ik kan het er niet mee eens zijn dat *alle* eigenschappen fysisch zijn”. (Put, 1994, pag. 492, § 2) Onrechtstreeks zien we hier een onderdeel ontluiken van Putnams eigen visie. Hij heeft het dus niet voor een zuiver externalisme, maar gelooft ook dat de mens zelf bepaalde eigenschappen toekent aan de dingen.

De tweede soort realisme die aangehaald wordt is “Scientific Realism as Metaphysics”. (Put, 1994, pag. 494) Dit is het soort wetenschappelijk realisme dat vaak gelijk gesteld wordt met metafysisch realisme, terwijl het om verschillende dingen kan gaan. Hij maakt dus niet steeds deze nuance. Putnams reactie tot dit soort wetenschappelijk realisme is vrij voorspelbaar. Meer specifiek zegt Putnam: “Ik ben geen ‘metafysisch’ realist. In mijn visie, waarheid, in zoverre we deze notie hebben, gaat niet voorbij correcte geldigheid (onder de juiste voorwaarden). [...] Waarheid is zo plural, vaag, open-eindig zoals *wij* zijn”. (Put, 1994, pag. 495, § 3) Putnam heeft dus het verwerpen van het metafysisch realisme aangevuld met de elementen van zijn eigen visie. Een aantal dingen wisten we reeds, zoals de correcte geldigheid die moet voldoen aan de juiste condities. Wat hier echter nog explicieter dan anders naar voor komt, is de pluraliteit van waarheid. Dit brengt opnieuw onze werkhypothese verder in de problemen. Anderzijds moeten we opnieuw Erik Oger gelijk geven in zijn analyse van de evolutie in Putnams denken. Het ziet er inderdaad naar uit dat Putnam overgaat van een theoretisch monisme naar een pluraliteit van waarheid. In ieder geval sluit Putnam in dit citaat zich gewoon aan met een beweging die hij eerder al startte: hij maakt van het realisme, en hier meer specifiek de “waarheid”, iets menselijks, iets “commonsense”.

De derde vorm van het realisme tenslotte, namelijk “Scientific Realism as Convergence”, daar staat Putnam minder wantrouwig tegenover. Hij verheldert zijn standpunt: “Gegeven de juiste omstandigheden (wat veronderstelt dat de rest van de taal op zijn plaats zit), kan de uitdrukking dat er elektronen vloeien door een draad zo objectief waar zijn als de uitdrukking dat er een stoel is in deze kamer, of de uitdrukking dat ik hoofdpijn heb. Elektronen bestaan in elke zin waarin stoelen (of waarnemingen) bestaan; elektronen praat is niet meer afgeleide praat *over* waarnemingen of ‘waarneembare dingen’ dan praat over waarnemingen of stoelen is afgeleid van praat over elektronen. Hier ben ik een ‘wetenschappelijk realist’”. (Put, 1994, pag. 495, § 4) Dit is tevens een waardevolle uitspraak voor onze werkhypothese, maar ze draait eerder in het voordeel er van uit. Het is dus niet ondenkbaar dat Putnam reeds altijd al een wetenschappelijk realist is geweest, en dit nog steeds is. Sterker nog, hij zegt het hier zelf in zekere zin een wetenschappelijk realist te zijn. En dat betekend niet dat hij ook een metafysisch realist is, want hij maakt hier eindelijk de nuance en het onderscheid tussen metafysisch realisme en wetenschappelijk realisme. Uiteraard gaat Putnam deze uitspraak, en dus zijn wetenschappelijk realisme, nog verder nuanceren. De belangrijkste aspecten hebben we echter hier wel gezien. De resultaten voor ons onderzoek zijn een beetje dubbel uiteindelijk. Er zijn dingen die bij Putnam als het ware gelijk gebleven zijn, en er zijn tegelijkertijd veranderingen gebeurd.

Putnams tot hertoe laatste grote publicaties

Na “Words and Life” (Put, 1994) publiceert Putnam een reeks lezingen die hij gaf als een onderdeel van de “John Dewey Lectures” in het boek “The threefold cord mind, body, and world”. (Put, 1999) We dienen ons hier te beperken tot een zeer kort overzicht van dit werk. De eerste drie essays in dit boek die tot deel één behoren, waren de eigenlijke oorspronkelijke “John Dewey lezingen”. Ook daar zien we het realisme terugkeren, onder meer in het essay “The antinomy of realism”. (Put, 1999, pag. 3) Deel twee bestaat uit de “Josiah Royce lezingen” en behandelt samen met het eerste deel Putnams visie over waarneming en de oude “geestlichaam puzzels”, aldus Putnam. (Put, 1999, pag. xi, § 3) Het derde deel tenslotte behandelt verschillende nawoorden. Men mag niet zomaar die nawoorden als minderwaardig zien aan de lezingen, en Putnam geeft zelf aan waarom: “[...] ik vond dat het mijn positie in die lezingen zou verhelderen als ik een discussie van [Jaegwon Kim’s] onderscheid tussen ‘internalistische’ en ‘realistische’ visies van verklaring toevoegde”. (Put, 1999, pag. xii, § 1) Deze discussie werd de eerste van twee nawoorden en de tweede ontwikkelde zich door een discussie over “qualia”. Uit een dergelijke korte beschouwing valt er weinig te maken dat bruikbaar is voor onze zaak. Het enige wat we kunnen zeggen is dat sommigen – Jaegwon Kim in dit geval – een onderscheid zien tussen “internalisme” en “realisme” en dat Putnam nog steeds intens bezig is met het realisme. Hij sprak zelfs in de tekst over “stokpaardje”. (Put, 1999, pag. xii, § 1) Jammer genoeg kunnen we wegens “plaatsgebrek” niet dieper ingaan op dit boek.

De laatste “grote” publicatie van Putnam¹⁸² was “Pragmatism and Realism”. (Put, 2002) Het is echter niet helemaal correct om te spreken van “Putnams publicatie”. Zoals ook in “Twin Earth Chronicles” het geval was, schrijven anderen over Putnam en bepaalde delen van zijn werk, en is er een reactie van Putnam te vinden. De (hoofd)redacteuren van het werk zijn een zekere Urszula M. Zeglen en de ons ondertussen bekende James Conant. Het boek bestaat uit twee grote delen, namelijk “Hilary Putnam and pragmatism” (put, 2002, pag. 1) en “Putnam on realism” (Put, 2002, pag. 87). Het is dan ook vrij evident dat het eerste deel zich concentreert rond het pragmatisme. Dit gebeurt zowel door essays van “anderen” met een repliek van Putnam, of zelfs essays van Putnam op zich. Een voorbeeld van dit laatste is “Pragmatism and nonscientific knowledge”. (Put, 2002, pag. 14) Verder had Putnams vrouw, Ruth Anna Putnam, meegewerkt aan essays in het hierboven besproken boek “Words and life” en komt ze ook hier er terug aan te pas. Het tweede deel van dit boek gaat zich tenslotte concentreren rond Putnams realisme. Hier gaat het telkens om een essay en vervolgens een repliek van Putnam. Op het eerste gezicht is er niets dat concreet handelt over de evolutie van Putnams realisme, maar gaat het steeds om “het” realisme, of specifieke aspecten van Putnams realisme zelf, of bepaalde argumenten uit zijn werken. Helaas moeten we het ook voor dit boek bij deze korte blik houden, hoewel het niet noodzakelijk echt veel nieuwe elementen naar voren zou gebracht hebben voor Putnams denken en dus voor ons onderzoek.

¹⁸² Uiteraard schrijft Putnam nog steeds essays en het is niet uitgesloten dat er nog boeken van hem volgen.

Samenvatting en Conclusie: Gevangen wind

Be patient toward all that is unsolved in your heart and try to love the *questions themselves* like locked rooms and like books that are written in a very foreign tongue
... Live the questions now. Perhaps you will then gradually, without noticing it, live along some distant day into the answer.

-Uit “Realism with a Human face”
Rainer Maria Rilke
“Letters to a young Poet”.

Samenvatting

De kern van onze werkhypothese bestond uit de veronderstelling dat Putnam in wezen nooit van gedacht is veranderd op het gebied van zijn realisme en gedurende alle jaren en schrijven een eenvormig realisme zou hebben behouden. Putnam zou met het realisme een soort van filosofische droom hebben beleefd waar hij nooit helemaal uit is kunnen ontwaken. We gingen er vanuit dat die filosofische droom, vergelijkend met intense filosofische ervaringen die bijvoorbeeld Plato zou kunnen gehad hebben met de gedachte achter zijn ideeënwereld, het realisme zou zijn geweest. Enerzijds zou dit het geval zijn doordat Putnam slechts de buitenste gordel van zijn theorie aanpast, om het in termen van Lakatos te zeggen. Anderzijds zou Putnam misschien niet exact geweten hebben wat het realisme was en wat het inhield in al zijn facetten. Daarvan uitgaande zou Putnam gaandeweg zijn realisme ontwikkelen en steeds bij hetzelfde blijven dat gewoon verder groeide, aangepast en aangevuld werd.

We hebben gekeken naar het leven en werk van Putnam voor het geval daar iets in het oog zou springen dat een verandering of standvastigheid zou kunnen aantonen of funderen. Voor zover er informatie voorhanden was, sprong er niets wezenlijks in het oog. Verder hebben we ook in verschillende naslagwerken opgezocht wat de algemeen aanvaarde invulling is voor “realisme” in de filosofische betekenis. Wat het meest terugkeerde in de verschillende verklaringen was dat het ging om een manier om de werkelijkheid te omschrijven die er vanuit ging dat er een externe werkelijkheid bestaat met “dingen” in, los van de geest.

Na deze fase van voorbereidend werk kwamen we bij een tweede fase waar we secundaire literatuur onderzochten. Dit had twee doelen: enerzijds het plaatsen van Putnam in een grotere context, anderzijds het onderzoeken naar de mening van anderen over het werk van Putnam en deze vergelijken met onze werkhypothese. Het was niet mogelijk om dit onderzoek exhaustief te doen, maar we namen wel een greep uit de belangrijkste auteurs. Uiteindelijk is gebleken dat, van de onderzochte auteurs, bijna niemand van mening is dat Putnams werk eenvormig is, of dat men kan spreken van een kern die onveranderlijk is. De meesten onder hen hadden het over wendingen en veranderingen. Het was Christopher Norris met zijn boek “Hilary Putnam, realism, reason, and the uses of uncertainty” (Nor, 2002) die het dichtst bij onze werkhypothese kwam met de uitspraak: “[...] er is een diepe en indrukwekkende continuïteit in Putnams werk, desondanks zijn ongewone gewilligheid om constant zijn vorige posities te her-denken als antwoord tot constructieve kritiek”. (Nor, 2002, pag. 1, § 2) Toch had ook Norris het over vele veranderingen en wendingen in een sterke zin. Iedereen was het er dus vrijwel over eens dat er in de loop van de tijd grondige veranderingen gebeurden in het denken van Putnam.

Erik Oger deelde ook die mening en gaf in een beperkte ruimte een zeer kernachtige en al bij al gedetailleerde samenvatting van Putnams “evolutie” in “Denken in alle staten”. (Og, 1992) Hij deelde Putnams denken dan ook op in een “jonge Putnam” en een “oudere Putnam”. De eerste zou volgens Oger een metafysisch realisme verdedigen. A) Dat bestond uit een **externalisme**: het poneren van een externe werkelijkheid die los van de menselijke geest staat. Het kennisstreven is dan ook een trachtten te weten te komen van wat er in die wereld aanwezig is en hoe het werkt. B) Een tweede eigenschap was de visie van

“**waarheid als correspondentie**”. Gekoppeld aan dat externalisme is de waarheid wat er overeen komt met hetgeen er is in de externe werkelijkheid. C) Het derde onderdeel volgens Oger is tenslotte het feit dat Putnam een soort “**theoretisch monisme**” nastreefde. Meer bepaald formuleert Oger het zo: “Het metafysisch realisme gaat van de grondovertuiging uit dat de wetenschap in een langgerekt proces uiteindelijk tot de ‘ene ware theorie’ zal komen”. (Og, 1992, pag. 131, § 4) Oger gaat verder. A) Hij maakt vervolgens een groot onderscheid met de “nieuwe Putnam” en diens intern realisme dat tegenovergestelde eigenschappen zou hebben. Het externalisme zou vervangen zijn door een **internalisme**. Het gaat er om dat “datgene wat de wereld is, onvermijdelijk doortrokken is van onze wijze van spreken en denken over deze wereld”. (Og, 1992, pag. 134, § 3) B) Waarheid als correspondentie kan binnen deze nieuwe context niet langer de meest correcte manier zijn om dat concept in te vullen, dus werd ze volgens Oger vervangen door “**waarheid als idealisering van ‘rationele aanvaardbaarheid**”. (Og, 1992, pag. 138) C) Tenslotte staat tegenover het theoretisch monisme, een **theoretisch pluralisme**. Volgens Oger verdedigt de “oudere Putnam” de mening dat “er meerdere ware theorieën of beschrijvingen van de wereld kunnen zijn”. (Og, 1992, pag. 143, § 2) We dienen wel in het achterhoofd te houden dat Oger bepaalde nuances niet maakt. Zo zien we niet echt een onderscheid tussen wetenschappelijk realisme en metafysisch realisme. Deze en andere tekortkomingen mogen we Oger echter niet al te hard kwalijk nemen, omdat hij zijn samenvatting van Putnam zeer beknopt moest houden. Desondanks die beknoptheid is hij zeer duidelijk en relatief gedetailleerd. Doordat zijn mening lijnrecht tegenover onze werkhypothese staat, hebben we gedurende de thesis ons dan ook vooral geconcentreerd op het weerleggen van zijn interpretaties.

Na het voorbereidend werk zijn we dan meer concreet met ons onderzoek begonnen. De eerste publicatie van Putnam die over het realisme ging, was “The Philosophy of Logic”. (Put, 1972) We kunnen in dit geval spreken van een apologie van het realisme tegenover het nominalisme, maar veel eigenschappen van dat realisme kwamen niet naar boven. Wat Putnam in eerste plaats naar boven brengt, en dit in de context van de logica, is het bestaan van “onveranderlijke structuren”. Hij kwam tot deze vaststelling in een zoektocht naar het werkelijke bestaan van abstracte wiskundige entiteiten. Om een lang complex verhaal kort te maken: we raken niet veel verder dan het bestaan van externe, in bepaalde gevallen abstracte, entiteiten. Dit impliceert een externe werkelijkheid. Deze eigenschappen behoren echter tot een basisrealisme en het is dan ook moeilijk zonet onmogelijk er hier werkelijk een label op te plakken zoals intern of metafysisch. Een tweede eigenschap die naar voor kwam, was het intuïtieve van het realisme. Het zou de beste manier zijn om de wetenschappelijke successen te verklaren. Wat we hier uit kunnen opmaken, is dat Putnams realisme toen naar het wetenschappelijk realisme neigde.

Putnam gaat zich veel directer en concreter uitlaten over de eigenschappen van het realisme, en ook zijn realisme, in het daaropvolgende eerste deel van zijn trilogie verzamelde werken, namelijk “Mathematics, Matter and Method”. (Put, 1975a) Zo vonden we terug dat 1) de werkelijkheid geen deel uitmaakt van de menselijke geest, maar de menselijke geest wel van de werkelijkheid. 2) Een wetenschappelijke theorie waar of vals kan zijn (wat neigt naar een wetenschappelijk realisme) en die waarheid of valsheid niet bestaat uit een afgeleide weg van het omschrijven van een regelmatigheid uit de menselijke ervaring (maar iets anders wat Putnam later

verkondigt: correspondentie). 3) Putnams realisme verschillend is van materialisme, want ook wiskundige objecten en “fysische velden” bestaan werkelijk voor hem. 4) Putnam verwierpt a-priori waarheden. Met deze eigenschappen toegevoegd, werd Putnams realisme, of zijn visie er over, veel verder uitgebouwd en werd op een aantal punten zichtbaar dat hij het niet had voor een extreem metafysisch realisme. Toch waren er dan weer, een beetje contradictorisch misschien, een paar elementen die naar het idealisme neigen, met name het bestaan van die abstracte (wiskundige) entiteiten. Het is moeilijk om Putnams realisme op dat moment heel exact te omschrijven en in twee woorden te vatten. Verder zagen we hem het externalisme benadrukken. Hij gaf daarbij een positief argument voor het realisme. Het verklaart namelijk het succes van de wetenschap zonder het als mirakel te zien. Negatieve argumenten waren er wel meerdere en kwamen er op neer waarom andere visies, zoals bijvoorbeeld nominalisme, tekort schieten.

In het tweede deel van de trilogie, namelijk “Mind, Language and Reality” (Put, 1975b) begint Putnam met een aanval op het verificationisme. Hij geeft ook geen concrete eigenschappen van het realisme, maar diept een aantal elementen uit. Op die manier is voor ons mogelijk om er verder deels een structuur uit te vormen. 1) Zo ziet Putnam een aantal problemen ontstaan met “gefixeerde betekenissen”. Op zoek naar structuur achter betekenis komt hij bij enkele verklaringen terecht die opnieuw als eigenschappen van het (of zijn) realisme kunnen gezien worden: 2) betekenis wordt gedetermineerd door referentie, en niet andersom. 3) referentie op zijn beurt wordt gedetermineerd door causale connecties. Die theorie van referentie wordt vervolgens aangevuld. 4) Waarheid ziet Putnam als correspondentie. Het spreekt vanzelf dat die referentie en correspondentie plaats hebben met de externe werkelijkheid. 5) Nog steeds verwierpt Putnam a-priori waarheden. Het belang van het bestaan van die externe werkelijkheid wordt nogmaals in de verf gezet in dit boek. Verder komt het realisme aan bod in veel verschillende essays, wat ook voor Putnam het belang van het thema illustreert. We dienen er ook rekening mee te houden dat Putnam zich niet buigt over het realisme alleen, maar als onderdeel daarvan ook de relatie tussen de mens en die werkelijkheid vaak aan bod komt. Een aantal belangrijke thema's komen ook nog aan bod in “The meaning of Meaning”. (Put, 1975b, pag. 215) In het oog springende was voornamelijk een opmerkelijke eigenschap die zowel als idealistisch of als intentionalistisch zou kunnen geïnterpreteerd worden. Meer bepaald ging het om het vraagstuk van de betekenis van water in hoofde van Oscar¹ en Oscar² respectievelijk op aarde en op “Twin Earth” ten tijde van 1750. Dit terwijl het op aarde H₂O is en op “Twin Earth” XYZ is. Toch was de betekenis hetzelfde voor Putnam, of meer bepaald, de “hersensstatus” van beide Oscars. In ieder geval wijst het aan dat Putnams realisme geen “strikt” realisme is en dus geen metafysisch realisme. Tenslotte komt er in dit boek ook nog een tweede reden naar boven voor het belang van het realisme naast het verklaren van wetenschappelijke successen. Het zou namelijk ook onze “commonsense termen” bewaren. Het gaat er om dat Putnam toen al bezig was met het “intuïtieve” en menselijke van het realisme. Dit komt dan ook dicht in de buurt van Putnams latere streven naar “commonsense realisme”.

Na deze twee hierboven geschetste boeken, en een pak essays, kwam wat we zouden kunnen noemen de “schijnbare ommezwaai van Putnam. We kozen ervoor om eerst het derde boek van de trilogie, namelijk “realism and reason” (Put, 1983) te behandelen en daarna “Meaning and the Moral sciences”. (Put, 1978) In

eerste plaats wordt in dit verzameld werk een nuancering aangebracht in Putnams denken, en veel minder een wending. Putnam spreekt ook zelf over het lopen op het scherp van de snede, zonder dat hij het wist. Opnieuw komt het probleem van de fixatie aan bod bij “waarheid als correspondentie”. Meer concreet is Putnam er van overtuigd dat gefixeerde correspondentie niet bestaat. Dit zou dan vervolgens vooral problemen opleveren voor een “hard” of naïef realisme. Een nieuw element is dat Putnam zijn visie aanvult met “waarheid als geïdealiseerde rechtvaardiging”. De reden waarom Putnam zijn realisme verder bijschaaft, is het onderzoeken van een aantal kritieken en problemen van het realisme. Eén daarvan zijn de consequenties voor het realisme van de Löwenheim-Skolem paradox. De kern van dat probleem is dat er meerdere interpretaties mogelijk zijn van één verzameling, of één ding (om het zo te noemen). Van daaruit komen we ook terecht bij het probleem van equivalentie. Voor het metafysisch realisme is er namelijk maar één enkele waarheid. Voor Putnams realisme zijn blijkbaar meerdere ware, equivalente beschrijvingen van de werkelijkheid mogelijk. Hij kan dit althans niet ontkennen. Een realisme met dergelijke eigenschappen zijn alles behalve een “sterk” metafysisch realisme te noemen. Maar Putnam geeft dit ook toe en al gauw komt de term “intern realisme op de proppen”. Het thema van “waarheid als geïdealiseerde rechtvaardiging” wordt uitgespit in het essay “reference and truth”. (Put, 1983, pag. 69) In wezen veranderen dus geen concrete eigenschappen van Putnams realisme. Er komen alleen eigenschappen bij en die nieuwe zijn belangrijker dan de oude. Op dit moment wordt echter allesbehalve ondubbelzinnig afstand genomen van vroegere realistische beginselen.

“Meaning and the moral sciences” (Put, 1978) werd in wezen dus eerder gepubliceerd dan hierboven behandeld werk. Het bijschaven van Putnams realisme gebeurde ongeveer op het moment van ontstaan van beide boeken. Waarheid als correspondentie wordt hier als problematisch gezien. De reden hiervoor is dat Putnam teruggrijpt op Kant en diens realisme. Ook daar was realisme problematisch omdat het terug sloeg op een noumenale (niet echt waarneembare¹⁸³) wereld. In dit boek zet Putnam wel een ietwat rare zet door het nog niet zo lang geleden fel bestreden verificationisme een hand te rijken. Eén van de hoofdthema’s in dit boek, omtrent het realisme, is uiteindelijk de relatie tussen de mens en de realiteit, onder de vorm van het vraagstuk “waarheid als correspondentie” en de problemen er van.

Ondertussen belanden we met “Reason, Truth and History” (Put, 1981) in ons laatste hoofdstuk. Daar gaat Putnam zijn stokpaardje, namelijk het realisme, vanuit een relatief nieuw standpunt belichten. Volgens hem zijn een aantal dichotomieën verantwoordelijk voor het ontstaan van een realisme dat diametraal tegenover een relativisme staat en daardoor allerhande tekortkomingen krijgt. Putnams realisme groeit vanaf dit boek naar een visie die tussen het metafysisch realisme en het relativisme ligt. Dit is tenslotte toch wat Putnam wil bereiken. Hij haalt zich echter een moeilijke taak op de hals en heeft te kampen met dichotomieën als subjectief-objectief, rationaliteit-irrationaliteit en externalisme-intentionaliteit. Putnams zoektocht is deze naar een verzoenend realisme dat haar eigenschappen afzwakt. Vrij belangrijk en ook vrij nieuw te noemen is Putnams toenadering tot het intentionalisme. In zijn vroegere werken hield hij hardnekkig vast aan “waarheid als correspondentie”. Wat later vulde hij het aan met “geïdealiseerde rechtvaardiging” en

¹⁸³ De definitie van wat Kants noumenale wereld is, is wel een stuk uitgebreider en genuanceerder, maar het is buiten de context van deze conclusie om dit thema hier helemaal uit te spitten.

ondertussen worden nog extra elementen toegevoegd om een deel van het idealisme binnen te halen. Voor een deel zien we Putnams realisme inderdaad verschuiven naar een internalisme.

Vervolgens gaf Putnam een reeks lezingen uit in het boek “The many faces of realism”. (Put, 1987) Dit boek was slechts een vervolg van de ingeslagen weg uit het vorige boek. Waarheid is volgens hem gealieneerd, en hij ziet het als zijn taak om het realisme en “de waarheid” terug bij de mensen te brengen. Hij doet dit nog steeds door af te rekenen met dichotomieën die allerhande problemen veroorzaken. Opmerkelijk is dat Putnam niet steeds de nuance maakt tussen metafysisch realisme en wetenschappelijk realisme en ze bij momenten als één spreekwoordelijk pot nat ziet. (Putnam behandelt hier onder meer problemen die voor beide realismen problemen geven). In dat geval is hij er dan ook radicaal tegen. Hij ziet problemen opduiken bij bepaalde eigenschappen (zoals kleur) die niet of slecht te verklaren zijn door een metafysisch realisme en die beter te verklaren zijn via een intentionalisme. Hij past dan ook zijn visie aan om daar het hoofd aan te bieden. De dichotomie wereld-geest moet hier sneuvelen en Putnam gaat verder richting internalisme.

Het voornaamste boek dat we vervolgens behandelden was “Realism with a Human Face”. (Put, 1990) “Representation and Reality” (Put, 1988) sloegen we over wegens minder relevant voor ons onderzoek. In dit besproken boek ging Putnam gewoon verder met zijn zoektocht naar een “commonsense realisme”. Het is dan ook hier dat Putnam zeer concreet die term hanteerde. In twee “praktijkvoorbeelden”, namelijk de logica en de kwantummechanica, toonde Putnam aan dat het realisme van haar grondvesten is verwijderd en met zichzelf in tegenspraak kwam. Hij wil dit uiteraard te boven komen met zijn eigen realisme. Hoewel dit een nieuw realisme lijkt aan de oppervlakte, zijn er geen wezenlijke verschillen met Putnams intern realisme uit de vorige boeken. Er zijn zelfs vele verbanden vast te stellen met zijn realisme van voor de “schijnbare ommezwaai”. Daar hield hij immers ook van het realisme vanwege het intuïtieve en “commonsense” er van. Heel concreet wil Putnam een realisme dat de mensen hun stoelen en tafels teruggeeft in plaats van een elektronen en quarks wolk.

We besloten vervolgens om “Renewing philosophy” (Put, 1992) over te slaan en de sprong te maken naar “Words and Life”. (Put, 1994) Dit werk is eveneens een verzameling van essays en moeten we zien als gerelateerd aan “Realism with a Human Face”. Dat betekent dat nog steeds dezelfde thema’s behandeld worden en dezelfde overtuigingen van kracht zijn. Het in eerste instantie meest in het oogspringende daar waren aanwijzingen voor het belang van de relatie tussen mens en werkelijkheid, zoals dat ook in vele andere werken (waaronder “representation and reality”) aan bod kwam. Ook als hij het had over “de vraag” van het realisme had hij het niet over de aard van de werkelijkheid, maar over die relatie. Dat ondersteunde een reeds langer groeiend vermoeden dat die relatie misschien wel belangrijker is voor Putnam dan het realisme. Wat dat realisme zelf betreft, Putnam onderscheidde drie vormen van wetenschappelijk realisme. Het belang van dit essay is dat hij er de nuance maakte tussen metafysisch en wetenschappelijk realisme in het algemeen, en dat hij erkende op zekere hoogte een wetenschappelijk realist te zijn. Voor onze werkhypothese was dit niet onbelangrijk omdat dat realisme er naar streeft zo goed mogelijk de werkelijkheid te beschrijven, als een wetenschappelijk streven.

We werden tenslotte genoodzaakt andere publicaties zoals “The Threefold Cord Mind, Body and World” (Put, 1999) en “Pragmatism and Realism” (Put, 2002) tot een minimum te beperken wegens de inperking van de omvang van de thesis. Weer komen een aantal van Putnams stokpaardjes aan bod, namelijk realisme en de relatie tussen de menselijke geest en de wereld. Op het eerste gezicht zijn echter geen schokkende veranderingen meer te zien in Putnams denken over dat realisme.

Conclusie

Dit waren in grote lijnen de eerste resultaten van ons onderzoek. Wat betekent dit nu concreet voor onze werkhypothese?

1 We gingen er enerzijds van uit dat Putnam een soort van filosofische natte droom beleefde over het realisme. We kunnen dit niet met zekerheid zeggen en alles wijst in de richting dat dit niet helemaal klopte. Het zou eerder de vraag zijn naar de relatie tussen de mens en de werkelijkheid die in aanmerking komt voor die droom.

2 Die droom zou zo intens geweest zijn dat hij hem nooit kon verlaten en bij één en hetzelfde realisme bleef. Putnam bleef inderdaad, na zijn exploten bij het functionalisme, bij het realisme. Het werd een stokpaardje dat overal te pas en te onpas kwam opduiken en behandeld werd. Het is echter niet correct om te zeggen dat het exact hetzelfde bleef. We moeten toegeven dat er evoluties te zien zijn in zijn visie. Eerst groeit zijn visie uit tot hij op meerdere vlakken een inhoud en standpunt heeft. Vervolgens (vanaf “Reason Truth and History”) wordt ze grondig bijgeschaafd naar een meer menselijk realisme dan ze voordien reeds probeerde te zijn.

3 Putnam wist niet zeker wat het realisme was en moest ze dus zien te ontwikkelen onderweg. In zekere zin klopt dit. Toch moeten we ook dit nuanceren. Zoals hierboven net vermeld is er toch sprake van een lichte verandering op een gegeven moment. Sommigen zouden inderdaad spreken van een “wending”.

Hoe zit het ten slotte met de analyse van Erik Oger? Is deze correct en faalt onze werkhypothese, of dienen beiden wel aangepast te worden? Beiden zijn slechts gedeeltelijk correct. Zoals reeds vele malen herhaald dienen we Ogers analyse een beetje krediet te geven omdat het moest gebeuren in een beperkte ruimte. In zekere zin is dit ook voor ons onderzoek van toepassing.

A Oger spreekt van een verschuiving van een externalisme naar een internalisme. Dit is slechts gedeeltelijk zo. In zijn vroege geschriften is Putnam inderdaad meer geneigd tot het externalisme en later tot het internalisme. Toch kunnen we zeggen dat hij het externalisme niet louter afschrijft, maar dat hij eerder een middenpositie inneemt. Het creëren van een “middenpositie” was eigenlijk al langer zijn bedoeling, zo hebben we aangetoond. Ook in de vroege geschriften was Putnam bijvoorbeeld geen echte metafysische realist.

B “Waarheid als correspondentie” werd niet zomaar verworpen. Putnam zag er eerder de problemen van in en vulde dit aan met “geïdealiseerde rechtvaardiging”. Ook daar dienen we verandering toe te geven, maar niet noodzakelijk op de hevige manier dat Oger dit schetste. Waarheid houdt dus met beide visies verband.

C Putnam ging over van een theoretisch monisme naar een theoretisch pluralisme. Hier kunnen we het nog steeds niet mee eens zijn. In oude vormen van het realisme zit inderdaad een wetenschappelijk streven naar één enkele ware theorie die de volledige werkelijkheid gaat omschrijven. Men spreekt dan van de “blauwdrukken van de werkelijkheid”, een “theorie van alles”. Voor Putnam is dit niet ondubbelzinnig waar. De latere Putnam aanvaardt inderdaad meerdere theorieën die men als modules kan hanteren om de werkelijkheid zo goed mogelijk te omschrijven, maar zijn (intern) realisme is nog steeds het overkoepelend geheel, en dus kunnen we in zekere zin nog steeds van een “monisme” (hetzij meer van een “holisme”) spreken.

Onze werkhypothese heeft dus enkele tekortkomingen die moeten aangepast worden. Desalniettemin is ons onderzoek geslaagd te noemen. Zo zijn er enkele elementen die niet zomaar moeten verworpen worden, maar moeten aangepast worden. Ook weten we waar en hoe onze werkhypothese moet aangepast worden. Het eindresultaat van dit alles is een accuraat beeld van Putnams realisme en wat daar werkelijk achter schuil ging. Uiteindelijk was ons uitgangspunt correct als het ging om het vinden van een rode draad in het denken van Putnam. Die rode draden zijn in eerste plaats de relatie tussen de mens en de werkelijkheid en ten tweede een realisme dat in wezen een aantal vaste betrachtingen heeft, waaronder het zo goed mogelijk beschrijven van de wereld. Uiteindelijk kan slechts Putnam zelf zeggen, of oordelen, of het werkelijk zo is gegaan en of onze analyse klopt. Ook kan onze analyse bekritiseerd worden, net zoals Ogers analyse (en die van anderen) kon bekritiseerd worden. Op zich is dit al een thema voor een nieuw onderzoek.

Nog een laatste opmerking. John Passmore en anderen hebben gelijk wanneer ze beweren dat het proberen vatten van Putnams denken vergelijkbaar is met het vangen van de wind in een visnet. Maar als het net fijn genoeg is, dan kan een deel van die wind gevangen worden en zo vonden we grotendeels de werkelijkheid achter Putnams realisme.

Nawoord: Een persoonlijke noot - De relevantie van de thesis

Tot hiertoe heb ik een poging gedaan om Putnams werk zo objectief mogelijk te beschouwen en te voldoen aan de academische vereisten. Daarbij heb ik, zoals reeds vermeld, in de “we”- en “men”- vorm geschreven. Bij dit alles heb ik mijn werkhypothese zo goed mogelijk proberen te verdedigen en te bewijzen. Deze vrij succesvolle lijdensweg is trouwens samengevat in de conclusie. Dit alles kan een filosoof boeiend en interessant vinden, of wie weet, zelfs uit bepaald opzicht “mooi”. Maar wat is nu eigenlijk de relevantie van gans dit werkstuk? Waarom haalt iemand het in zijn hoofd om een taak zoals deze uit te bedenken, waarbij je de gedachtecronkels volgt van de grootste twijfelaar sinds Descartes (of Putnam maakt toch in zekere zin aanspraak op deze titel) en vervolgens daar een essentie uitpuurt die zo goed als onveranderlijk blijft doorheen het heen en weer zwalpen van Putnams zieleroerselen? Deze vraag gaat eigenlijk verder dan de relevantie van deze thesis, maar peilt ook naar de relevantie van het werk van Putnam. Het belang van deze thesis en Putnams werk gaat dieper dan het entertainen van denkers die zich interesseren in de materie en het tergen van diegenen die de thesis moeten lezen en eventueel beoordelen. Het gaat evenmin om het feit dat het gezichtspunt van waaruit Putnam en zijn werk bekeken worden vrij origineel zijn. Althans, tot deze conclusie kwam ik bij het onderzoeken van secundaire literatuur. Niemand bleek ooit van mening te zijn dat Putnam een zekere standvastigheid behield. Indien dit wel zo is, dan moet ik schromelijk toegeven die auteur over het hoofd gezien te hebben, of zijn schrijven verkeerd geïnterpreteerd te hebben. Tot dusver echter blijkt dit niet het geval te zijn en kwam ik aandragen met iets wat, in alle bescheidenheid, “nieuw” of “origineel” zou kunnen zijn.

Welke argumenten kunnen nu de mens in de straat met een slechts beperkte interesse voor filosofie overtuigen van het belang van deze schrijfselen die soms lijken uit het venster gesmeten te zijn van iemands ivoren toren? Het antwoord hierop is niet zo moeilijk. Er komt een moment waarop iedereen wel eens begint na te denken over zijn wereld en leven. Er komt met andere woorden in iedereen zijn of haar leven wel een moment waarop filosofie belangrijk wordt. Een niet onbelangrijke vraag die men zich dan wel eens kan stellen (een van de basisvragen van de filosofie zeg maar) is “Hoe ziet de wereld, mijn wereld er uit?” alsook “Hoe ziet de werkelijkheid er uit?”. Praktisch ieder mens heeft wel eens de nood om hier op een gegeven moment vorm aan te geven, zelfs al mag die mens nog zo opgeslorpt zijn door het dagelijkse leven en de noodzakelijkheden ervan. Bij het worstelen met deze vragen, hoe gering misschien ook, gaan sommigen zich vastklampen aan wetenschap en anderen aan religie en nog anderen aan iets anders, tot zelfs mensen die zich richten naar een eclecticische smeltkroes waar van alles iets zit¹⁸⁴. De discussie over wie er nu gelijk heeft bij het omschrijven van “de” of “onze” wereld zal misschien nooit beslecht worden, en het is ook helemaal mijn bedoeling niet om deze onmogelijke taak te proberen oplossen in deze thesis.

Er zijn in de strijd om “het grote gelijk” vele stromingen, of “-ismen” die zich in de strijd gooien. Stel nu dat we die “-ismen” kunnen verdelen in twee grote kampen, zoals dat min of meer bij Putnam gebeurt, namelijk het metafysisch realisme versus het scepticisme/relativisme. In dat geval zitten we met twee extremen die met

¹⁸⁴ Misschien kan voor dit laatste “New Age” wel als voorbeeld genomen worden.

getrokken messen tegenover elkaar staan. Wat een “metafysisch wetenschappelijk realisme” gaat beweren, is dat de externe werkelijkheid (waar wij volgens die theorie zo goed als geen invloed op hebben) het allerbelangrijkste is en dat we daarvan op een dag de ultieme blauwdrukken gaan terugvinden. Deze droom koestert menig fysicus, filosoof en wetenschapper, en geestelijke die op zijn beurt in “God” de blauwdrukken hoopte te vinden. Het was ook mijn mening dat Putnam een dergelijke droom beleefde, een droom om de beste manier te vinden om de werkelijkheid te omschrijven alsook de ontologie/epistemologie die daar aan ten grondslag ligt. Een dergelijke droom, waarvan meerdere filosofen wel een of andere variant van beleefden (ik denk aan Heidegger, Plato, om de redenen die reeds in de werkhypothese vermeld staan) kan zo intens zijn dat het niet ondenkbaar is dat men nooit helemaal ontwaakt uit die droom. Daarmee zou men steeds moeten blijven zoeken naar een waarheid die “out there” is. Op dat moment heeft men een zeer belangrijk (dat iedereen aanbelangt, ook de zogenaamde man in de straat) en tegelijkertijd onbereikbaar project. We dienen hierbij volledigheidshalve te vermelden dat Putnams droom meer genuanceerd (of minder extreem) is en zich algemeen op het realisme richtte.

Tegenover de goudzoekers van de waarheid staan diegenen die ik onder de noemer “sceptici” of “relativisten” zou plaatsen. De extreme vorm daarvan gelooft in niets, neigt in sommige gevallen naar solipsisme en stelt alles in vraag. Ieder mogelijk “bewijs” van een waarheid, een werkelijkheid, een “wat dan ook” wordt opnieuw in vraag gesteld, ontmanteld en tenslotte verworpen. Niets is goed genoeg, niets is echt overtuigend. Hierbij kan vanalles dienen om dit scepticisme stand te laten houden, gaande van cartesiaanse twijfel tot bijvoorbeeld Hume die in zijn “A Treatise of Human Nature” aantoont dat zelfs de meest fundamentele bouwstenen van onze overtuigingen en wereld, waaronder causaliteit, misschien wel meermalen geverifieerd werden, maar nooit écht bewezen. Men zou zich kunnen afvragen wat een mens bezielt om een dergelijke fundamentele onzekerheid als “leer” te kiezen. Meestal wordt deze dan ook gekozen om iets anders dan een “absolute waarheid” in de plaats te stellen. Als we Rorty nemen als behorende tot de sceptici/relativisten (zoals Putnam ook neigt te doen), dan zien we dat hij een soort van ironische methodiek, of althans een “ironisch-esthetisch-individualistische” levenswijze, in de plaats zet¹⁸⁵. Als men dit als scepticisme ziet, dan moeten we toegeven dat dit scepticisme aanhangers heeft, want zoals reeds vermeld leidt Rorty het leven van een soort popster die van universiteit naar universiteit reist met een steeds groter wordende groep fans.

We hebben dus onze twee grote kampen, van “metafysici” tegenover “sceptici”, zei het grotendeels ongenuanceerd en gekarikatureerd. Het is nu dat de “grote” schok komt: beiden hebben namelijk ongelijk. Men zou kunnen zeggen dat ze “lullen in het niets”, zonder echt zinvolle, waardevolle dingen te verkondigen. Het hoeft eigenlijk geen argumenten meer waarom de metafysici ongelijk hebben. Een groot pak van het werk van Putnam is hier reeds aan gewijd. We kunnen daarnaast nog eens verwijzen naar bijvoorbeeld Kant, die ondermeer in zijn “Kritik der reinen Vernunft” daar reeds komaf mee maakte. Maar ook de sceptici hebben ongelijk. Om dit te bewijzen hebben ook reeds generaties filosofen zich ingezet. Een mooi voorbeeld echter waarom ze ongelijk zouden kunnen hebben, kan men terugvinden

¹⁸⁵ Voor verheldering hieromtrent, zie het reeds aangehaalde werk van Marc Van den Bossche “Ironie en Solidariteit”.

bij hetgeen we citeerden van Hannah Arendts “The life of the Mind”. In zijn lessen aan de VUB gaf ook professor Van Bendegem een pakkend voorbeeld: een scepticus die voor je zit en in hart en nieren beweert scepticus te zijn, maar je steelt zijn zonet dikge vulde portefeuille, zal het toch ook moeilijk hebben om niet heel even van zijn standpunt af te wijken en duidelijk te stellen dat hij of zij er van overtuigd is dat je zijn eigendom hebt ontvreemd en dient terug te geven¹⁸⁶. Dit alles brengt problemen met zich mee. Waar moet men tenslotte naar toe, als denkende mens, als beide grote kampen falen? Hoe moet iemand die zich niet meteen laat verleiden door gemakkelijke oplossingen geboden door wetenschappers, religies¹⁸⁷, goeroe’s en ander onguur volk, een vrij adequaat en voor zichzelf aanvaardbaar beeld vormen van “de wereld”?

De mooiste bloem groeit op de meest moeilijk bereikbare plaats. Het is dan ook hier dat de onvolprezen maar moeilijk bewandelbare “gulden middenweg” zijn intrede doet. Het is eveneens hier dat Putnam op de proppen komt. Ik heb willen aantonen dat Putnams positie een soort van middenweg is, hoe zeer het ook een wandelen mag zijn “op het scherp van de snede” (zoals Putnam reeds vermeldde in de inleiding van zijn “Realism and Reason”). Putnams realisme is geen metafysisch realisme, is dat nooit geweest, en zal dat nooit zijn. Vandaar ook de enorme relevantie van Putnams werk. Het moet een positie zijn die ieders instinctieve gevoelens over de werkelijkheid bevat, zeg maar wat we intuïtief correct beschouwen over “het zijn van de werkelijkheid”. In die trant is het een soort realisme geworden, omdat volgens Putnam dat realisme het best voldoet aan die intuïties. Anderzijds is het een positie die het midden houdt tussen de extreme metafysica en het extreme scepticisme. De redenen daarvoor zijn duidelijk: beiden falen¹⁸⁸. Het is moeilijk om een oordeel te vellen over de enorme taak die Putnam op zich nam. Is hij uiteindelijk geslaagd, of faalde hij in zijn opzet? Als we zien hoe grootschalig sommige theorieën wel falen, en we zien hoe rigoureuus Putnam zijn geesteskind verdedigt, en *succesvol* verdedigt (vooral tegen invallen van het scepticisme), dan kunnen we stellen dat Putnams onderneming vrijwel gelukt is.

Hoewel Putnams geschriften alles behalve vlot te lezen zijn, en de verdedigde theorieën en uitgewerkte discussies allesbehalve gemakkelijk, moeten we (na mijn uitleg) uiteindelijk de relevantie van zijn werk toegeven. Als een mens nadenkt over de dingen, en hij zoekt naar een houdbare theorie die niet vervalt in allerhande extreme valkuilen, dan hebben we met Putnams intern realisme een soort van houvast gevonden. Daarmee zie ik ook het nut en belang van mijn thesis bewezen. Slechts weinigen, om niet te zeggen niemand, deed een dergelijke grondige poging om Putnams denken bloot te leggen en er klaarheid in te scheppen. (Zelfs al moet ik toegeven dat mijn thesis niet overal even leesbaar en helder is, omdat Putnams werkwijze en denkwijze mij soms inhaalde). Niemand deed op deze manier de

¹⁸⁶ Hier kunnen uiteraard uitzonderingen optreden, als men bijvoorbeeld te maken zou hebben met iemand die zo rijk is als de zee diep is, of iemand die verder geen belang hecht aan materiële zaken.

¹⁸⁷ Het is een punt van discussie op zich, dat onder meer behandeld wordt in “Tot in der Eendigheid” van Jean Paul Van Bendegem, hoe wetenschap en religie zich tot elkaar verhouden, en of we het echt als verschillende dingen moeten zien. Het is echter niet de bedoeling mij hier in die discussie te mengen en gemakkelijheidshalve zie ik wetenschap en religie dan ook als twee aparte, verschillende zaken.

¹⁸⁸ Het is reeds de tweede maal dat we in dit deel deze uitspraak maken, maar we dienen ze hier toch enigszins te nuanceren. Het al dan niet falen van deze stromingen, gaf al aanleiding tot stapels boeken over het desbetreffende onderwerp. Ik stel dat ze in de praktijk falen, voor het uiteenzetten van mijn argumenten, gebaseerd op de gegeven gronden in deze tekst.

moeite om de standvastigheid die in Putnams hersenkronkels aan te tonen en de kerntheorie bloot te leggen, een theorie zoals hierboven aangegeven bijzonder interessant is. Het enige echt spijtige van deze zaak, is dat hoe we het tenslotte ook draaien of keren, deze tekst is voor de zogenaamde “man (of vrouw) in de straat” niet altijd even toegankelijk. Niet iedereen kan beroepsdenker zijn, maar waarschijnlijk iedereen heeft (zoals ik hierboven reeds zei) op een dag de behoefte om “antwoorden” op zijn vragen te vinden, ook de vragen van filosofische en epistemologische aard. Vandaar nogmaals het belang van de thesis, namelijk een stabiele theorie die een middenweg tussen extremen biedt, wordt nogmaals in het daglicht getrokken.

Ik vond het nodig om het hierboven geïllustreerde standpunt te formuleren, ook al werd dit misschien reeds voor mij gedaan. Modefenomenen zorgen er uiteraard wel voor dat verschillende thema's uit, onder andere, het werk van Putnam wel eens terug aan bod komen. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de films “The matrix” en bij dit schrijven vrij recentelijk “The matrix reloaded” die bij de liefhebbers van het genre wel eens diepgaande gedachten proberen mee te geven en Putnams werk aan te raken¹⁸⁹. De punten van aanraking zijn onder meer Turing machines en de vraag naar vrije keuze en determinatie. Voor ons zeer belangrijk is de in de films gestelde vraag naar wat de werkelijkheid eigenlijk is. En in gans zijn carrière heeft Putnam op de een of andere manier, via zijn realisme, wel met die problematiek geworsteld. Of het nu gaat om de vraag hoe taal aan de wereld hangt, of hoe wetenschappelijke successen moeten gezien worden, het verwijst naar het realisme. Ook in “The Matrix” worden deelproblemen bevestigd: bestaat de werkelijkheid louter uit signalen die naar onze hersenen gestuurd worden of is er meer dan dat? Modetrends waaien echter over, en films worden goed of slecht gevonden en krijgen te maken met de tand des tijds. De vraag wat de werkelijkheid is en hoe ze er uitziet, heeft daarentegen al een grote tijd standgehouden, en het ziet er naar uit dat dit zo nog even gaat blijven.

¹⁸⁹ Om meer te weten te komen over de filosofische thema's die aangeraakt worden in de film “The Matrix”, kan men surfen naar www.whatisthematrix.com en gaan naar “the Philosophy section”. Daar hebben verschillende professoren zich over de film gebogen en essays gepost die de aangehaalde filosofie verder uitwerken, of de verbanden aantonen. Helaas was het onbegonnen werk om de site, of de pagina's toe te voegen in de bijlagen. De opmaak laat dit niet meteen toe, alsook de omvang van de site. Daarnaast werkt het menustelsel en de methode waarmee de pagina werd gebouwd niet meteen de afdrikbaarheid in de hand.

Bibliografie

Verantwoording

Zoals reeds vermeld in het voorwoord, verwijzen we voor een volledige Bibliografie van Hilary Putnam, tot en met het jaar 2000, naar de website www.pragmatism.org/genealogy/putnam.htm waarvan hier een afdruk toegevoegd is. Publicaties na 2000 staan niet op de afdruk van die site. De website is gecontroleerd op correctheid aan de hand van de werken van Putnam zelf, alsook via secundaire literatuur. Daarbij komt dat de website een aantal andere kenmerken bevat die de betrouwbaarheid verzekeren. Zo wordt ze onder meer regelmatig bijgewerkt, is er een koppeling van de “officiële” website van Putnam die er naar verwijst, er is geen betaalde reclame op die site en de makers houden rekening met opmerkingen van derden die kunnen doorgemailed worden. Werken van Putnam die na 2000 uitgegeven werden, zijn aan de hieronder gegeven lijst toegevoegd.

Het is sowieso een gevaarlijke zaak om informatie te halen uit websites of er op te steunen. Zoals reeds vermeld in deze thesis is het dan ook belangrijk om met die sites, en de informatie er van, zeer omzichtig om te springen. Dat hebben we hier dan ook geprobeerd. Iedere site werd gecontroleerd op meerdere kenmerken. Zo is een site meer betrouwbaar als hij door een universiteit of een andere erkende instantie geleverd wordt. Als er geen betaalde reclame staat op die site, dan is dat ook iets wat de betrouwbaarheid van een site laat stijgen. Tenslotte hebben we steeds de informatie die te vinden was gecontroleerd en vergeleken met wat er te vinden was op andere websites en wat er staat in Putnams boeken, voor zoverre mogelijk. Wanneer hier dus een site, of een afdruk van een site, opgenomen is, of op de inhoud er van gesteund werd, dan is dat omdat op alle vlakken van controle de site hoog scoorde en omdat de informatie coherent was met andere bronnen. Dit laat ons dan ook toe aan te nemen met een hoge waarschijnlijkheids/zekerheids graad dat de informatie die terug te vinden was correct is.

Misschien is het minder de gewoonte om ook bepaalde delen van de websites van naslagwerken af te drukken. Toch is ook daar een goede reden voor. Een website van een naslagwerk zoals bijvoorbeeld de “Britannica-encyclopedie” mag dan een misschien een zeer grote stabiliteit hebben en aanvaardbaarheid, het is en blijft een website en kan verdwijnen. Daarom werd ook besloten de geraadpleegde pagina’s van de naslagwerken af te drukken en toe te voegen in de bijlagen.

Ten slotte zijn van alle gebruikte websites in de hierna volgende bijlagen een afdruk toegevoegd. Een website zelf is immers virtueel. Daarbij komt dat de evolutie op het internet soms zeer snel gaat en een site die er vandaag is kan er morgen al niet meer zijn. Het bestaan van een site is dus alles behalve stabiel. Om zeker te zijn dat dan ook de lezer die gebruikte informatie kan verifiëren, werden die afdrukken toegevoegd.

De bibliografie van Putnam zelf, en ook de secundaire literatuur is tot op zekere hoogte achterhaald. Om te beginnen werd niet alle mogelijke secundaire literatuur opgenomen, maar enkel deze die hier in deze thesis gebruikt werd. Wat de werken van Putnam zelf betreft ligt het iets anders. Er werd een zo groot mogelijke volledigheid nagestreefd, maar het is niet ondenkbaar dat er onder de vele essays eentje ontglipte. Daarnaast dient men er rekening mee te houden dat Putnam nog

steeds leeft en schrijft. Op het moment van schrijven kan de bibliografie dus volledig zijn, terwijl hij op het moment van lezen al moet aangevuld worden. Deze beschouwingen daargelaten, kunnen we deze bibliografie als “volledig” en voldoende aanvaarden.

Bij de naslagwerken werden geen auteurs vermeld. Meestal is het een volledig team dat aan een encyclopedie of een woordenboek werkt. Het is dus onterecht slechts één naam te vermelden. Het zou ons te ver brengen om alle namen te noteren.

Boeken van Hilary Putnam

- 1971, Philosophy of Logic, George Allen & Unwin Ltd, London
- 1975a, Mathematics, Matter and Method: Philosophical Papers, Volume 1, Cambridge University Press, London, New York.
- 1975b, Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Volume 2, Cambridge University Press, London, New York.
- 1978a, Meaning and the Moral Sciences, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston.
- 1981, Reason, Truth and History, Cambridge University Press, London, New York.
- 1983a, Realism and Reason: Philosophical Papers, Volume 3, Cambridge University Press
- 1987a, The Many Faces of Realism, The Paul Carus Lectures, Open Court, LaSalle, Illinois
- 1988, Representation and Reality, Cambridge
- 1990a, Realism with a Human Face, Conant (redacteur), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- 1990b, The Meaning of the Concept of Probability in Application to Finite Sequences, New York & London [gepubliceerde doctoraatsthesis]
- 1992, Renewing Philosophy, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- 1994, Words and Life, Conant (redacteur), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- 1999, The Threefold Cord Mind, Body and World, Columbia University Press, New York
- 2001, Pragmatisme: een open vraag, Rein Gerritsen (vertaler), Boom, Amsterdam [oorspronkelijk verschenen in 1992 onder de title: “Il Pragmatismo: Una Questione Aperta”]
- 2002a, Pragmatism and Realism, Conant, Zeglen (redacteurs), Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York
- 2002b, The Collapse of the Fact/Value Dichotomy, Harvard University Press, Cambridge

Boeken waar Putnam de redacteur van is

- 1964, Philosophy of mathematics: selected readings, Benacerraf, P. en H. Putnam, Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall
- 1983, Methodology, epistemology, and philosophy of science: essays in honour of Wolfgang Stegmüller on the occasion of his 60th birthday, June 3rd, 1983, Stegmüller, W., C.G. Hempel, en H. Putnam, Dordrecht, Holland, Boston, D. Reidel Pub. Co.
- 1985, Epistemology, methodology, and philosophy of science: essays in honour of Carl G. Hempel on the occasion of his 80th birthday, January 8th, 1985, Hempel, C.G., W. K. Essler, en H. Putnam, Dordrecht, Holland, Boston, D. Reidel Pub. Co.

- 1990, Meaning and method: essays in honour of Hilary Putnam, Putnam, H. en G. Boolos, Cambridge England, New York, Cambridge University Press
- 1993, Pursuits of reason: essays in honour of Stanley Cavell, Cavell, S., T. Cohen, en H. Putnam, Lubbock, Tex., Texas Tech University Press.
- 1996, The Twin earth chronicles: twenty years of reflection on Hilary Putnam's "The meaning of 'meaning'", Pessin, A., S. Goldberg en H. Putnam, Armonk, New York, M. E. Sharpe
- 1999, Understanding the sick and the Healthy: A View of World, Man, and God, Franz Rosenzweig, ed. Door H. Putnam (introdunctie) en Nahum N. Glatzer (introdunctie), Harvard University Press

Boeken waar Putnam aan meewerkte

- 1983, Methodology, epistemology, and philosophy of science: essays in honour of Wolfgang Stegmüller on the occasion of his 60th birthday, June 3rd, 1983, Stegmüller W., C. G. Hempel, Hilary Putnam, Dordrecht, Holland, Boston, D. Reidel Pub. Co.
- 1985, Epistemology, methodology, and philosophy of science: essays in honour of Carl G. Hempel on the occasion of his 80th birthday, January 8th, 1985, Hempel C., W. K. Essler, H. Putnam, Dordrecht, Holland, Boston, D. Reidel Pub. Co.
- 1994, Reading Putnam, Peter Clark and Bob Hale (redacteurs), Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA [met reacties en commentaren van Hilary Putnam]
- 1996, The Twin earth chronicles: twenty years of reflection on Hilary Putnam's "The meaning of 'meaning'", Pessin A. [redacteur], S. Goldberg en Hilary Putnam, Armonk, New York, M. E. Sharpe

Secundaire literatuur

- Erik Oger & Filip Buekens (redacteurs), 1992a, Denken in Alle staten: Hedendaagse Amerikaanse filosofen, dnb Pelekman, Kok Agora, Kapellen, Kampen
- John Passmore, 1992b, Recent Philosophers, Open Court, Chicago and La Salle, Illinois
- Christopher Norris, 2002, Hilary Putnam: Realism, Reason, and the uses of Uncertainty, Manchester University Press, Manchester and New York.

Andere geraadpleegde/verwezen werken

- David Hume, 1888 [first edition], 1978 [second edition with text revised and notes by P. H. Nidditch], A Treatise of Human Nature, Clarendon Press, Oxford
- Karl Löwith, 1960, Wereldgeschiedenis, wijsgerig en bijbels gezien, J. J. Buytendijk [hoofdredacteur], Aula-boeken, Utrecht, Antwerpen
- Richard Rorty, 1967, The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method, The University of Chicago Press, Chicago, London
- Hannah Arendt, 1977, The life of the mind, one-volume edition, Harcourt Brace & Company, San Diego, New York, London
- Richard Rorty, 1979, Philosophy and the Mirror of Nature, basil Blackwell
- Jean Paul Van Bendegem, 1997, Tot in der eindigheid, over wetenschap, New Age en religie, Hadewijch, Antwerpen-Baarn
- Richard Rorty, 1998, Achieving our Country: Leftist Thought in Twentieth-Century America, Harvard University Press, Cambridge, London
- Imre Lakatos, 1999, The Methodology of Scientific Research Programmes: Volume 1 : Philosophical Papers, [herdruk, eerste editie in 1978], Cambridge University Press, Cambridge
- Marc Van den Bossche, 2001, Ironie en Solidariteit: een kennismaking met het werk van Richard Rorty, Lemniscaat, Dendermonde

Geraadpleegde naslagwerken

- 1960, Kleine alfabetische elsevier encyclopedie, Elsevier, Amsterdam, Brussel
- 1964, The Concise Oxford Dictionary, Revised and completely reset, Vijfde editie, Clarendon Press, Oxford University Press, Oxford
- 1977, Kleine Larousse in woord en beeld, Nederlands woordenboek en encyclopedie in kleur, Heidelberg-orbis Hasselt, Kosmos Amsterdam
- 1987, Kramers, Pocketwoordenboeken Nederlands, eerste druk, vierde oplage, Elsevier, Amsterdam, Brussel
- 1995, Encyclopaedia Universalis, Parijs
- 1996, Van Dale, Handwoordenboek Hedendaags Nederlands, tweede druk in de nieuwe spelling, Utrecht, Antwerpen
- 1998, Britanica, Micropaedia Ready Reference, Chicago, [vijftiende druk]
- 1998, Winkler Prins encyclopedie, negende geheel nieuwe druk, Amsterdam – Elsevier – Antwerpen

Geraadpleegde websites (zie bijlage)

- www.pragmatism.org/genealogy/putnam.htm
- www.fas.harvard.edu/~phildept/body_emereti_pages_1.html
- www.swif.uniba.it/lei/foldop/foldoc.cgi?Putnam+Hilary
- www.xrefer.com/entry.jsp?xfefid=553313&secid=.1.-
- www.artsci.wustl.edu/~philos/MindDict/putnam.html
- www.srhe.ucsb/lectures/info/putnam.html
- www.spazioinwind.iol.it/albgaz/putnam/puteng.html
- www.philosophenlexikon.de/putnam.htm
- www.lib.siu.edu/spcol/inventory/SC059.html

- www.m-w.com/cgi-bin/dictionary
- www.logosdictionary.com/pls/dictionary/new_dictionary.dic.main
- www.hyperdictionary.com/dictionary?define=realism
- dictionary.cambridge.org/define.asp?key=real*1+0

- philrsss.anu.edu.au/about/profiles/Passmore/
- webware.princeton.edu/vanfraas/cv/index.htm
- plato.stanford.edu/entries/rorty/
- web.gc.cuny.edu/Philosophy/devitt/devitt.html